

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ HADİS ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MÜSTEDREK'TEKİ EHL-İ BEYT
HADİSLERİ BAĞLAMINDA HÂKİM'E
YÖNELİK ŞİÛLİK İTHAMI

EYMEN KAMER

2501140989

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. ABDULLAH HİKMET ATAN

İSTANBUL-2018

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : EYMEN KAMER Numarası : 2501140989
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Danışmanı : DOÇ. DR. ABDULLAH HİKMET ATAN
Tez Savunma Tarihi : 15.05.2018 Saati : 15:00
Tez Başlığı : "MÜSTEDREK'TEKİ EHL-İ BEYT HADİSLERİ BAĞLAMINDA HÂKİME YÖNELİK ŞİİLİK İTHAMI"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE OYBİRLİĞİ** / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. BEKİR KUZUDİŞLİ		Red
2- PROF. DR. HASAN CİRİT		Kabul
3- DOÇ. DR. ABDULLAH HİKMET ATAN		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. HÜSEYİN HÜSNÜ KOYUNOĞLU		
2- DR. ÖGR. ÜYESİ MEHMET EFENDİOĞLU		

ÖZ
MÜSTEDREK’TEKİ EHL-İ BEYT HADİSLERİ BAĞLAMINDA HÂKİM’E
YÖNELİK ŞİİLİK İTHAMI

Eymen KAMER

Hicri dördüncü asırda yaşayan Hâkim en-Nîsâbûrî hadis ilminde önemli bir yere sahip olan âlimlerdendir. Bu muhaddis tarihin farklı dönemlerinde çeşitli tartışmaların konusu olmuştur. Bunlardan birisi de onun Şîi olduğuna yönelik iddiadır. Birçok meşhur İslâm âlimi tarafından özellikle *el-Müstedrek* isimli eserinde yer alan Ehl-i beytin faziletine dair bazı rivayetler sebebiyle Şîi ilan edilen Hâkim en-Nîsâbûrî’nin hakkındaki ithamın doğru bir tespit olup olmadığı, bu çalışmada *Müstedrek* isimli eseri esas alınmak ve diğer eserlerine de müracaat edilmek suretiyle incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hâkim, Şîi, İtham, Müstedrek, Ehl-i beyt

ABSTRACT

ACCUSE OF HÂKIM TO BEING SHIISM BASED ON HADITHS OF AHL AL-BAYT IN THE BOOK OF MUSTEDREK

Eymen KAMER

Hâkim en-Nîsâbûri who lived in the fourth century according to calendar was one of the most important scholar in hadith practice. He has been the subject of various discussions in different periods of history. One of these claims about was him was that was a Shiite. Too many famous scholar in Islam world claim that he was Shiite because of some rumors in his book Mustedrek about Hz. Muhammed's ahl al-bayt. In this thesis, i'm tried to evaluate him whether if he was really Shiite or not by scrutinizing his book, Mustedrek and his other works.

Key Words: Hâkim, Shiite, Claim, Mustedrek, Ahl al-bayt

ÖNSÖZ

Hâkim en-Nîsâbûrî başta hadis olmak üzere diğer İslâmî ilimlere dair önemli teliflere sahip bir âlimdir. Kıymetli eserler veren her müellif gibi kendisinin görüşleri de zaman zaman tartışma konusu yapılmıştır. Onunla ilgili önemli iddia ve ithamlardan biri de Şîî olduğudur. Tezimizin gayesi bu iddiaları açıklığa kavuşturmaktır. Hâkim gibi gerek hadis usûlünde değerli eserler veren, gerekse Buhârî ve Müslim gibi iki büyük muhaddisin şartlarına uyduğu halde eserlerine almadığı rivayetleri toplamayı amaç edinen bir âlim hakkındaki iddiaların aydınlatılması, konuyu önemli kılan sebeplerin başında gelmektedir.

Hâkim en-Nîsâbûrî'nin iddia edildiği gibi Şîî olup olmadığını sorgulamayı hedefleyen bu tez, bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde kısaca kullanılan kaynaklar, tezin yöntemi ve konuya ilişkin bazı kavramlara değinilmiştir.

Birinci bölümde Hâkim en-Nîsâbûrî'nin hayatından, ilmî çalışmalarından, talebelerinden, hocalarından, âlimlerin kendisi hakkındaki müsbet ve menfî görüşlerinden bahsedilmiştir. Onun en önemli ve meşhur eseri olan *Müstedrek* de bu bölümde geniş bir biçimde tanıtılmış ve eser hakkındaki görüşler dile getirilmiştir.

İkinci bölümde Hâkim'in sahâbe algısını ortaya koyabilmek için öncelikli olarak *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis*'te yapmış olduğu sahâbe tabakasına dair tasnifine yer verilmiştir. Daha sonra ilk üç halife ve Ehl-i beyt ile ilgili hadisler, âlimlerin bu rivayetlerin sıhhatine ilişkin değerlendirmeleriyle birlikte zikredilmiştir.

Üçüncü bölümde öncelikli olarak ikinci bölümde zikredilen sahâbîlere dair rivayetlerin istatistiği sunulmuştur. Daha sonra ise Hâkim en-Nîsâbûrî'yi teşeyyü' ile itham eden âlimler ve bu ithamlarının gerekçesi, onun Şîî olmadığını ifade eden âlimler ve delilleri ile tüm bu mülâhazalara yönelik değerlendirmeler ve elde edilen sonuçlar ortaya konulmuştur.

Tezin yazım aşamasından itibaren ilmî bir hüviyet kazanması için değerli tavsiye ve kanaatlerini bildiren, kıymetli mesailerini ayıran ve süreç içerisindeki hatalarımı hoşgörüyü karşılayan tez danışmanım saygıdeğer hocam Doç. Dr. Abdullah Hikmet Atan'a, kaynaklara ulaşma, onları mütalaa ve değerlendirme noktasında her

zaman ilmî müktesabatından faydalandığım muhterem dedem M. Enis Kamer'e ve tezin bitmesi hususundaki desteğini esirgemeyen, teze dair son okumaları ve tashihleri sabırla yapan sevgili eşim Feyza'ya teşekkürü bir borç bilirim. Tezde olması muhtemel eksikler de ilim erbâbının tenkit ve değerlendirmelerine açık olup, ifade edilen görüşler dikkate alınarak gerekli tashihlerin yapılmasından imtina edilmeyecektir. Doğrular Allah'a ve Resûlü'ne yanlışlar ise beşere aittir.

Eymen KAMER

İstanbul-2018

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR LİSTESİ	x
GİRİŞ	12
I. KAVRAMLAR.....	12
A. EHL-İ BEYT.....	13
B. ŞİA.....	14
C. RÂFİZA.....	16
D. TEŞEYYU‘.....	18
E.MÜSTEDREK.....	19
II. ARAŞTIRMANIN KONUSU.....	20
III. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI.....	20

BİRİNCİ BÖLÜM

HÂKİM EN-NÎSÂBÛRÎ VE MÜSTEDREK'İ

I. HÂKİM EN-NÎSÂBÛRÎ.....	23
A. HAYATI.....	23
1. Adı ve Nesebi.....	23
2. Vefâtı.....	23
B. İLMÎ KİŞİLİĞİ	24
1. Hocaları	28
2. Talebeleri.....	29

3. İlmî Yolculukları.....	30
4. Eserleri.....	30
II. MÜSTEDREK.....	34
A. TARİFİ.....	34
B. HADİS EDEBİYATINDAKİ YERİ	34
1. Müstedrek'in Yapısal Özellikleri.....	35
2. Hâkim'in Müstedrek'i Tasnif Gayesi.....	36
3. Hâkim'in Müstedrek'te Takip Ettiği Usûl.....	37
4. Müstedrek'e Dair Görüşler	37
a. Olumlu Görüşler	37
b. Olumsuz Görüşler	38
b.a. Hadisleri Değerlendirmesine Dair Görüşler	38
b.b. Şiîlik İthâmı	40
5. Müstedrek Üzerine Yapılan Çalışmalar ve Baskıları.....	40

İKİNCİ BÖLÜM

HÂKİM'İN SAHÂBE ALGISI

I. HÂKİM'İN SAHÂBE TASNİFİ.....	44
A. KUR'ÂN-I KERÎM'DE SAHÂBENİN FAZİLETİ	44
B. MA'RİFETÜ ULÛMÎ'L-HADİS'TE HÂKİM'İN SAHÂBE TASNİFİ.....	46
C. DİĞER ÂLİMLERİN SAHÂBEYE DAİR TASNİFLERİ.....	50
D. MÜSTEDREK'TE HÂKİM'İN SAHÂBE TASNİFİ.....	53
E. DEĞERLENDİRME	54
II. MÜSTEDREK'TE SAHÂBE'YE DAİR HADİSLER.....	54
A. EHL-İ BEYT DIŞINDA HADİSLER	54
1. Hz. Ebûbekir	55
2. Hz. Ömer	58
3. Hz. Osman	60

B. EHL-İ BEYT'E DAİR HADİSLER	62
1. Ehl-i Beyt.....	62
2. Hz. Ali	63
3. Hz. Fâtıma	70
4. Hz. Hasan ve Hüseyin	72
C. DEĞERLENDİRME.....	76

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÜSTEDREK'TEKİ SAHÂBEYE YÖNELİK HADİSLER BAĞLAMINDA HÂKİM'E YÖNELİK ŞİİLİK İTHAMI

I. HULEFÂ-Yİ RÂŞİDİN'E DAİR HADİSLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ..	80
A. HZ. EBÛBEKİR'E DAİR HADİSLER.....	80
B. HZ. ÖMER'E DAİR HADİSLER	81
C. HZ. OSMAN'A DAİR HADİSLER.....	81
D. DEĞERLENDİRME.....	82
II. EHL-İ BEYT'E DAİR HADİSLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	84
A. HZ. ALİ'YE DAİR HADİSLER	84
B. HZ. FÂTİMA'YA DAİR HADİSLER	85
C. HZ. HASAN VE HZ. HÜSEYİN'E DAİR HADİSLER	85
D. DEĞERLENDİRME.....	86
III. HÂKİM'E YÖNELİK ŞİİLİK İTHAMI.....	87
A. HÂKİM'İ ŞİİLİKLE İTHAM EDEN ÂLİMLER.....	87
B. HÂKİM'İN ŞİİLİĞİNİ REDDEDEN ÂLİMLER	91
C. DEĞERLENDİRME	94
SONUÇ.....	100
BİBLİYOGRAFYA.....	102

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	:	adı geçen eser
a.g.m.	:	adı geçen makale
a.mlf.	:	aynı müellif
a.s.	:	aleyhisselâm
AÜİFD	:	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
a.y.	:	aynı yer
b.	:	bin (oğlu)
bkz.	:	bakınız
c.	:	cilt
c.c.	:	celle celâlühü
çev.	:	çeviren
d.	:	doğum tarihi
DİA	:	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
FÜİFD	:	Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
GÜİFD	:	Gümüşhane Üniversite İlahiyat Fakültesi Dergisi
md.	:	Maddesi
H.z.	:	Hazreti
OMÜİFD	:	Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
r.a.	:	radıyallâhuanh
r.anhâ	:	radıyallâhuanhâ
r.anhümâ	:	radıyallâhuanhümâ

r.anhüm	:	radıyallâhuanhüm
s.	:	sayfa
s.a.v.	:	sallallâhu aleyhi ve selem
sy.	:	sayı
SÜİFD	:	Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
thk.	:	tahkîk eden
t.s.	:	tarihsiz
v.	:	vefatı
vd.	:	ve diğerleri
y.s.	:	yersiz

I. KAVRAMLAR

A. EHL-İ BEYT

Hâne halkı mânasındaki “Ehl-i beyt” Resûlullah (s.a.v.)’in aile fertleri için kullanılan bir kavramdır. Bu kavrama tarih boyunca farklı gruplar muhtelif anlamlar yüklemişlerdir. Kur’ân- Kerîm’de Ehl-i beyt terkîbinin kullanıldığı âyette şöyle buyrulmaktadır: “**Evlerinizde oturun, eski câhiliye âdetinde olduğu gibi açılıp saçılmayın. Namazı kılın, zekâtı verin, Allah’a ve Resûlü’ne itaat edin. Ey Ehl-i beyt! Allah sizden, sadece günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.**”¹ Âyette kastedilen Ehl-i beytin Hz. Peygamber’in hanımları olduğu konusunda müfessirlerin çoğunluğunun kanaati söz konusudur.²

Ehl-i beyt ifadesi Hz. Peygamber’in bazı hadîslerinde sahâbeyi ifade etmek üzere yer almış olsa³ da genellikle Resûlullah (s.a.v.)’in ev halkı için kullanılmıştır.⁴ Kavramın Hz. Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin (r.anhüm) ile sınırlı olduğunu düşünenlerin delil olarak kabul ettiği Hz. Âişe’ye ait rivayet ise şu şekildedir: “*Hz. Peygamber evden çıktı. Daha sonra Hasan b. Ali geldi, onu örtüsünün altına aldı. Sonra Hüseyin geldi, o da beraberinde (örtünün altına) girdi. Sonra Fâtıma geldi, onu da içeri aldı. Sonra Ali geldi, onu da içeri aldı. Ardından “Ey Ehl-i beyt! Allah, sadece günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.”⁵ âyetini okudu.*”⁶ Bu âyet, Ehl-i beytin her türlü manevî kirden uzak tutulmak istendiğini işaret etmektedir.

Söz konusu âyet sebep-i vürûduyla ilgili rivayetler geniş bir biçimde Şîî kaynaklarda ifade edilmektedir. Rivayet; Kummî,⁷ Fırât-ı Kûfî⁸ ve Bahrâni’nin⁹ tefsirle-

¹ Ahzâb (33), 33.

² Mukâtil, *Tefsîr*, III, 489; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XX, 257; Zemaşerî, *Keşşâf*, III, 537- 538; Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, XXV, 168; Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, IV, 231.

³ Buhârî, *Savm*, 30.

⁴ Yılmaz, Orhan, “Tathir Ayeti ve Rivayetler Bağlamında Ehl-i Beyt Kavramının Kapsamı” *GÜİFD*, s. 67, sy. 4, Gümüşhane, 1434/2013.

⁵ Ahzâb (33), 33.

⁶ Müslim, *Fezâilü’s-sahâbe*, 9.

⁷ *Tefsîru’l-Kummî*, II, 193-194.

⁸ *Tefsîru Fırâti’l-Kûfî*, s. 110-111.

⁹ *el-Burhân fî tefsîri’l-Kur’ân*, VI, 263-286.

(Bunun üzerine:) **‘Bu şeytan işidir. O, gerçekten saptırıcı, apaçık bir düşman, dedi).**

Siyâsî bir takım olayların inanç sahasına taşınmasıyla teşekkül eden bu fırkanın mümeyyiz vasfı, hilâfetin Hz. Ali ve onun soyundan gelen on bir imamın hakkı,¹⁷ Ali b. Ebî Tâlib (r.a.)’ın sahâbenin en üstünü (efdaliyet)¹⁸ ve Hz. Peygamber’in vasîsi olduğu¹⁹ ve İmâmların masûmiyeti²⁰ inancıdır. Şia ifadesine yüklenen anlamlar ve ifadenin geniş kullanımı tarih boyunca kavramın genişleyen bir muhtevaya sahip olmasına sebep olmuştur. Kavram klasik dönemde diğer Şîî fırkaları da içine alacak bir biçimde kullanılmıştır.²¹

Şia’nın başlangıcı Hz. Peygamber zamanına kadar götürülerek Asr-ı Saadet’te Hz. Ali’ye bağlı olan, onun imâmetini kabul eden “Şîatü Ali” isimli bir grup olduğunu söylenmiştir. Bu grubun içerisinde Mikdâd b. Esved, Selmân-ı Fârisî ve Ebû Zer (r.anhüm) gibi bazı sahâbîler zikredilmiştir.²² Ebû Ca’fer et-Tûsî (v. 460/1067) ise Şîilîği, Resûlullâh’ın (s.a.v.) kendisinden sonra insanlara halife olarak tayin ettiği Hz. Ali’nin imâmetine inanmak olarak tarif etmiştir.²³

Mezhepler tarihi âlimlerinden Şehristânî (v. 548/1153) Şia kavramının, Hz. Ali’nin imâmet ve hilâfetinin nas ve tayin yoluyla Resûlullâh (s.a.v.)’den gelen açık veya kapalı delillerle sabit olduğunu, halifelîğe Hz. Ali ve evlatlarından (11 imam) başkasının bu makama geçemeyeceğini ve bu hususun dinde temel bir rûkûn olduğunu kabul edenleri kapsadığını ifade etmiştir.²⁴

Genel kabule göre, Hz. Peygamber’in vefatından sonra yönetimi kimin üstleneceği konusunda belirleyici bir nas bulunmadığından ensarla muhacirler bu hususta görüş ayrılığına düşmüşler, Hâşimîler ve diğer Hz. Ali taraftarları, imâmeti bir miras gibi kabul ederek Resûlullâh (s.a.v.)’e haleflik etmenin kendi hakları olduğunu sa-

¹⁷ Şehristânî, *Milel*, I, 146.

¹⁸ Malatî, *Tenbîh*, s. 25.

¹⁹ Küleynî, *Kâfi*, I, 198.

²⁰ Muhammed Rıza el-Muzaffer, *Akîdetü’l-İmâmiyye*, s. 75-76.

²¹ Şeyh el-Müfid, *Evâilü’l-makalât*, s. 37.

²² Nevbahtî, *Fıraku’s-Şîa*, s. 15-16.

²³ Tûsî, *Telhîsü’s-Şâfi*, II, 56.

²⁴ Şehristânî, *a.y.*

vunmuşlardır. Bu noktadan hareketle Hz. Ali'nin imâmetine çağrı yapma düşüncesi- nin normal bir siyasi tercih şeklinde başladığını söylemek mümkündür.²⁵

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in vefâtından sonra Hz. Ali ve akrabaları cenaze iş- lemleriyle uğraşırken Beni Saîde Çardağı'nda bir araya gelen ensar, halifenin kendi- lerinden seçilmesi gerektiği düşüncesiyle bir araya gelir. Durumdan haberdâr olan Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer toplantı yerine gidip orada bulunan sahâbîleri ikna eder. Bunun üzerine ani bir kararla Hz. Ebûbekir'e biat gerçekleşir. Hz. Ali'nin de 6 ay sonra Hz. Ebûbekir'e biat ettiği rivayet edilir.²⁶ Hz. Ali kendisinden önceki üç hali- feye biat edip, onların önemli hususlarda kendisine danıştığı bir kimse olmuştur. Bu da sonraları teşekkül Şia düşüncesinin aksine kendisinin halifeliği konusunda sahih bir nas bulunmadığını göstermektedir.²⁷ Aksini düşünmek sahâbenin tamamının dinî bir emri çiğnediği gibi yanlış bir sonuca götürecektir.

Kerbelâ hadisesinden kısa bir müddet sonra ise Şia, Emevîlere karşı, Hz. Hü- sey'in intikamını almak ve bu arada Hz. Ali ve soyunun haklarını aramak ve onun soyuna yardım etmek için toplananları ve onlara taraftar olanları ifade eden siyâsî bir terime dönüşmüştür.²⁸ Günümüzde “Şia” denilince İmâmiyye Şia'sı anlaşılmakta, diğer grupların kastedilmesi için bir kayıt ya da karine gerekmektedir.²⁹

C. RÂFIZA

Sözlükte “terk etmek, ayrılmak” anlamına gelen kelime “رَفُضٌ” kökünden türeyen Râfıza “Bir gruptan ayrılan kişi ya da topluluk” anlamına gelir. Çoğulu Revâfiz, rüfûz veya rüffâz “komutanını terk eden askerler” manâsındadır.³⁰

Terim olarak ise Râfizîlik, başlangıçta Zeyd b. Ali'den ayrılan ilk İmâmîler'e, daha sonra tüm Şiî fırkaları ile Şiî unsurları taşıyan bazı bâtinî grupla- rına verilen isimdir.³¹

²⁵ Öz, “Şîa” md., DİA, XXXIX, 111-112.

²⁶ Taberî, *Târîh*, III, 204-208. Hz. Fâtıma'nın, Hz. Ebûbekir'den, Resûlullâh (s.a.v.)'den kalan Fedek Arazisi'ni istemesi, Hz. Ebûbekir'in de “*Biz miras bırakmayız, bıraktığımız sadakadır*” (Buhârî, Humus, 1; Müslim, Cihad, 49) hadisine istinaden reddetmesi üzerine Hz. Fâtıma'nın dargınlığının sebep olduğu ifade edilmiştir. Bu nedenle Hz. Ali, Hz. Fâtıma'nın vefâtına kadar halifeye biat etmemiştir.

²⁷ Öz, “Şîa” md., a.g.e., XXXIX, 112.

²⁸ Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, s. 200.

²⁹ Kuzudişli, *Şîa ve Hadis*, s. 43.

³⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, V, 156-157.

Terimin kökeni Zeyd b. Ali'nin Emevîlere'e karşı başarısız isyanına kadar geri gider. 122/740'da gerçekleşen bu isyana, silahlı direnişin faydasına inanmadıklarından dolayı –daha sonra İmâmiyye olarak adlandırılacak bir grup- katılmamıştır. Bunlar Zeyd'in Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'den kendini ayırt etmesini ve bu ikisine ta'n etmesini istemiştir. Ancak İmâm Zeyd, onların isteklerine göre cevap verince kendisini terk etmişlerdir. Bunun üzerine Zeyd b. Ali onlara “ رَفَضْتُمُونِي ” (Beni yalnız bıraktınız) demiş ve söz konusu grup Râfıza olarak anılır olmuştur.³²

Bu zümre, Zeyd taraftarlarınca “Zeyd'i terk edenler anlamında” ve küçültücü bir niteleme olarak Râfıza diye adlandırılmıştır. İmâmiyye Şia'sının gelişmesi ve imam sayısını on iki belirleyen İsnâaşeriyye'nin ortaya çıkıp zamanla İmâmiyye'yi ve bazen Şia'yı temsil etmesi üzerine aynı niteleme İsnâaşeriyye, bazen de bütün Şia'yı teşmiş edecek şekilde kullanılmıştır.³³

Âlimler arasında Rafizîliğin mahiyetine dair görüş farklılıkları söz konusudur.³⁴ Meselâ İmam Eş'arî, Râfizilikle İmâmiyye Şia'sını kastederken,³⁵ Abdülkâhir Bağdâdî bu terimi Şia ile eş anlamlı olarak kullanmıştır.³⁶

Hz. Ali'den önceki halifelerin hilafetinin reddedilmesi sebebiyle tarih boyunca İmâmiyye Şia'sı bu isimle anılmış, “er-redd ale'r-Râfıza” adıyla çok sayıda eser kaleme alınmıştır.³⁷

“Râfıza” kelimesiyle ilgili Şia'nın yaklaşımı kavramın muhtevasını olumluya çevirmeye yöneliktir. Bir rivayete göre Ca'fer es-Sâdık'a Şia'ya “Rafizî” denildiği söylenince bu ismi başkalarının değil, Allah'ın onlara verdiğini ifade ettikten sonra, Musa (a.s.)'in kavminden yetmiş kişinin Firavun'dan ayrılınca onlara Rafizî denildiğini, bu ismin onlar hakkında Tevrat'ta sabit olduğunu bildirmiştir.³⁸

Netice itibariyle Râfıza'nın en azından 2./8. Asrın başından itibaren kullanılan oldukça eski bir terim olduğu anlaşılmaktadır. Râfıza kavramının olumsuz etkisi, onu pozitif anlama dönüştürme gayretiyle karşılanmaya çalışılmışsa da bu durum Şiî

³¹ Öz, *DİA* “Râfizîler” md., XXXIV, 396.

³² Eş'arî, *Makâlât*, s. 65; Bağdâdî, *el-Fark*; Bulut, *a.g.e.*, s. 201; Öz, *a.y.*

³³ Öz, *a.y.*

³⁴ Öz, *a.y.*

³⁵ *Makâlât*, s. 16.

³⁶ *el-Fark*, s. 21.

³⁷ Öz, *a.y.* (Meselâ bkz. Muhammed b. Abdilvehhâb, *Risâletün fi'r-redd ale'r-Râfıza*, thk. Nâsır b. Sa'd er-Reşîd, Riyad, 1431/2010).

³⁸ Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, XLIV, 97.

muhâlifleri için pek etkili olmamış ve bu kavram Şia'yı olumsuz bir şekilde anlatmak için tercih edilmiştir.³⁹

D. TEŞEYYU'

Ş-y-a fiilinden tefa'ül bâbından türeyen bir kelime olan teşeyyu' sözlük anlamı olarak "Şîlik iddia etme" manâsındadır.⁴⁰ Bir hadis ıstılâhı olarak teşeyyu', ilk dönem âlimlerinin bazılarına göre Hz. Ali'yi Hz. Osman'a tafdîl etmektir. Mütেকaddimûnun çoğunluğuna göre ise Hz. Ebûbekir ile Hz. Ömer'in fazileti kabul edilse de, Hz. Ali'nin Hz. Osman'dan üstün olduğuna, savaşlarda Hz. Ali'nin haklı, muhâliflerinin ise hatalı olduğuna inanmaktır. Kavramın müteahhirûna göre anlamı ise, Hz. Ali'yi Hz. Peygamber'den sonra insanların en üstünü kabul etmenin yanında Hz. Ebûbekir ile Hz. Ömer'e ta'n etmektir.⁴¹

Teşeyyu' hadis âlimleri tarafından genel itibariyle râvi açısından bir cerh sebebi olarak kabul edilmektedir.⁴² Şia'nın hadis rivayetlerinin kabulü meselesi ise muhaddislerce tartışılmıştır. Bu noktada râvinin mezhebinin dâîsi olup olmaması gibi bazı konular onun rivayetlerinin kabulünde belirleyici bir rol oynamıştır. Ayrıca durumla ilgili bid'at ehli arasında ayrıma gidilmiş "el-bid'atü's-suğrâ" ve "el-bid'atü'l-kübrâ" şeklinde bir ayrıma gidilmiştir. Buna göre el-bid'atü's-suğrâ, Hz. Ali'nin sahâbenin faziletli olduğu, Cemel ve Sıffîn savaşlarında onun isabetli davranışına inanma olup,⁴³ bu durumda olan râvilerden hadis nakletmekte beis yoktur. Selef zamanında Hz. Osman, Zübeyr, Talha ve Muâviye gibi sahâbilere tarizde bulunanlar bu grupta değerlendirilmiş, tâbiîn ve tebeü't-tâbiînden birçok kişinin bunlar arasında yer aldığı belirtilmiştir.⁴⁴ El-bidatü'l-kübrâ ise Hz. Ali sevgisinde haddi aşma, Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'i kınama, tahkir, tekfir etme ve bunun propagandasını yapmaktır. Bu durumda olan râvilerin rivayetleriyle ihticâc edilmez; rivayetleri merdûd kabul edilir.⁴⁵

³⁹ Kuzudişli, *Şia ve Hadis*, s. 49.

⁴⁰ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, I, 735.

⁴¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 94; Zehebî, *Mizân*, I, 6. Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 319; Aşikkutlu, "Teşeyyu'" md., *DİA*, XL, 564.

⁴² Meselâ bkz. İbn Hibbân, *es-Sikât II*, 157, Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim*, VII, 467; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, III, 97; İbn Arrâk, *Tenzihü's-şeria*, I, 417.

⁴³ Aydınlı, *a.g.e.*, s. 41.

⁴⁴ Zehebî, *Mizân*, I, 5-6.

⁴⁵ İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 94; Zehebî, *a.g.e.*, I, 6; Aydınlı, *a.y.*

Teşeyyu‘ terimine ilk dönem ile daha sonraki dönemlerde yüklenen anlamlarda farklılıklar gözlemlenmektedir. Başlarda rivayetin kabulüne engel teşkil etmeyen ılımlı bir Şiîliği anlatan teşeyyu‘, zaman içinde ilk dönemin aşırı Râfîzîliği ile eş anlamlı hale gelmiştir.⁴⁶ İbn Mehdi’nin (v. 198/813-814) “*Basralıları Kaderî, Kûfelileri Şiî oldukları için terk edersen hadis yok olur gider*”⁴⁷ sözü bu duruma örnek olarak zikredilebilir.

Münekkit âlimler tarafından râvideki teşeyyu‘u ifade etmek için kullanılan bazı cerh lafızları şunlardır: “*Fîhi teşeyyu‘*” (Onda Şiîlik temâyülü var),⁴⁸ “*Kâne yemîlü ile’t- teşeyyu‘*” (Şiîliğe meylediyordu),⁴⁹ “*şedîdü’t-teşeyyu‘*” (katı bir Şiî’dir).⁵⁰

E. MÜSTEDREK

Bu kavramın ifade ettiği mâna tezimizin birinci bölümünde ayrıntılı bir şekilde açıklanacağı için burada ayrıca izah edilmemiştir.⁵¹

II. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Tarih boyunca çeşitli ilimlerde gerek verdiği eserlerle, gerekse yetiştirdiği öğrencilerle söz sahibi âlimlerin bazı görüşleri muasır ve kendisinden sonra gelen ilim ehli tarafından değerlendirilmiş, tartışılmış ve bir takım iddialarda bulunulmuştur.

Kendisinden önceki ve sonraki birçok âlim gibi Hâkim en-Nîsâbûrî de bir takım ithamlara maruz kalmıştır. Bunlardan bir tanesi de onun Şiîlikle itham edilmiş olmasıdır. Nitekim başta *el-Müstedrek* olmak üzere çeşitli eserlerindeki beyanları sebebiyle Hâkim’in Şia fırkasına mensubiyeti dile getirilmiştir. Bunun yanında Hâkim’in Şiîlikle alakası olmadığını ispata girişen âlimler de olmuştur.

Hakkında çok söz söylenen ama çok fazla müstakil çalışmalara konu edilmeyen Hâkim’in *Müstedrek*’te yer verdiği hadislerden hareketle Şiîliği meselesinin ay-

⁴⁶ Aşikkutlu, “Teşeyyu‘” md., *DİA*, XL, 564.

⁴⁷ Hatîb, *el-Kifâye*, s. 129.

⁴⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 165.

⁴⁹ Zehebî, *Siyer*, XII, 93.

⁵⁰ İbn Hacer, *Lisânü’l-mîzân*, II, 71.

⁵¹ Bkz. *Bu Tez*, s. 34-35.

dınlatılmasını amaçlayan bu tez aynı zamanda hadis ilminde önemli bir mevki olan Hâkim'in fikrî alt yapısını ortaya koymayı gaye edinmiştir.

Fikirleri ve eserleri topluma mal olmuş şahısların görüşlerinin tartışılması, haklarında olumlu veya olumsuz kanaatlerin beyan edilmesi şöhretlerinin gereği olarak düşünülebilir. Ancak bunu yaparken de kişilerin fikrî altyapısını ve müntesibi olduğu ideolojileri ortaya koyabilmek için çeşitli kriterlere sadık kalmak gerekir ki bunların başında söz konusu kişi veya kişilere önyargısız bir bakış açısı geliştirmek gelmektedir. Bunun yanında söz konusu şahısların sadece aleyhine olan delilleri değil aynı zamanda lehine olan delilleri de dikkate almak mecburiyeti vardır. Yapılacak çalışmanın ilmî bir hüviyet kazanması için tekil örneklerden genellemelere ulaşmak ve konuyu kapsamlı bir bakış açısıyla ele almak bu noktada önem arz etmektedir.

İslâm ümmeti tarafından Kur'an'dan sonraki en müteber kitaplar olarak kabul edilen Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'leri üzerine *Müstedrek* çalışması bulunan Hâkim en-Nîsâbûrî hakkındaki bu ciddi ithamın aydınlatılması oldukça önemlidir. Zira söz konusu iddianın doğru olması, müellifin tüm eserlerini belli bir ideoloji dâhilinde yazdığı sonucunu doğuracaktır.

Dolayısıyla ortaya koyduğu eserlerin niteliği ve ehemmiyeti sebebiyle muhaddis Hâkim en-Nîsâbûrî ile ilgili iddia ve ithamların cevaplandırılması bu konudaki soru işaretlerinin giderilmesi gerekmektedir.

III. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI

Tezimizin konusunu teşkil eden Hâkim en-Nîsâbûrî'nin öncelikli olarak ailesi, hayatı, rihleleri ve eserlerine yer verilecektir. Bu hususla ilgili ilk etapta istifade edilecek kaynaklar, Hâkim'in vefatından sonra yazılan tabakât ve terâcim eserlerinden olmaları hasebiyle Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd*'i, Zehebi'nin *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*'sı ve Tâceddîn es-Sübkî'nin *et-Tabakâtü 'ş-şâfiyyeti 'l-kübrâ*'sıdır.

Burada Hâkim'in sahâbe algısını ortaya koyabilmek için onun sahâbe tabakâtına ilişkin tasnif yaptığı *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis* isimli hadis usûlüne dair meşhur eserine müracaat edilmiş, bu konuyla ilgili sıhhatli bir kıyaslama yapılabil-

mesi için başta İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ı ve İbn Hacer'in *el-İsâbe*'si olmak üzere farklı eserlerden istifade yoluna gidilmiştir.

Daha sonra Hâkim'in diğer sahâbîlere olan bakışını anlamak için bir başka eseri olan *Müstedrek*'teki ilk üç halîfeye ilişkin rivayetler ve hemen ardından da Ehl-i beyt'e dair olanlar zikredilmiş, karşılaştırma yapılabilmesi için de menâkıbla ilgili rivayetlerin istatistiği ortaya konulmuştur. Hâkim en-Nîsâbûrî'nin Şîlîkle itham edilmesine sebep olan bazı hadislerin tahrîci için de *Müstedrek*'inden ve bu eserde yer alan hadislerle ilgili değerlendirmelerde bulunan Zehebî'nin *Mevzûât*'ından ve yine onun *Müstedrek* üzerine yazdığı *Telhîs*'inden ve mevzû hadisleri konu edinen muhtelif eserlerden yararlanılmıştır.

Yine burada Hâkim'in Şîlîği meselesini konu edinen İbn Hacer'in *Lisânü'l-mîzân*, İbn Teymiyye'nin *Minhâcü's-sünne*, Tâceddîn es-Sübki'nin *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, Irâkî'nin *Fethu'l-muğis* isimli kitapları başta olmak üzere eski ve yeni farklı kaynaklar dikkate alınmıştır.

Hâkim en-Nîsâbûrî'ye yönelik dile getirilen “Şîî” ve “Râfizî” gibi kavramların mütekaddimûn ve müteahhirûn dönemlerinde kazandığı manâlar incelenmiş, Hâkim'in bu sıfatları taşıyıp taşımadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca Hâkim'in Şia akîdesini benimseyip benimsediği, Şia'nın temel bazı bazı itikâdi görüşleri ortaya konularak değerlendirilmiştir.

Neticede Hâkim'in eserlerindeki beyanı, âlimlerin lehte ve aleyhteki görüşleri ve elde edilen tüm veriler ışığında konu hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Tez boyunca Diyanet İslam Ansiklopedisi'nin imlâ kuralları benimsenmiş, ismi geçen şahısların vefat tarihleri aralıklarla tekrar edilmiştir. Ayrıca bazı âyet, hadis, şahıs sözleri ve kavramlar Arapça font ile belirtilmiştir. Okuma kolaylığı sağlaması açısından âyetler için bold, hadisler için bold italik, şahıs sözleri için ise normal italik fontlar tercih edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

HÂKİM EN-NÎSÂBÛRÎ VE MÜSTEDREK'İ

I. HÂKİM EN-NİSÂBÛRÎ

A. HAYATI

Bu bölümde genel hatlarıyla Hâkim'in hayatına değinilecek, ailesine dair bazı bilgiler paylaşıldıktan sonra ilmî kişiliğinden; ders aldığı hocaları, talebeleri, ilim yolculukları ve eserleri çerçevesinde bahsedilecektir.

1. Adı ve Nesebi

Hâkim 3 Rebülevvel 321'de (15 Ekim 943) Nîsâbûr'da dünyaya geldi. Künyesi Ebû Abdullah olan Hâkim'in tam adı Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Hamduveyh b. Nuaym b. Hâkim İbnü'l-Beyyi' ed-Dabbî et-Tahmânî en-Nîsâbûrî'dir.⁵² Babası veya atalarından biri alım satımda aracılık yaptığı yahut iyi pazarlık ettiği için **İbnü'l-Beyyi'** künyesiyle; Nîşâbûr kadılığı yapması sebebiyle de **Hâkim** lakabıyla tanınır. Anne tarafından soyu; muhaddis, fakîh ve zâhid gibi ünvanlarla anılan İbrahim b. Tahmân'a (v. 163/780) dayanan İsa b. Abdurrahman ed-Dabbî'nin neslinden geldiği için **Dabbî** ve **Tahmânî** nisbeleriyle anılır.⁵³ Hâkim'i ilme yönlendiren babası Abdullah b. Muhammed de devrinin âlimlerinden idi.⁵⁴ Kaynaklarda Hâkim'in ilk hocası da diyebileceğimiz babası Abdullah b. Muhammed'in meşhur muhaddis Müslim (v. 261/875) ile bir araya geldiği zikredilmektedir.⁵⁵

2. Vefâtı

Hâkim en-Nîsâbûrî hicrî 8 Safer 405 (m. 1014) tarihinde Nîşâbûr'da vefat etmiştir. Hamamda yıkanıp çıktıktan sonra "âh" deyip vefât ettiği rivayet edilir. Cenaze namazını ikindi namazından sonra Nîsâbûr kadısı Ebûbekir el-Hîrî (v. 421/1030) kıldırmıştır.⁵⁶

⁵² Zehebî, *Siyer*, XII, 571; Sübkî, *et-Tabakât*, IV, 155.

⁵³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 355; Dihlevî, *Bustân*, s.106; Kandemir, "Hâkim en-Nîsâbûrî" md., *DİA*, XV, 190.

⁵⁴ Zehebî, *a.y.*

⁵⁵ a.mlf., *a.y.*

⁵⁶ İbnü'l- Esîr, *el- Kâmil*, VII, 600; Sübkî, *a.g.e.*, IV, 157-158; Kandemir, *a.y.*

B. İLMÎ KİŞİLİĞİ

Hâkim en-Nîsâbûrî büyük bir muhaddis, cerh, ta'dîl ilimlerindeki otoritesi herkesçe kabul edilen, aynı zamanda farklı sahalara dair de birçok eseri bulunan önemli bir ilim adamıdır. Terâcim ve tabakât eserlerinde yer alan hakkındaki övgü ve medihler Hâkim'in faziletine dair müstakil bir başlık açmayı zarûrî kılmıştır.

Hâkim en-Nîsâbûrî pek çok telif eser meydana getirmiş, bunun dışında da bilhassa hadis ilminde tashîh ve talîl ile ön plana çıkmıştır. Bu bakımdan kendisi velûd bir âlimdi. Öyle ki cerh, ta'dîl ve ilal hususlarında devrinin önde gelen âlimlerinin dahi kendisine müracaat ettiği bir rivayet edilmektedir.⁵⁷

Kaynaklarda Hâkim'in güçlü bir hadis hâfızı olduğu belirtilmektedir.⁵⁸ Hocalarından muhaddis Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. Muhammed el-Haccâcî onun "*kendisinden daha kuvvetli bir hâfız*" olduğunu söylerken, bir başka muhaddis Hâkim el-Kebîr (v. 378/988) ise "*yerini ancak talebesi Hâkim'in doldurabileceğini*" ifade etmiştir.⁵⁹

Hâkim, muhaddis Dârekutnî (v. 385/995) ile münâzara etmiş ve bu münâzara neticesinde onun övgüsüne mazhar olup, beğenisini kazanmıştır.⁶⁰ Aynı zamanda Dârekutnî,⁶¹ hocası olmasına rağmen Hâkim'den hadis rivayetinde bulunmuştur.

Ebû Saîd es-Saffâr, onun hakkında; "*Hâkim, kendi asrında hadis ehlinin imâmıdır*" diyerek onun, yaşadığı dönemdeki ilmî mertebesine dikkat çekmiştir.⁶²

Ebû Hâzim Ömer b. Ahmed el-Abdûyî'nin anlattığı bir başka hadiseye göre Ebû Abdurrahman es-Sülemî bir cüzün arkasına, yanında Ebu'l-Hüseyin el-Haccâcî'den rivayet ettiği bir hadisi yazar. Bunun üzerine Hâfız Ebu'l-Hüseyin el-Haccâcî kalemi ondan alır, yazılanları siler ve; "*Benim hıfzım ne ifade eder; Ebû*

⁵⁷ Zehebî, *Siyer*, XII, 574; Sübkî, *et-Tabakât*, IV, 159.

⁵⁸ İbn Kesir, *el-Bidâye*, XI, 355.

⁵⁹ İbn Asâkir, *Tebyînü kezîbi'l-müfterî*, s. 229-230.

⁶⁰ Zehebî, *a.g.e.*, XII, 572; Sübkî, *a.g.e.*, IV, 158.

⁶¹ Sübkî, Dârekutnî'nin Hâkim'den hadis rivayet ettiğini söylese de buna ilişkin bir emareye rastlamadık.

⁶² Zehebî, *a.y.*

*Abdillah İbnu'l-Beyyi' (Hâkim) benden çok daha iyi hâfızdı. Hâfızlar içinde onun gibisini görmedim” der.*⁶³

Ebû Abdurrahman es-Sülemî (v. 412/1021), Dârekutnî 'ye (v. 385/995) İbn Mende'nin (v. 395/1005) mi yoksa Hâkim en-Nîsâbûrî'nin mi daha iyi hâfız olduğunu sorduğunda Dârekutnî, Hâkim'in hıfzının daha sağlam olduğunu söylemiştir.⁶⁴

Hâkim en-Nîsâbûrî Bağdâd'a gittiği zaman oradakilere; “*Sizin hâfızınız (olan Dârekutnî) sadece bir şeyhten beş yüz cüz hadis rivayet etmiştir. Bana bunlardan bir kısmını gösterin*” demiş, onlar da Dârekutnî'nin rivayetlerinden bazılarını kendisine getirmişlerdi. Hâkim, bunlar içerisinde kendisine getirilen Atiyye el-Avfi'nin (v. 111/733) rivayet ettiği ilk cüzün ilk hadisine bakmış ve Atiyye'nin zayıf bir râvi olduğunu söyleyerek cüzü atmış ve kalan cüzlere de bakmamıştır.⁶⁵ Bu olay, Hâkim en-Nîsâbûrî'nin ricâl ilmine olan vukûfiyetini göstermektedir.

Sa'd b. Ali el-Hâfız'a muasırı olduğu Dârekutnî, Abdulğani (v. ?), Hâkim ve İbn Mende'den (v. 470/1078) hangisinin daha hâfız olduğu sorulduğu zaman, Dârekutnî'nin ilele en çok vâkıf olan, Abdulğani'nin nesep ilmini en iyi bilen, İbn Mende'nin en çok hadis rivayet eden, Hâkim en-Nîsâbûrî'nin ise en güzel kitap telif eden olduğunu ifade etmiştir.⁶⁶

Hâkim, Nesâ kadılığma tayin edilince Halîl b. Ahmed eş-Şezcî, Sâmânî veziri Ebû Ca'fer el-Utbî'nin yanına gelip; “*Allah senden razı olsun. Çünkü Hâkim, Nesâ şehrine 300.000 hadis hediye etmiştir*” dediği kitaplarda yer almıştır.⁶⁷ Bu rivayet Hâkim'in bulunduğu coğrafyada hadisleri yayma hususunda verdiği katkıları gözler önüne sermektedir.

⁶³ Zehebî, *Siyer*, XII, 575.

⁶⁴ a.mlf., a.y.

⁶⁵ Zehebî, *a.g.e.*, XII, 576.

⁶⁶ a.mlf., a.y.

⁶⁷ Sübkî, *et-Tabakât*, IV, 158; Saîdî, *Menhecül-Hâkim*, s. 64.

Devrin önde gelen ilim adamlarından İmâm Ebûbekir es-Sıbgî (v. 342/953) cerh ve ta'dîl konularında Hâkim'e müracaat etmiş, hatta Dârü's-sünne⁶⁸ ve vakıflarının idaresini Hâkim'e bırakmıştır.⁶⁹

Ebûbekir el-Hâtib ve Zehebî gibi Hâkim'de az da olsa Şîliğe bir meyil bulunduğunu söyleyen âlimler⁷⁰ dahi onun sika, âlim ve sâlih bir kimse olduğunu ifade ederek hakkını teslim etmişlerdir.

Ebû Sehl es-Sü'lûkî (v. 369/979), İmâm İbn Fûrek (v. 406/1015) ve diğer bazı âlimler Hâkim en-Nisâbûrî'yi kendilerinden önde görüp hakkını gözetmişler, onun faziletlerini zikredip saygı göstermişlerdir.⁷¹

Ebû Hâzim Ömer b. Ahmed el-Abdüyî el-Hâfız (v. ?), zamanındaki ehl-i hadisin imâmı olarak nitelediği Hâkim en-Nisâbûrî'den şunu duyduğunu söylemiştir: "*Zemzem suyunu içtim ve Allah'tan güzel eserler tasnif etmemi nasip etmesini dile-dim.*"⁷² Buradan Hâkim'in duasının kabul olduğu anlaşılmaktadır. Bu olay Hz. Peygamber'in; "*Zemzem suyu hangi niyetle içilirse ona yarar*"⁷³ hadisini hatıra getirmektedir.

Ebû Hâzim, otuz seneye yakın bir süre yanında kaldığı, kendisinden daha güçlü bir hoca görmediğini söylediği Ebû Abdullah el-Usmî'nin bir sorunla karşılaştığı zaman, Hâkim en-Nisâbûrî'ye konuyla ilgili bir mektup yazmasını emrettiğini ve Hâkim'in cevabı ulaştığı zaman kendi görüşünü bırakıp, Hâkim'in görüşüne döndüğünü belirtmiştir.⁷⁴

İbn Teymiyye (v. 728/1328) Hâkim'in tashih ettiği rivayetlerin çoğunun sahih olduğunu söyleyerek onun bu konuda isabetli davrandığına dikkat çekerken,⁷⁵ İbn

⁶⁸ Dârü'l-hadis ismiyle bilinen hadis talimi için kurulan medresedir. IV. (X.) asırdan itibaren Dârü's-sünne adı ile açılmaya başlanmıştır. Bu medreselerin doğmasında Nisâbur öncülük etmiştir. İmâm Ebûbekir es-Sıbgî'nin Dârü's-sünne'nin idaresini Hâkim'e bırakması, IV. (X.) asrın ilk yarısında Dârü's-sünne'nin kurulmuş olduğuna delâlet eder. Atan, *Dârü'l-Hadislerin Ortaya Çıkışı ve İlk Dönem Dımaşk Dârü'l-Hadisleri (VI.-VII. Hicrî Asırlar)*, s. 32.

⁶⁹ Zehebî, *Siyer*, XII, 574.

⁷⁰ Bkz. Zehebî, *a.g.e.*, XII, 572-573.

⁷¹ Geniş bilgi için bkz. Zehebî, *a.g.e.*, XII, 573.

⁷² Zehebî, *a.y.*

⁷³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 142.

⁷⁴ Zehebî, *a.y.*

⁷⁵ İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, I, 255.

Hacer de (v. 852/1449) *Müstedrek*'te tashîh edilen bazı zayıf rivayetlere rağmen Hâkim hakkında genel olarak müsbet bir kanaate sahip olup, onun hakkında “*güvenilir imam*” nitelemesinde bulunmuştur.⁷⁶

İbn Tâhir el-Cezâirî (v. 1262/1845) ise, Hâkim en-Nisâbûrî'nin *Marifetü ulûmi'l-hadis* kitabına vâkîf olunca; “*Bunun sahibi büyük hâfız, bu ilmin zirvesi olduğu hususunda ittîfak olunan Hâkim'dir*” demiştir.⁷⁷

Hâkim en-Nisâbûrî'nin hadis tashîhi hususunda mütesâhil olduğunu düşünüp, hakkında menfî fikir serdeden âlimler de olmuştur. Bu noktada bazıları Hâkim'in büyük bir âlim olduğunu söylemekle birlikte eserlerinde zayıf veya mevzû hadislerin bulunduğunu belirtirken, bazıları ise Hâkim'i teşeyyü' ile itham ederek, karşı bir duruş sergilemişlerdir.

Hâkim, *Müstedrek*'ini Şeyhân'ın hadis kabul şartlarına uygun olduğu halde eserlerine almadığı hadisler ile te'lif ettiğini söylese⁷⁸ de Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed el-Urmevî (v. 427/1035) gibi âlimler Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygun olmayan hadislerin de *Müstedrek*'te mevcut olduğunu ifade etmişlerdir.⁷⁹

Nitekim İmam Nevevî (v. 676/1277) Hâkim ile ilgili mütesâhil değerlendirmesinde bulunmuştur.⁸⁰ *Nasbu'r-râye* müellifi Zeylâî (v. 762/1360) ise namazda besmelenin cehrî okunması hususunu reddederken, bu konu ile ilgili hadisi Hâkim'den başka rivayet edenin olmadığını söylemiş, Hâkim'in tesâhülû ve zayıf hadisleri tashîh etmesiyle maruf olduğunu belirtmiştir. Ayrıca ona göre Hâkim'in tashîhleri derece itibariyle Tirmizî ve Dârekutnî'nin tashîhlerinden aşağıdadır. Zeylâî, Hâkim'in tashîh ettiği bazı hadislerin Tirmizî'nin hasenlerine denk olduğunu söylemiştir.⁸¹ Bunun yanı sıra Zeylâî, Zehebî'den (v. 748/1348) yaptığı nakille *Müstedrek*'te mevzû hadislerin bulunduğu da işaret eder.⁸²

⁷⁶ Bkz. İbn Hacer, *Lisânü'l-mî'zân*, V, 233.

⁷⁷ Hâkim, *Ma'rife*, s. 17 (Muhakkikin mukaddimesi).

⁷⁸ a.mlf., *Müstedrek*, I, 42.

⁷⁹ İbn Kesir, *el-Bidâye*, XI, 355; Zehebî, *Siyer*, XII, 572.

⁸⁰ Nevevî, *el-Mecmû'*, VII, 64.

⁸¹ Zeylâî, *Nasbu'r-râye*, I, 360.

⁸² a.mlf., a.y.

Hâfız Zehebî ise her ne kadar Hâkim'i "güvenilir imam" olarak nitelese de *Müstedrek*'te çokça zayıf hadise yer verdiğine dikkat çekmiştir. Zehebî, Hâkim'in bunu cehâlet sebebiyle yaptığını düşünmediğini, hadislerin zayıf olduğunu bilmesine rağmen tashîh yoluna gittiye bunun büyük bir ihanet olduğunu beyan ederek *Müstedrek*'teki zayıf ve uydurma rivayetler karşısındaki şaşkınlığını gizleyememiştir.⁸³

Netice olarak hadis âlimleri Hâkim en-Nîsâbûrî'nin zayıf hadisleri tashîh etme noktasında mütesâhil davrandığını beyân etmişlerdir. Hâkim'in *Sahîhân*'da yer almayıp bu eserlerin musanniflerinin şartlarına uyan hadisleri *Müstedrek*'e aldığını söylemesine rağmen, *Müstedrek*'te Şeyhân'ın şartlarına uymayan pek çok rivayet tespit edilmiştir.

1. Hocaları

Hâkim'in kendisinden ders aldığı hoca sayısı oldukça fazladır.⁸⁴ Horasan, Irak ve Mâverâünnehir'e yaptığı rihlelerde iki bine yakın şeyhten hadis almıştır. O sıralarda sadece Nîşâbûr'da bine yakın muhaddis olduğu ifade edilmektedir.⁸⁵ Hâkim en-Nîsâbûrî 13 yaşında iken büyük hadis âlimi İbn Hibbân'dan (v. 354/965) ders alıp, hadis yazmaya başlamıştır.⁸⁶ Bunun dışında Hâkim'in hadis rivayet ettiği hocaları arasında şu isimler yer alır: Hâcib b. Ahmed et-Tûsî (v. 336/947), Ali b. Hamsâd el-Adl (v. 338/949), Kâsım İbnu'l-Kâsım es-Seyyârî (v. 342/953), Ebû Bekr Ahmed b. İshak es-Sıbgî (v. 342/953), Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Ukbe eş-Şeybânî (v. 343/954), Ebu'n-Nadr Muhammed b. Muhammed (v. 344/955), Ebû Amr Osman b. Ahmed ed-Dekkâk el-Bağdâdî (v. 344/955), Ebû Ca'fer Muhammed b. Ahmed b. Saîd er-Râzî (v. 344/955), Muhammed b. Ahmed b. Mahbûb (v. 346/957), Abdullah ed-Durusteveyh (v. 348/959), Ebu'l-Velîd Hassân b. Muhammed (v. 349/960), Ebû Ali el-Hüseyin b. Ali en-Nîsâbûrî (v. 349/960), Muhammed İbnu'l-Müemmil el-Mâsercisî (v. 350/961), Muhammed b. Hâtim b. Huzeyme el-Keşşî (v. 359/970), Kâdı

⁸³ Zehebî, *Siyer*, XII, 572.

⁸⁴ a.mlf., *a.g.e.*, XII, 571; Sübkî, *et-Tabakât*, IV, 155.

⁸⁵ Zehebî, *a.y.*

⁸⁶ a.mlf., *a.y.*; Sübkî, *a.g.e.*, IV, 156.

Ebûbekir el-Hîrî (v. 421/1030).⁸⁷ Ayrıca o, kendisinden yaşça küçük birçok kişiden de hadis yazmıştır.⁸⁸ Bu da ilimde utanma olmayacağını göstermektedir.

Hâkim en-Nîsâbûrî kıraat ilmini; İbnü'l-İmâm (v. ?), Muhammed b. Ebî Mansûr es-Sarrâm (v. ?), Ebû Ali İbn en-Nekkâr el-Mukrî el-Kûfî (v. ?) ve Ebû İsâ Bekkâr el-Mukrî (v. ?)'den okumuştur.⁸⁹ Fıkıh ilmini ise Ebû Ali b. Ebî Hüreyre (v. 345/956) ve Ebu'l-Velîd Hassân b. Muhammed (v. 349/960) ve Ebu's- Sehl es-Su'lûkî (v. 387/997)'den almıştır.⁹⁰

Hâkim en-Nîsâbûrî'nin, tarikat şeyhlerinden Ca'fer el-Huldî (v. 348/959), İsmail b. Nüceyd (v. 366/976) ve Ebû Osmân el-Mağribî (v. 373/983) ile sohbetleri olmuş, bunun dışında da o, bazı tasavvûf meclislerinde bulunmuştur.⁹¹

2. Talebeleri

Hâkim en-Nîsâbûrî daima muasırlarının ilgi odağı ve ilim talep ettiği bir şahsiyet olmuştur. Bu sebeple kendisinden birçok ilim tâlibi ders almıştır.

Hâkim en-Nîsâbûrî'den çok sayıda kişi hadis rivayet etmiştir. Hocası olmasına rağmen muhaddis Dârekutnî (v. 385/995) Hâkim'den hadis nakletmiştir. Bunun dışında Ebu'l-Feth b. Ebu'l-Fevâris (v. 412/1022), Ebû Zer el-Herevî (v. 434/1043), Ebû Ya'lâ el-Halîlî (v. 446/1055), *Sünen* sahibi Ebûbekir el-Beyhakî (v. 458/1066), büyük mutasavvıf Ebu'l-Kâsım el-Kuşeyrî (v. 465/1072),⁹² Ebu'l-A'lâ el-Vâsıtî (v. 468/1075), Ebû Sâlih el-Müezzîn (v. 470/1078), Osman b. Muhammed el-Mahmî (v. 481/1089), gibi daha birçok kişi kendisinden hadis rivayet etmiştir.⁹³

⁸⁷ Zehebî, *Siyer*, XII, 571- 572.

⁸⁸ Sübkî, *et-Tabakât*, IV, 155. Bu şekilde hadis rivayeti hadis usûlü kitaplarında "Rivayetü'l-ekâbir ani'l-esâğîr" (Büyüklerin Küçüklerden Hadis Rivayeti) başlığında incelenmiştir. (Bkz. İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, I, 307-309; Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, II, 712-715).

⁸⁹ Zehebî, *Siyer*, XII, 572.

⁹⁰ a.mlf., *a.y.*

⁹¹ a.mlf., *a.y.*; Sübkî, *a.g.e.*, IV, 157.

⁹² "Risâle" adındaki tasavvufa dair muhallesinin sahibi, sûfî Ebu'l-Kâsım Zeynülsîlâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî aynı zamanda hadis ilminde söz sahibi âlimlerden biridir. Hadis ilmini başta Hâkim, İbn Fûrek, Ebû Nuaym el-İsfehânî olmak üzere büyük muhaddislerden tahsil etmiştir. Kâdî İbn Hallikân, Kuşeyrî hakkında "*Fıkıh, tefsîr ve hadiste allâmedir*" değerlendirmesinde bulunmuştur (Zehebî, *a.g.e.*, XIII, 395; Uludağ "Kuşeyrî md., *DİA*, XXVI, 473).

⁹³ Zehebî, *a.g.e.*, XII, 571-572; Sübkî, *a.g.e.*, IV, 157.

Ayrıca ondan ilim öğrenenler arasında Ebu'l-Abbas el-Esam (v. 346/957), Ahmed b. Muhammed b. Abdûs et-Tarâifi (v. 346/957), İsmâîl b. Necîd es-Sülemî (v. 365/976), Ebu'l-Kâsım el-Ezherî (v. 412/1021), Muhammed b. Ali b. el-Feth el-Harbî (v. 451/1057) yer almıştır.⁹⁴

3. İlmî Yolculukları

İlim adamları için ilmî seyahatler (rıhle) büyük önem arz eder. Muhaddisler katında Hz. Peygamber'in hadislerinin en sahîh tarîklerini elde etmeyi gaye edinen bu yolculukların anlamı ve önemi çok büyüktür.⁹⁵ Hadis yolculukları (er-rıhle fî talebi'l-hadis) Hâkim en-Nîsâbûrî'nin hayatında da büyük bir yere sahiptir. Fakat Hâkim'in ilmî yolculuklarının gayesi sadece hadis almak değil, İslâmî ilimlerin diğer sahalarda da söz sahibi olan âlimlerden istifade etmek idi.

Henüz küçük yaşlarda iken ilme yatkınlığı fark edilen ve o yaşlardan itibaren ilmî konulara ilgi duyan Hâkim, ilk rıhlesini yirmili yaşlarda Irak'a yapmıştır. Farklı beldelere hadis rivayeti için yolculuklar gerçekleştiren Hâkim en-Nîsâbûrî, gittiği yerlerde birçok âlimden hadis dersleri almıştır. Onun ikinci rıhlesi ise Hicaz bölgesine olmuştur.⁹⁶ Hatib el-Bağdâdî ise, Hâkim'in Bağdâd'a iki defa rıhle yaptığını söylemektedir.⁹⁷ Hicaz'a olan seyahati hicrî 368'de (m. 978) gerçekleşmiştir.⁹⁸

4. Eserleri

Hâkim, farklı sahalarda kalıcı birçok eser telif etmiştir.⁹⁹ Bu eserler onun onlarca yıllık çalışmasının karşılığı olup, ulaştığı ilmî seviyeyi göstermesi bakımından önemlidir.

Hâkim'in telifleri beş yüz cüze yakındır. Bu kadar geniş külliyat içerisinde sağlam olmayan bazı unsurlar da bulunmaktadır. Fakat Zehebî'nin (v. 748/1347) ifadesi ile Hâkim, bunları genel olarak açıklamıştır.¹⁰⁰

⁹⁴ Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 42.

⁹⁵ Rıhlelerin önemine dair geniş bilgi için bkz. Hatib el-Bağdâdî, *er-Rıhle fî talebi'l-hadis*, s. 71-96.

⁹⁶ Sübkî, *Tabakât*, IV, 157-158.

⁹⁷ Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 42.

⁹⁸ Zehebî, *Siyer*, XII, 572.

⁹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 600.

¹⁰⁰ Zehebî, *a.g.e.*, XII, 576.

Hâkim'in en meşhur eseri olan *Müstedrek* müstakil bir bölüm halinde ilerde tanıtılacağı için biz burada diğer eserlerini zikredeceğiz. Hâkim en-Nîsâbûrî'nin başlıca eserleri şunlardır:

1) *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*: Bu eser, bilindiği kadarıyla Râmehürmüzî'nin (v. 360/970) *el-Muhaddisü'l-fâsil*'inin ardından hadis usûlüne dair kaleme alınan ikinci çalışmadır. Hâkim, hadis ilimleri konusunda insanların bilgisizce konuşmasını ve bid'atlere dalmasını önlemek amacıyla telif etmeye karar verdiğini söylediği eserinde,¹⁰¹ kendi dönemine kadar yazılan en geniş hadis usûlü telifini gerçekleştirmiştir.¹⁰²

Hâkim en-Nîsâbûrî, eserine usûl-i hadise dair bazı kimselerin hadis ve hadisçilere karşı olumsuz tutumlarından yakınarak başlamış, konuları oldukça değişik bir tertib içinde ve **nev'** kelimesiyle oluşturulmuş başlıklar altında, senedli olarak vermiştir.¹⁰³

Eser, 52 nev'den oluşmaktadır. İlk nev' âlî isnâdın tanımına tahsis edilmiştir. En son nev' ise, arz, semâ ve kitâbet gibi hadis öğrenim ve öğretim yollarına (turuku't-tamammül ve'l-edâ) ayrılmıştır. Konuların işlenmesinde yer yer müellifin görüşlerine rastlamak da mümkündür.¹⁰⁴

Hadis usûlü konularının tam olarak şekillenmediği bir dönemde kaleme alınan eserde birtakım usûl meselelerine yer vermeyen müellif, bunları *el-Medhal fî ilmi'l-hadîs* ve *el-Medhal ilâ ma'rifeti's-Sahîhayn* isimli eserlerinde ele almıştır.¹⁰⁵

Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs'te daha sonraları usûl konuları içinde bulunmayan Hz. Peygamber'in gazveleriyle¹⁰⁶ çeşitli itikâdî fırka mensuplarının değerlendirilmesi¹⁰⁷ meselelerine birer bölüm ayrılmıştır. Çalışmada başlıklar muhtevâyı yansıtacak şekilde ayrıntılı olarak konulmuş, hemen her meselede müellifin kanaati o bölümün

¹⁰¹ Hâkim, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, s. 1-2.

¹⁰² Hatiboğlu, "Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs" md., *DİA*, XXVIII, 61.

¹⁰³ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 218- 219; Hatiboğlu, "Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs" md., *DİA*, XXVIII, 62.

¹⁰⁴ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 219.

¹⁰⁵ Hatiboğlu, "Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs" md., *a.g.e.*, XXVIII, 62.

¹⁰⁶ Bkz. Hâkim, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, s. 238-239.

¹⁰⁷ Bkz. a.mlf., *a.g.e.*, s. 135-139.

sonunda açıklanmıştır. Ancak tarifler, terimler ileriki dönemlerde yerleşip yaygınlaşacağı için bütün yönleriyle ele alınmamıştır.¹⁰⁸

Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs, Seyyid Muazzam Hüseyin tarafından Hindistan'da neşredilmiştir. Bu neşirden ofset usûlüyle baskılar da yapılmıştır.¹⁰⁹ Bunun dışında eser, Ahmed b. Fâris es-Selûm'un tahkikiyle Lübnan'da yayımlanmıştır. Abdullah b. Süleym b. Selâme es-Saîdî, *Menhecü'l-Hâkim en-Nisâbü'rî fî kitâbihî Ma'rifeti ulûmi'l-hadîs ve tahrîci'l-ehâdîsi'l-merfûa* adıyla bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır (Câmiatü Ümmi'l-Kurâ Külliyyetü'ş-Şerîa, Mekke 1408). Söz konusu tezde Hâkim'in ilmî konumu,¹¹⁰ akîdevî fikirleri¹¹¹ ve onun *Müstedrek*'te takip ettiği usûlden ayrıntılı bir şekilde bahsedilmiştir.¹¹² Muhammed b. İbrahim Lühaydan da *Tertîbü ehâdîsi Ma'rifeti ulûmi'l-hadîs* ismiyle eser üzerine bir kitap yazmış ve bunu Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî'nin *el-Müsned*'inin sonunda neşretmiştir.¹¹³

2) *Kitabü'l-İklîl*: Sâ mânîler'in Horasan valisi Ebû Ali b. Simcur'un isteği üzerine kaleme alınan ve Hz. Peygamber ile aile fertlerinin hayatıyla ilgili bilgileri ve hadisleri toplayarak daha önce benzeri görülmemeyen bir şekilde tertip edilen eserin günümüze gelip gelmediği bilinmemektedir.¹¹⁴

3) *el-Medhal ilâ Kitabi'l-İklîl*: Hâkim *Kitabu'l-İklîl*'i telif ettikten sonra Ebû Ali b. Simcur'un bu eserdeki sahîh ve sakîm olan hadislerin tespitine yönelik isteği üzerine bu kitabını kaleme almıştır.¹¹⁵ Hadis nev'ileri, cerh-ta'dîl çeşitleri ve sebepleri gibi konuları ihtivâ eden kitap bir hadis usûlü eseri mâhiyetindedir.¹¹⁶

4) *el-Medhal ilâ ma'rifeti's-Sahîhayn*: Hâkim en-Nisâbü'rî bu eserini *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*'i tahkîk etmek ve açıklamak suretiyle bu iki mühim esere

¹⁰⁸ Hatiboğlu, "Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs" md., *DİA*, XXVIII, 62.

¹⁰⁹ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 219.

¹¹⁰ Saîdî, *Menhecü'l-Hâkim*, s. 63-65.

¹¹¹ a.mlf., *a.g.e.*, s. 66.

¹¹² a.mlf., *a.g.e.*, s. 77- 119.

¹¹³ Hatiboğlu, "Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs" md., *a.g.e.*, XXVIII, 61.

¹¹⁴ Zehebî, *Siyer*, XII, 573; Kandemir, "Hâkim en-Nisâbü'rî" md., *DİA*, XV, 191.

¹¹⁵ Hâkim, *el-Medhal ilâ Kitabi'l-İklîl*, s. 30.

¹¹⁶ a.mlf., *a.g.e.*, s. 33-51.

hizmet etmek için kaleme aldığını belirtmiştir.¹¹⁷ Hâkim eserde, *Sahîhân* üzerine yapılan müstahreclerden,¹¹⁸ şerhlerden,¹¹⁹ *Sahîhân*'daki râvilerden¹²⁰ ve ancak durumları açıklandıktan sonra kendisinden hadis rivayetinde bulunulabilecek 244 râviden¹²¹ ve daha birçok konudan bahsetmektedir.

5) *Târîhu Nişâbûr*: Hâkim bu eserde İslâm tarihi boyunca kendi dönemine kadar Nişâbûr'a gelen veya burada bulunan tâbiînden,¹²² dil âlimlerinden,¹²³ etbâ-ı tâbiînden,¹²⁴ Nişâbûr'a gelip, burada ilmini neşreden¹²⁵ ve Nişâbûr'un sâkini olan ulemâdan,¹²⁶ Nisâbûr'da kendisinden istifade edip de hadis rivayet ettiği¹²⁷ ve kendi devrinde vefat eden âlimlerden bahsetmektedir.¹²⁸

6) *Suâlâtü'l-Hâkim en-Nisâbûrî li'd-Dârekutnî fi'l-cerh ve't-ta'dîl*: Eser, Hâkim'in Dârekutnî'ye sunduğu, sayısı 531'i bulan râvinin cerh-ta'dîl konusundaki durumları hakkında bilgiler içermektedir.¹²⁹

7) *Suâlâtü Mes'ûd b. Ali es-Sizcî maa es'ileti'l-Bağdâdiyyîn*: Eser bazı râvilerin cerh ve ta'dîliyle birlikte hadis ilmine dair toplam 342 meseleden bahsetmektedir.¹³⁰

8) *el-Fevâid (el-Fevâidu's-şuyûh)*: Eserin bir nüshası Dâru'l-Kütübi'z-Zâhiriyye'de bulunmaktadır.¹³¹

¹¹⁷ Hâkîm, *el-Medhal ilâ Ma'rifeti's-Sahîhayn*, I, 11-13.

¹¹⁸ a.mlf., *a.g.e.*, I, 10.

¹¹⁹ a.mlf., *a.g.e.*, I, 14-20.

¹²⁰ a.mlf., *a.g.e.*, I, 21-23.

¹²¹ a.mlf., *a.g.e.*, I, 144-245.

¹²² a.mlf., *Târîhu Nişâbûr*, s. 15.

¹²³ a.mlf., *a.g.e.*, s. 6.

¹²⁴ a.mlf., *a.g.e.*, s. 17-38.

¹²⁵ a.mlf., *a.g.e.*, s. 39-61.

¹²⁶ a.mlf., *a.g.e.*, s. 61-74.

¹²⁷ a.mlf., *a.g.e.*, s. 75-113.

¹²⁸ a.mlf., *a.g.e.*, s. 113-116.

¹²⁹ a.mlf., *Suâlâtü'l-Hâkim en-Nisâbûrî li'd-Dârekutnî fi'l-cerh ve't-ta'dîl*, s. 1-20; Kandemir, "Hâkim en-Nisâbûrî" md., *DİA*, XV, 192.

¹³⁰ Hâkim, *Sualâtü Mes'ûd b. Ali es-Sizcî maa es'ileti'l-Bağdâdiyyîn*, thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir, Beyrut, 1404/1984.

¹³¹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1298; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, IV, 280; Kandemir, *a.y.*

II. MÜSTEDREK

Çalışmanın bu kısmında Hâkim en-Nîsâbûrî'nin en meşhur eserine adını veren aynı zamanda bir hadis usûlü terimi olan müstedrek kelimesini sözlük ve ıstılâhî manâlarına değineceğiz.

A. TARİFİ

“Müstedrek” (مستدرک) kelimesi sözlükte “bir nesne ile bir nesneyi idrak eylemek, hatalarını düzeltmek, eksikliğini tamamlamak”¹³² mânasındaki “istidrâk” masdarından türeyen bir ism-i mef'ûldür. Kelimenin aslı دَرَک olup, masdarı ise “akıl erdirme” manasındaki اِدْرَاك kelimesidir. “İdrak eden” anlamındaki مُدْرِك ve “araştırıp bulma, elde etme, sağlama” anlamındaki تَدَارِك kelimeleri de دَرَک fiilinden türeyen sözcüklerdir. Bir nesneyi idrak eylemek ise onun vaktinin dolup, bitmesidir.¹³³ Kelimenin kullanımına Kur’ân’da da rastlamak mümkündür. “بَلِ اِدْرَاكِ عِلْمِهِمْ فِي الْاَحِرَةِ”¹³⁴ ayetinde “دَرَک” kelimesi “yetişti,erişti,tamamlandı” anlamında kullanılmıştır.¹³⁵

B. HADİS EDEBİYATINDAKİ YERİ

Önceki bir muhaddis, musannifin şartlarına uygun olmasına rağmen herhangi bir sebeple eserinde yer vermediği hadislerin bir başkası tarafından toplanması neticesinde meydana gelen yeni esere “müstedrek” adı verilmektedir.¹³⁶

Temel hadis kaynakları üzerine yapılan çalışmalardan olan müstedrek türü eserler zengin hadis edebiyatının bir ürünüdür. Bu tür eserler, önceki dönemdeki bir musannifin şartlarına uyduğu halde kitabına almadığı hadisleri toplamak suretiyle onun eksiklerini tamamlayan kitaplardır. Buna mukabil eserleri esas alınan ilk dönem âlimleri genellikle hadisleri hangi şartlara göre topladıklarını ifade etmemişlerdir.

¹³² İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, V, 249; Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, V, 4231.

¹³³ İbn Manzûr, *a.y.*

¹³⁴ Neml (27), 66.

¹³⁵ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur’âni'l-azîm*, VI, 208.

¹³⁶ Ebû Zehv, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn*, s. 407; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 139.

Dolayısıyla bu konuda müstedrek müelliflerinin isabet etme ve yanılma ihtimali her zaman söz konusudur. Bu sebeple müstedreklerin, esas alınan eseri bütünlüğüyle tamamladığı düşünülmemelidir.¹³⁷

Arap kültüründe *tetimme*, *tekmile*, *zeyl* ve *müstedrek* türü çalışmalar oldukça yaygındır. Bu da ilmin ilerlemesi ve tekâmülü açısından çok önemlidir.¹³⁸ Bir kişinin bütün hadislere ulaşmasının imkansızlığı, tasnif işleminin henüz son şeklini almamış olması, her müellifin sıhhat şartlarının farklılık arzemesi ve sıhhat için aranan temel şartlarda ittifak olsa bile ayrıntılarda değişik hükümlere ulaşılması gibi durumlar, hadislerin farklı tarîklerden elde edilmiş olmasının o hadisin sıhhat derecesini arttıracığı düşüncesi ve sika râvinin ziyâdesinin makbul olması ilkesi müstedrek türü eserlerin yazılmasına zemin hazırlamıştır.¹³⁹

Dolayısıyla müstedrekler sahîh hadisleri farklı sebeplerden ötürü kitaplarına alamayan musanniflerin terk ettikleri hadislerin ortaya konulup, faydalanılması açısından büyük bir önemi hâizdir.

Hâkim'in *Müstedrek*'i dışında bu sahada Darekutnî'nin (v. 385/995) *Sahîhayn* üzerine yazdığı *İlzâmât*'ı, Ebû Zer el-Herevî'nin (v. 434/1043) Darekutnî'nin adı geçen eserindeki yetmiş hadisi kendi senedleriyle aktardığı *el-Müstedrekü'l-müstahrec ale'l-İlzâmât*'ı, Ziyâeddîn el-Makdîsî'nin (v. 634/1245) *el-Ehâdisü'l-muhtâre mimmâ lem yuhricâhü'l-Buhârî ve Müslim fî Sahîhayhimâ* isimli eserleri bulunmaktadır.¹⁴⁰

1. Müstedrek'in Yapısal Özellikleri

Müstedrek, hadis musannefâtı içerisinde önemli bir yere sahiptir. Çok geniş, ilim ehline önemsenen ve göz ardı edilmeyen, yaygın kitleler tarafından alaka gösterilen bir eserdir. Kitabın özellikle rivayet, nakdu'r-ricâl gibi çok farklı yönleri vardır.

¹³⁷ Yücel, *Hadis Tarihi*, s. 114- 115.

¹³⁸ Müsâid b. Sâlih et-Tayyâr, www.al-jazirah.com/2001/20010722/wo3.htm, (erişim tarihi: 23 Nisan 2017).

¹³⁹ Hatiboğlu, "Müstedrek" md., *DİA*, XXXII, 133.

¹⁴⁰ Ebû Zehv, *el-Hadis ve'l-muhaddisûn*, 408-409; Hatiboğlu, "Müstedrek" md., *a.g.e*, XXXII, 134.

Müstedrek'teki hadislerin sıhhatine dair çalışması bulunan Dâyinî'ye göre mükerrerler ile beraber *Müstedrek*'te 9588 hadis bulunmaktadır.¹⁴¹ Hadis sayım usûlündeki farklılıklar ve mükerrerlerin dahli gibi meseleler sebebiyle farklı baskılarda muhtelif rakamlar söz konusudur. Mustafa Abdulkâdir Atâ'nın tahkîkiyle Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye'den çıkan *Müstedrek* baskısında 8803 rivayet bulunmaktadır.¹⁴² Mukbil b. Hâdî el-Vâdiî'nin tahkîkiyle Dâru'l-Harameyn yayınlarının neşrettiği *Müstedrek* baskısında ise 8864 rivayet yer almıştır.¹⁴³ Ebû Abdillâh Abdüsselâm b. Muhammed Allûş'un tahkîkiyle Dâru'l-Ma'rife yayınlarının neşrettiği *Müstedrek* baskısında ise 8839 rivayet bulunmaktadır.¹⁴⁴

Hâkim'in *Müstedrek*'te cerh ve ta'dîl ile alakalı hükmünü zikrettiği ricâl sayısı ise 625'tir.¹⁴⁵

2. Hâkim'in *Müstedrek*'i Tasnif Gayesi

Tam adı *el-Müstedrek ale's-sahîhayn fi'l-hadis* olan kitap Hâkim en-Nîsâbûrî'nin en meşhur eseridir. Hâkim en-Nîsâbûrî, *Müstedrek*'i hem kendi bulunduğu hem de başka şehirlerdeki ilim ehlinin önde gelenlerinden bazılarının kendisinden, Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygun senedlere sahip hadisleri bir kitapta cem' etmesini istemeleri üzerine yazdığını belirtmektedir.¹⁴⁶

Hâkim, eserinde sika râvilerin rivayetlerini almaya özen gösterdiğini ve tahrîc ettiği hadislerin Buhârî ve Müslim'in kendisiyle ihticac ettiği hadisler olduğunu zikretmiştir. Hâkim, Şeyhân'ın tüm illetsiz hadisleri toplayamacağını, kendisinin bu iki muhaddisi çokça müdafaa ettiğini söyler. Ona göre Şeyhân'ın bütün hadisleri tahrîc gibi bir iddiası yoktur.¹⁴⁷

Hâkim, Buhârî ve Müslim'in birlikte veya ikisinden birinin şartlarına uygun hadisleri toplamaya çalışmış, sika râvilerden meydana gelen senedlerin veya nakledilen metinlerin ortaya konulmasının makbul bir iş olduğunu göstermeye çalışmıştır.

¹⁴¹ Dâyinî, *Tashîhu ehâdîsi'l-Müstedrek*, s. 23.

¹⁴² Hâkim, *Müstedrek*, thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ, Beyrut, 1411/1990.

¹⁴³ Hâkim, *Müstedrek*, thk. Mukbil b. Hâdî el-Vâdiî, Mekke, 1417/1997.

¹⁴⁴ a.mlf., *a.g.e.*, thk. Ebû Abdillâh Abdüsselâm b. Muhammed Allûş, Beyrut, 1418/1998.

¹⁴⁵ Dâyinî, *Tashîh*, s. 23.

¹⁴⁶ Hâkim, *a.g.e.*, I, 42.

¹⁴⁷ a.mlf., *a.y.*

Hadislerin sonunda Şeyhân'ın veya onlardan birinin şartına uygun olduğu halde kitaplarına almadıklarını ifade eden Hâkim, kendisine göre "sahîh" kabul ettiklerine de ayrıca işaret etmiştir.¹⁴⁸

3. Hâkim'in Müstedrek'te Takip Ettiği Usûl

Hâkim, 52 kitaba ayırdığı *Müstedrek*'deki hadisleri, ale'l-ebvâb sisteme göre tertip etmiştir. Ayrıca o, Şeyhân'ın kendilerinden hadis naklettiği râvilerden rivayet etmeye çalışmıştır.¹⁴⁹ Buna göre o bu eserinde; Buhârî ile Müslim'in ya da bunlardan birinin şartlarına uyduğu halde eserlerine almadıkları hadisler ile onlardan herhangi birinin şartlarına uymadığı halde kendisinin tashîh ettiği rivayetlere eserinde yer vermiştir.

4. Müstedrek'e Dair Görüşler

a. Olumlu Görüşler

Müstedrek, hadis musannefâtı içerisinde ana kaynaklardan biri olarak yer alan *Sahîhân* gibi câmi' bir eserdir. *Müstedrek*'te Şeyhân'ın şartına uygun hadis bulunmadığı iddiası ifrat olarak değerlendirilmiştir.¹⁵⁰ Zira hadis âlimleri *Müstedrek*'i ders ve mütalaa kitabı olarak kabul etmiş, netice olarak da Hâkim'in mertebesini ve kitabının değerini tespit etmişlerdir.¹⁵¹

İbnü's-Salâh (v. 643/1245) *Müstedrek*'in çok büyük bir kitap olduğunu söyleyip, onun kıymetine dikkat çekmiştir.¹⁵²

Daha önce de zikrettiğimiz gibi İbn Hacer'in (v. 852/1449) Hâkim hakkındaki kanaati müsbettir. O, Hâkim'in tenkit edilen tashîhleri ile ilgili olarak onun mazur olduğunu, eserin ikinci cüzünün ortasına kadar olan kısmının bir yerinde Hâkim'in imlâsının (kendi el yazısı) sona erdiğini belirtmiştir. İbn Hacer, Hâkim'in imlâsının yer aldığı kitabın bu kısmında çok az tesâhül gösterdiği fikrinde olup, diğer bazı

¹⁴⁸ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 140; Yücel, *Hadis Tarihi*, s. 115.

¹⁴⁹ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 20.

¹⁵⁰ Zehebî, *Siyer*, XII, 572.

¹⁵¹ Çakan, a.y.; Dâyinî, *Tashîh*, s. 23.

¹⁵² İbnü's-Salâh, a.y.

âlimlere nazaran onun eserine daha olumlu yaklaşarak, bir bakıma Hâkim'i tezkiye etmiştir.¹⁵³

b. Olumsuz Görüşler

Hâkim'in *Müstedrek* adlı çalışması, alanının en yetkin eserlerinden biri olmasına rağmen iki büyük hadis otoritesinin şartlarını taşıyan hadisleri tasnif gibi bir iddiayla ortaya çıktığı için zaman zaman tenkitlere de maruz kalmıştır. Zira hadis, dinin Kur'ân'dan sonra gelen ikinci kaynağı ve Buhârî ile Müslim de bu sahanın en büyük imamları olduğu için tabiatıyla Hâkim'in çalışması da başta Zehebî olmak üzere pek çok münekkit âlimlerin dikkatini çekmiştir.

b.a. Hadisleri Değerlendirmesine Dair Görüşler

Hâkim'in, Buhârî ve Müslim'in şartlarını esas almış olmasına rağmen hadisleri sahîh saymakta mütesâhil olduğu konusunda âlimlerin genel kanaati söz konusudur.¹⁵⁴ Bu bağlamda Hâkim, hadislerin tashîhi meselesinde önde gelen bazı âlimlerle karşılaştırılmıştır. Meselâ bunlardan biri olan Beyhakî'nin (v. 458/1066) zayıf hadisleri tashîh konusunda Hâkim'den daha sağlam olduğu ifade edilmiştir.¹⁵⁵ Bu da Hâkim'in tashîhlerinin bazı âlimlerce benimsenmediğini göstermektedir.

Hâkim *Müstedrek*'ini Buhârî ve Müslim'in hadis kabul şartlarına uyduğu halde kitaplarına almadıkları hadislerden oluşturduğunu söylemesine rağmen Ebû Sa'd el-Mâlinî (v. 412/1024), *Müstedrek*'te Şeyhân'ın şartlarını taşıyan hiçbir hadisin yer almadığını söylemişlerdir.¹⁵⁶ Mâlinî bu tenkidinde aşırıya kaçmıştır. Zira *Müstedrek* hadis âlimleri tarafından genel itibarıyla faydalı bir eser olarak kabul edilmiştir.¹⁵⁷

¹⁵³ Bkz. İbn Hacer, *Lisânü'l-mîzân*, V, 233.

¹⁵⁴ Âlimlerin Hâkim en-Nisâbü'rî'nin teşâhülüne ilişkin görüşleri için bkz. Nevevî, *el-Mecmû'*, VII, 64; Zehebî, *Mîzân*, III, 608; a.mlf., *Siyer*, XII, 573; Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, I, 360; Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, I, 111; Kettânî *Risâle*, I, 21; Itr, *Menhecü'n-nakd*, s. 260; Mahmûd et-Tahhân, *Teysîru mustalahi'l-hadis*, s. 50-51.

¹⁵⁵ Suyûtî, *a.y.*

¹⁵⁶ Zehebî, *Siyer.*, XII, 577.

¹⁵⁷ Bkz. İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, I, 20; İbn Hacer, *Lisânü'l-mîzân*, V, 233.

Zeylâî (743/1343) Hâkim en-Nîsâbûrî'nin "hadisü't-tayr"¹⁵⁸ ve "mevlâ hadisi"¹⁵⁹ gibi zayıf rivayetlere yer verdiğini belirtip, zayıf veya mevzû rivayetleri tashîh etmesiyle maruf olduğunu söylemiştir.¹⁶⁰

Zehebî (v. 748/1247) *Müstedrek*'te çokça zayıf hadise yer verildiğini savunmuş ve bu noktada Hâkim'in tesâhülüne dikkat çekmiştir.¹⁶¹ Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed el-Urmevî (v. 427/1035) de Şeyhân'ın şartlarına uygun olmayan hadislerin *Müstedrek*'te mevcut olduğunu beyan etmiştir.¹⁶² Zehebî, *Müstedrek*'in özetini çıkarıp sahîh olmayan hadisleri açıklamıştır. O, kitaptaki hadislerin yarısına yakınının sahîh, dörtte birinin metni zayıf senedi sağlam, kalan dörtte birlik kısmının ise münker ve vâhiyattan ibaret rivayetlerden oluştuğunu söylemiştir.¹⁶³

Hâfız İbn Hacer (v. 852/1449) *Müstedrek*'te tashîh edilen bazı rivayetlerin Hâkim'in tesâhülüne işaret ettiği görüşündedir. Bunun yanında kitapta yer alan bir kısım müdellis râvînin -Şeyhân'ın hadis kabul şartlarına uymadığı halde- anane yoluyla rivayet ettiği hadisler de İbn Hacer tarafından tenkit konusu edilmiştir. Ayrıca o, ihtilâta uğrayan râvînin ihtilâttan sonraki rivayetlerinin *Müstedrek*'te yer almasını da *Sahîhân*'daki hadislerin kabul şartlarına aykırı olduğunu vurgulamıştır.¹⁶⁴

Suyûtî (v. 911/1505), *Müstedrek*'te zayıf hadislerin bulunmasını, Hâkim'in eserini ömrünün sonlarına doğru tasnif etmesine bağlamıştır. Zira ömrünün yaşlılık yıllarına tekâbül eden bu zaman diliminde kendisine gaflet ve hata gibi durumların âriz olduğu bildirilmiştir. Suyûtî her ne kadar bu durumda onun mütesâhil olmayıp, kitabının ancak beşte birlik kısmının zayıf hadislerden müteşekkil olduğunu belirtse¹⁶⁵ de Hâkim'i mütesâhil olmakla nitelemekten de geri kalmamıştır.¹⁶⁶

er-Risâletü'l-müstatrafe müellifi Kettânî (v. 1327/1905) de Hâkim'in tesâhülü noktasında görüş beyan edenlerdendir. Bu bağlamda o, Zehebî'nin *Telhîs*'ine mürâ-

¹⁵⁸ Hâkim, *Müstedrek*, III, 141.

¹⁵⁹ a.mlf., *a.g.e.*, III, 118.

¹⁶⁰ Zeylâî, *Nasbu'r-râye*, I, 360

¹⁶¹ Zehebî, *Siyer.*, XII, 577.

¹⁶² a.mlf., *a.g.e.*, XII, 573.

¹⁶³ a.mlf., *a.g.e.*, XII, 577.

¹⁶⁴ Bkz. İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 312.

¹⁶⁵ Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, I, 113.

¹⁶⁶ a.mlf., *a.g.e.*, I, 111.

caat etmiş ve onun *Müstedrek*'te tesbit ettiği mevzû ve zayıf rivayetlere atıfta bulunmuştur.¹⁶⁷

b.b. Şîlik İthâmı

Tezimizin konusu olan Hâkim hakkındaki Şîlik ithamı ile ilgili ileride müstakil bir başlıkla birlikte,¹⁶⁸ *Müstedrek* ile ilgili bir tenkit noktası olması hasebiyle bu konuya burada kısaca işaret etmeyi uygun bulduk.

Hâkim'in bu konuda itham edilmesine özellikle sebep olan rivayetlerin başında "*hadîsü't-tayr*" gelir. Rivayete göre Hz. Peygamber'in sofrasına kızartılmış bir kuş getirilmiş, Resûlullah (s.a.v.) de , "*Ya Rabbî! En sevdiğin kulunu gönder de bu kuşu onunla beraber yiyelim*" diye dua etmiş, bunun üzerine Hz. Ali çıkagelmiştir.¹⁶⁹ Âlimlerin şiddetle itirazına sebep olan bu ve bazı rivayetler onun Şîlikle itham edilmesine sebep olmuştur.

Bu ve benzeri iddiaların Hâkim hakkında vârid olmasında onun Hz. Ali'yi önceki üç halîfeye takdim ettiğine dair görüşler ve Muâviye b. Ebî Süfyân'ın faziletine yönelik hadis nakletmek istememesi gibi hususlar vesile olmuştur.¹⁷⁰

5. Müstedrek Üzerine Yapılan Çalışmalar ve Baskıları

Müstedrek, defalarca neşredilen bir eserdir. Tasnif devri sonrası kaleme alınan pek çok esere kaynaklık etmiştir. İlk defa Haydarâbâd'da tahkîksiz Zehebî'nin *Müstedrek*'e dair özet ve değerlendirmelerini içeren *Telhîsu'l-Müstedrek*'i ile birlikte dört büyük cilt halinde basılmış (Haydarâbâd, 1334-1342), daha sonra bu baskı birçok defa tekrarlanmıştır (I-IV, Riyad, 1355/1968).¹⁷¹ Ancak bu baskılarda çok sayıda hata bulunmaktadır. Eseri ayrıca *el-Müstedrek* ismiyle Yusuf Abdurrahman el-Mar'aşlı (I-V, Beyrut-Halep-Riyad, 1406/1968) Zehebî'nin *Telhîs*'i ve birer fihrist ile yayımlanmıştır. Daha sonra *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Hamdî Demirdâş Mu-

¹⁶⁷ *er-Risâletü'l-müstatrafe*, I, 22.

¹⁶⁸ Bkz. *Bu Tez*, s. 87.

¹⁶⁹ Hâkim, *Müstedrek*, III, 142.

¹⁷⁰ Zehebî, *Siyer*, XII, 576-577; Sübkî, *et-Tabakât*, IV, 162-163.

¹⁷¹ Hatiboğlu, "*Müstedrek*" md., *DİA*, XXXII, 133.

hammed tarafından on cilt halinde neşredilmiştir (Mekke, 1420/2000).¹⁷² Bunun dışında Mustafa Abdülkâdir Atâ'nın tahkîkiyle neşredilen (I-V, Beyrût, 1339/1973) *Müstedrek* baskısı da mevcuttur. Eserin kapsamlı bir baskısı da Eşref b. Muhammed Necip el-Mısırî'nin başkanlığındaki bir heyetin tahkîkiyle neşredilmiştir. Bu baskıda *Müstedrek*'in 8 ve Zehebî'nin bu eser üzerine yazdığı *Telhîs*'in 4 farklı nüshası karşılaştırılarak en sahîh nüsha esas alınmaya çalışılmıştır. *Müstedrek*'in söz konusu baskısında rivayetlerin senedleri İbn Hacer'in *İthâfû'l-mehere* isimli eserindeki senedlerle karşılaştırılmış, ayrıca Beyhakî'nin Hâkim'den yapmış olduğu rivayetlere de yer verilmiştir. 11 cilt olarak neşredilen kitabın hâşiyesinde İbnü'l-Mulakkın, İbn Hacer ve diğer âlimlerin ta'liklerine de yer verilmiştir (Kâhire, 1439/2018).

Müstedrek, Beşir Eryarsoy tarafından 11 cilt halinde Türkçe'ye çevrilmiştir (Konya, 1434/2013).

Hâkim en-Nîsâbûrî'nin *Müstedrek*'i üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar şunlardır:

1) *el-Medhal ilâ ma'rifeti's-Sahîhayn*: Hâkim en-Nîsâbûrî, bu eserini *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*'e hizmet etmek, tahkîkte bulunmak ve onları açıklama gâyesiyle kaleme aldığını belirtmiştir.¹⁷³ Hâkim, eserde *Sahîhân* üzerine yapılan müstahreclerden,¹⁷⁴ şerhlerden,¹⁷⁵ *Sahîhân*'daki râvilerden¹⁷⁶ ve ancak durumları açıklandıktan sonra kendisinden hadis rivayetinde bulunulabilecek 244 râviden¹⁷⁷ ve daha birçok konudan bahsetmektedir.¹⁷⁸

2) *Telhîsu'l-Müstedrek*: Şemseddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Osman ez-Zehebî et-Türkmânî'ye (v. 748/1347) ait, *Müstedrek* hakkında çeşitli değerlendirmeleri içeren eser, onunla birlikte matbûdur.

¹⁷² Hatiboğlu, "Müstedrek" md., *DİA*, XXXII, 133.

¹⁷³ Hâkim, *Müstedrek*, I, 10.

¹⁷⁴ a.mlf., *a.g.e.*, I, 11-13.

¹⁷⁵ a.mlf., *a.g.e.*, I, 14-20.

¹⁷⁶ a.mlf., *a.g.e.*, I, 21-23.

¹⁷⁷ a.mlf., *a.g.e.*, I, 144-245.

¹⁷⁸ a.mlf., *el-Medhal ilâ ma'rifeti's-Sahîhayn*, İskenderiye, t.s.

3) *Mevzûâtü'l-Müstedrek*: Zehebî bu eserinde *Müstedrek*'te geçen 67 uydurma hadisi konu edinmektedir.¹⁷⁹

4) *en-Nüketü'l-litâf fî beyâni ehâdîsi'd-diâfi'l-muharrace fî Müstedreki'l-Hâkim*: Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed İbnu'l-Mülakkîn el-Mısırî (v. 804/1401) tarafından yazılmış olup, *Müstedrek*'teki zayıf hadislerden bahsetmektedir.

5) *el-Müstahrec ale'l-Müstedrek*: Zeynüddîn Abdurrahmân b. el-Hüseyin el-İrâkî (v. 806/1403). Bahsi geçen eserde *Müstedrek*'teki hadislerin yer aldığı diğer tariklere yer verilmiştir. İbn Hacer'in ifadesine göre İrâkî, *Müstedrek*'ten "Kitâbü's-salâta"ya kadar olan kısmı 300 mecliste imlâ etmiştir.¹⁸⁰

6) *Havâşî alâ telhîsi'l-Müstedrek li'z-Zehebî*: Ebu'l-Vefâ İbrâhîm b. Muhammed b. Halîl el-Halebî, Sıbt b. el-A'cemî (v. 841/1401).¹⁸¹ Zehebî'nin *Telhîs*'ine yazılmış şerh mahiyetinde bir eserdir.

7) *Tavdîhu'l-müdrîk fî tashîhi'l-Müstedrek*: Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebûbekir es-Suyûtî (v. 911/1505).¹⁸² Söz konusu kitap *Müstedrek*'teki hadislerin sıhatini konu edinmektedir. Eser Mektebetü Dâri'l-Ulûm tarafından neşredilmiştir.

8) *Ricâlü'l-Hâkim fî'l-Müstedrek*: Mukbil b. Hâdî el-Vâdî (1422/2001). Söz konusu eserde *Müstedrek*'teki râvilerin cerh-ta'dîl durumları tahlil edilmiştir.¹⁸³

¹⁷⁹ Zehebî, *Mevzûât*, s. 1-64.

¹⁸⁰ İbn Hacer, *el-Mecmau'l-müesses*, II, 185; Kandemir, *a.y.*

¹⁸¹ Kandemir, "Hâkim en-Nisâbüri" md., *DİA*, XV, 194-195.

¹⁸² Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, I, 507.

¹⁸³ Vâdî, *Ricâlü'l-Hâkim*, San'a, 1425/2004.

İKİNCİ BÖLÜM
HÂKİM'İN SAHÂBE ALGISI

I. HÂKİM'İN SAHÂBE TASNİFİ

Tezimizin ikinci bölümünün konusunu teşkil eden *Müstedrek*'te yer alan sahâbeye ilişkin hadislere geçmeden önce Hâkim'in bir başka önemli eseri olan, hadis usûlüne dair kaleme aldığı *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs*'te sahâbe tabakasına dair yaptığı sıralamaya değineceğiz. Bunun öncesinde Kur'ân-ı Kerîm'de ashâb-ı kirâmın faziletine kısaca temas edilecektir.

A.KUR'ÂN-I KERÎM'DE SAHÂBE'NİN FAZİLETİ

Herşeyden önce insanların inandıkları dine, çalıştıkları işe olan hizmetleri muhtelif olduğu için aralarındaki derece farklılıkları da tabîidir. Zira aynı durumun Kur'ân-ı Kerîm'de peygamberler için de zikredildiğini görüyoruz. Nitekim onda; **“İşte peygamberler! Biz, onların bir kısmını bir kısmına üstün kıldık. İçlerinden, Allah'ın konuştukları vardır. Bir kısmının da derecelerini yükseltmiştir”**¹⁸⁴ buyrulmuştur. Buradaki farklılık nübüvvet yönünden değildir. Bakara Sûresi'nin 285. ayetinde **“Allah'ın peygamberlerinden hiçbiri arasında ayırım yapmayız”** buyrulurken, nübüvvet olarak peygamberler arasında bir farkın olmadığına işaret edilmektedir.¹⁸⁵ Zira her peygamber ilâhî vahyin muhâtabıdır. Ancak kimisi kendisine kitap indirilmekle,¹⁸⁶ kimisi Cenâb-ı Hakk ile doğrudan konuşmakla,¹⁸⁷ kimisi ise farklı mucizelerle¹⁸⁸ diğer peygamberlere karşı fazilet bakımından bir üstünlüğe sahip olmuştur.

Aynı durum sahâbîler için de geçerlidir. Nitekim Resûlullah (s.a.v.)'in 23 yıllık risâletinde imtihan dönemlerinde öne çıkan, canını ve malını feda edebilme erdeminde bulunmuş sahâbîler olduğu gibi, farklı sebeplerden ötürü bu fazilete erişemeyen kişiler de yer almıştır. Bu durum Kur'ân'da, ensar ve muhâcirlerin üstünlüğünün zikredildiği bir âyette; **“İslâm'ı ilk önce kabul eden muhâcirler ve ensar ile, iyilikle onlara uyanlar var ya, Allah onlardan razı olmuş; onlar da O'ndan razı ol-**

¹⁸⁴ Bakara (2), 253.

¹⁸⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VI, 126-127.

¹⁸⁶ Bakara (2), 41.

¹⁸⁷ Nisâ (4), 164.

¹⁸⁸ Enbiyâ (21), 69.

muşlardır. Allah, onlara içinden ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler hazırlamıştır. İşte bu büyük başarıdır”¹⁸⁹ buyrulmuştur.

Yine ensardan bahsedilen bir başka âyette ise şu ifadeler yer almıştır: **“Daha önceden Medine’yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler kendilerine göç edip gelenleri severler; onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar. Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimrilüğünden korunursa, işte onlar kurtuluşu erenlerin tâ kendileridir.”**¹⁹⁰

Allah yolunda hicret edenler ve mücâhidlerden övgüyle bahsedilen bir âyette ise; **“İman edip de Allah yolunda hicret ve cihad edenler ve muhâcirleri barındırıp onlara yardım edenler var ya, işte gerçek müminler onlardır. Onlar için mağfaret ve bol rızık vardır”**¹⁹¹ buyrulmuş ve bu mevkide bulunanların diğer müslümanlara karşı üstünlüğü ifade edilmiştir. Yine Kur’ân-ı Kerîm’in muhtelif âyetlerinde Bey’atu’r-Rıdvân’a katılanların,¹⁹² Bedir ashabının,¹⁹³ fetihten önce infak edip, savaşın durumunun, fetihten sonra bunu yapanlardan farkının vurgulanması¹⁹⁴ sahâbe nezdinde de bir fazilet farkı olduğunu göstermektedir.

Benzer durumu Hz. Peygamber’in hadislerinde de görmek mümkündür. On sahâbînin daha hayatta iken cennetle müjdelenmesi (Aşere-i mübeşşere)¹⁹⁵ de fazilet farklılığını ortaya koyan bir duruma işaret etmektedir. Resûlullâh (s.a.v)’e insanların en üstününü sorduklarında **“Sözü doğru, kalbi bozuk olmayandır”**¹⁹⁶ buyurması da aynı minvaldedir.

---

¹⁸⁹ Tevbe (9), 100.

¹⁹⁰ Haşr (59), 9.

¹⁹¹ Enfâl (8), 74.

¹⁹² Feth (48), 18.

¹⁹³ Âl-i İmrân (3), 13.

¹⁹⁴ Hadîd (57), 10.

¹⁹⁵ Bu on kişi; Hz. Ebûbekir, Ömer, Osman, Ali, Abdurrahman b. Avf, Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Sa’d b. Ebî, Vakkâs, Said b. Zeyd, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm’dır (Ahmed b. Hanbel, I, 193; Tirmizî, *Menâkıb*, 25).

¹⁹⁶ İbn Mâce, *Zühd*, 24.

B. MA'RİFETÜ ULÛMÎ'L-HADÎS'TE HÂKİM'İN SAHÂBE TASNİFİ

Âlimler sahâbenin faziletinin taksiminde ihtilaf etmişlerdir. Bazıları sohbet (arkadaşlıkta) müşterek oluşlarından ötürü hepsini tek tabaka olarak kabul ederken, kimisi ise onları faziletlerine göre farklı tabakalara ayırarak zikretmiştir.¹⁹⁷

Hâkim en-Nisâbûrî de bu bağlamda sahâbeyi faziletlerine göre 12 sınıfa ayırmıştır. Hâkim, birinci tabakada ilk müslüman olanları ve Hulefâ-yi Râşidîni zikreder. Hâkim'e göre Hz. Ali'nin bu kişiler arasında ilk iman eden olduğu noktasında herhangi bir ihtilâf yoktur. İhtilâf Hz. Ali'nin o esnada yetişkin olup olmadığı noktasındadır.¹⁹⁸

İbnü's-Salâh, İslâm'ı ilk kabul eden kişi konusunda ihtilaf olduğunu söylemiş, Hz. Ebûbekir ve Hz. Ali'nin ilk iman eden kişiler olduğu şeklinde görüşler bulunduğunu belirtmiştir. Hâkim'in, Hz. Ali'nin ilk müslüman sahâbe olduğu konusunda herhangi bir ihtilâf olmadığı şeklindeki görüşünü kabul edemeyeceğini söylemiştir.¹⁹⁹

Buna rağmen Hâkim, *Müstedrek*'te Hz. Ebûbekir'in, Resûlullah (s.a.v.)'e ilk iman eden kişi olduğuna dair bir rivayete de yer vermiştir.²⁰⁰ Bu konuda farklı görüşler bulunduğunu vurgulayan İbnü's-Salâh, bazılarının Hz. Zeyd'i, bazılarının Hz. Hatice'yi müslümanların ilki olarak kabul ettiğini, müfessir Sa'lebî'nin (v.427/1035) de Resûlullah (s.a.v.)'e ilk iman eden kişinin Hz. Hatice olduğunu ifade ettiğini belirtmiştir.²⁰¹ İbn Sa'd (v.230/845) *Tabakât*'ında Hz. Peygamber'in nübüvvetinin başlangıcında hem o sıralarda 9 veya 12 yaşında olan Hz. Ali'nin hem de Hz. Ebûbekir'in, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e ilk tâbî olan müslüman olduğuna yönelik rivayetlere yer verir ve bu konuda herhangi bir yorumda bulunmaz.²⁰² İbn Hacer de ilk müslüman olan kişi konusunda farklı görüşler bulunduğunu söylemiş, İbnü's-Salâh'a dayanarak hürlerden ilk iman edenin Hz. Ebûbekir, çocuklardan Hz. Ali, kadınlardan

¹⁹⁷ Sa'dî Alî Feyyâd, Hâzîm Abdülvehhâb Ârif, "Tabakâtü's-sahâbe ve't-tâbiîn inde'l-Hâkim en-Nisâbûrî fi kitâbihî Ma'rîfetü ulûmî'l-hadîs ve kemmiyetü ecnâsihî", *Mecelletü Câmîati'l Enbâr li'l-ulûmî'l-İslâmiyye*, s. 138, c. 4. sy. 15, Nisâbûr, 1434/2013.

¹⁹⁸ Hâkim, *Ma'rîfe*, I, 22-23.

¹⁹⁹ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 299-300.

²⁰⁰ Hâkim, *Müstedrek*, III, 68.

²⁰¹ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 300.

²⁰² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 21, 171-172.

Hiz. Hatice, azatlılardan Zeyd b. Hârise, kölelerden ise Bilâl-i Habeşî olduğunu zikretmiştir.²⁰³

Hâkim, Hiz. Ebubekir'i yetişkinlerden müslüman olanların ilki olarak zikreder. Bu hususta rivayet edilen bir hadise göre Resûlullah (s.a.v.)'e kendisine ilk kimin tâbi olduğu sorulduğu zaman yanında Hiz. Ebûbekir ve Bilâl (r.anhümâ) bulunurken "**Bir hür ve bir köle**" demiştir.²⁰⁴ Hâkim'in ilk müslüman olanları ve Hulefâyî Râşidîni sahâbe tabakâtının en üst kısmında anmasının sebebi hiç şüphesiz ki onların en zor zamanlarda maddî-manevî her cihetten İslâm'a olan katkılarının büyüklüğü olsa gerektir.

Tasnifin ikinci tabakasinda ise Dâru'n-Nedve'ye katılanlar yer alır. Hiz. Ömer müslüman olduğu zaman Peygamber (s.a.v.)'i alıp Dâru'n-Nedve'ye götürmüş ve orada bulunan bazı kişiler de Hiz. Peygamber'e tâbi olmuşlardır.²⁰⁵ Burada dikkat çekici olan nokta Hâkim'in, Ömer (r.a.)'ın müslüman oluşunu İslâm'ın güçlenmesine ve bazı Mekkelilerin müslümanlığına vesile olarak telakki etmesidir.²⁰⁶ Bu konuda Resûlullah (s.a.v.)'in "**Allah'ım! İslâm'ı Ebû Cehil veya Ömer b. Hattâb ile azîz kıl**"²⁰⁷ duası da güçlü bir karinedir.

Sahâbe tabakâtının üçüncü kısmında Habeşistan'a hicret eden Hiz. Osman'ın da içlerinde bulunduğu on bir erkek ve dört muhâcir, dördüncü tabakasinda ise Birinci Akabe Biatı'na katılan sahâbîler zikredilir. Bu kişilere bu bağlamda "*Filanca Akabîdir*" denilerek İkinci Akabe Biatı'na katılanlardan tefrik edildiğini görüyoruz.²⁰⁸

Hâkim en-Nîsâbûrî'nin dördüncü tabakada zikrettiği Birinci Akabe Biatı'na katılanlar da İslâm'ın yayılmasında ve müslümanların Mekke'deki zulümden hicret edip, Medîne'yi yurt edinmesinde oldukça önemli rol üstlenmişlerdir. Zira onlar, Allah'a şirk koşmayacaklarına, hırsızlık yapmayacaklarına, zina etmeyeceklerine,

²⁰³ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 84.

²⁰⁴ Tayâlisî, *Müsned*, s. 1249; Ahmed b. Hanbel, XXII, 32; Hâkim, *Ma'rife*, I, 23.

²⁰⁵ Hâkim, *a.y.*

²⁰⁶ Sa'dî Alî Feyyâd vd., "Tabakâtü's-sahâbe", *Mecelletü Câmîati'l-Enbâr li'l-Ulûmi'l-İslâmiyye*, c. 4, s. 138.

²⁰⁷ Ahmed b. Hanbel, I, 244; İbn Mâce, *Mukaddime*, 11; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, II, 97.

²⁰⁸ Mâlik b. Enes, *Muvatta'*, VI, 51; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 66; Hâkim, *a.y.*

çocuklarını öldürmeyeceklerine, iftira atmayacaklarına, hiçbir hayırlı işe karşı çıkmayacaklarına dair Hz. Peygamber'e söz vermişlerdir. Bu biatta on iki Medineli müslüman yer almıştır.²⁰⁹ Birinci Akabe Biati'na katılan ensarın dördüncü tabakada yer alması da onların İslâm'ın ve müslümanların yok edilmeye çalışıldığı sıkıntılı Mekke günlerinde müslümanlara bir çıkış kapısı olmalarından ileri gelmektedir.

Beşinci tabakada, İkinci Akabe Biati'na katılanlar zikredilmiştir ki bunların çoğu ensardandır. Sahâbe tabakasının beşinci kısmında zikredilen İkinci Akabe Biati'na iştirâk edenler de Resûlullah (s.a.v.)'e -tıpkı Birinci Akabe Biati'na katılanlar gibi- canlarını, mallarını ve tüm varlıklarını gerektiğinde feda edeceklerine dair söz vermişlerdir. Bu biata hepsi ensardan olan yetmiş kişi katılmıştır.²¹⁰

Hâkim en-Nîsâbûrî'nin beşinci tabakada yer verdiği İkinci Akabe Biati'na katılanların hicrete zemin hazırlayıp, Medine'nin müslümanlar için kalıcı bir yurt haline getirilmesinde ifa etmiş olduğu rol hiç şüphesiz İslâm tarihinde önemli bir yere sahiptir.

Altıncı tabakada Resûl-i Ekrem (s.a.v.) Kuba'da iken daha Medine'ye ulaşmadan önce orada O'na yetişen muhâcirler yer alır.²¹¹

Yedinci tabakada Bedir Savaşı'na katılanlar bulunur ki, Hz. Peygamber kendileri hakkında; ***“Ne biliyorsun! Belki de Allah Bedir'e katılanların durumlarına bakmış ve; (Ey Bedir Ehli!) Ne yaparsanız yapın, ben sizleri bağışladım demiştir.”***²¹² Hâkim'in sahâbe tabakâtında yer verdiği Bedir ashabı, müslümanların yeryüzündeki varlıklarını tahkîm etmeleri açısından kritik bir rol üstlenmişlerdir. Bu konuyla ilgili bir âyette; ***“Hiç şüphesiz karşı karşıya gelen iki toplulukta size bir âyet, bir işaret ve bir ibret vardır. Onlardan biri Allah yolunda savaşıyordu, öbürü de kâfirdi ve karşılarındakini göz kararıyla kendilerinin iki katı görüyorlardı. Allah da gönderdiği yardımla dilediğini destekliyordu. Gören gözleri***

²⁰⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 219; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, I, 41.

²¹⁰ Ma'zerî, *İkmâlül-mu'lim*, I, 308; Nevevî, *Minhâc*, XVI, 88; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 108-109. Ayrıca bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, 221; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, I, 156.

²¹¹ Hâkim, *Ma'rife*, I, 23.

²¹² Şâfî, *Müsned*, I, 316; Ahmed b. Hanbel, II, 682; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 397; Hâkim, *a.y.*

olanlar için elbette bunda apaçık bir ibret vardır”²¹³ buyrulurken, savaş meydanına meleklerin destek için indirildiğini bildiren bir başka âyette ise; **“O zaman sen müminlere; ‘Rabbinizin size, indirilmiş üç bin melek ile yardım etmesi size yetmez mi?’ diyordun”²¹⁴** buyrulmuştur. Müslümanların sayısının üç yüz, müşriklerin sayısının dokuz yüz elli olduğu savaşta Ebû Cehil başta olmak üzere Mekkelilerden yetmiş kişi ölmüştür.²¹⁵

Hâkim’in zikrettiği sekizinci sahâbe tabakasında Bedir Savaşı ile Hudeybiye Musâlahası arasında Medine’ye hicret eden muhâcirler bulunur. Dokuzuncu tabakada ise Cenâb-ı Hakk’ın kendileri hakkında; **“Andolsun ki o ağaç altında sana biat ederlerken Allah, o müminlerden razı olmuştur. Kalplerinde olanı bilmiş, onlara güven duygusu vermiş, onları pek yakın bir fetihle ödüllendirmiştir”²¹⁶** buyurduğu Rıdvan Biatı’na katılan Hudeybiye Ashabı yer alır.²¹⁷ Resûlullah (s.a.v.) umre maksadıyla Hudeybiye mevkiine geldiğinde, müşriklere, savaşmak niyetiyle gelmediklerini bildirmek üzere Hz. Osman’ı elçi olarak göndermişti. Daha sonra Hz. Osman’ın şehit edildiği şeklinde bir haber alınınca Mekke müşrikleriyle savaşmaktan başka bir çarelerinin kalmadığını söyleyerek *Rıdvan Ağacı* olarak bilinen *Semûre ağacının* altında sahâbeden, müşriklerle çarpışmaktan imtina etmeyeceklerine, Allah ve Resûlü yolunda canlarını feda pahasına savaşacaklarına dair biat (söz) aldı.²¹⁸ Cenâb-ı Hak Kur’ân’da bu sahâbîlerden; **“And olsun ki, o ağacın altında sana biat eden mü’minlerden Allah razı oldu. Kalplerinde olanı bildiği için Allah onların üzerine sekînet ve emniyet indirdi ve onları yakın bir fetihle mükâfatlandırdı”²¹⁹** şeklinde bahsederek onların büyüklüklerine dikkat çekmiştir. Rıdvan Biatı da müminlerin imanlarının, Allah’a ve Resûlüne bağlılıklarının sınandığı çetin bir imtihan olduğu için bu biata katılanlar Hâkim’in sahâbe tabakâtında yer almışlardır.

²¹³ Âl-i İmran (3), 13.

²¹⁴ Âl-i İmran (3), 124.

²¹⁵ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, II, 19.

²¹⁶ Feth (48), 18.

²¹⁷ Hâkim, *Ma’rife*, I, 23.

²¹⁸ İbn Sa’d, *a.g.e.*, II, 97.

²¹⁹ Feth (48), 18.

Onuncu tabakada Hâlid b. Velîd, Amr b. el-Âs ve Ebû Hüreyre (r.anhüm) gibi sayıları kayda değer bir yekün oluşturan Hudeybiye Antlaşması ile Mekke'nin fethi arasında hicret eden sahâbîler bulunur.²²⁰

On birinci sahâbe tabakasında Fetih günü müslüman olan Mekkeliler yer alır. Hâkim bunların bir kısmının gönüllü, bir kısmının gönülsüz olarak müslüman olduğunu zikretmiştir.²²¹

On ikinci ve son sahâbe tabakasında ise Peygamber (s.a.v.)'i Fetih günü, Vedâ haccında ve başka yerlerde görmekle müşerref olan Sâib b. Yezîd, Abdullah b. Sa'lebe b. Ebî Saîr gibi çocuklar bulunur. Bu çocuklar Hz. Peygamber'in huzuruna getirilmiş ve O'nun duasına mazhar olmuşlardır.²²²

Hâkim en-Nisâbûrî, sahâbenin faziletine dair söylenenleri senedleriyle zikretmesi halinde bunun tek başına bir kitap hacmine ulaşacağını belirterek tasnifini sınırlı tuttuğunu ifade etmiştir. Bunun yanında sahâbeye dair ilimlerinden aklına gelenleri yazdığını söyleyerek bu bahse son verir.²²³

C. DİĞER ÂLİMLERİN SAHÂBEYE DAİR TASNİFLERİ

Hâkim'in sahâbeyi nasıl sıraladığına yer verdikten sonra mukayese yapma bakımından kendisinden önceki ve sonraki âlimlerce ortaya konulan sahâbe tabakalarına göz atmak faydalı olacaktır.

Hâkim en-Nisâbûrî'den önce de fezâilü's-sahâbeye dair dar veya geniş çaplı sahâbe tabakaları ortaya konulmuştur. İmam Ebû Hanîfe (v. 150/767), Resûlullah (s.a.v.)'den sonra en üstün kişilerin sırasıyla Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali olduğunu söyleyerek Ehl-i sünnet akîdesinin bu konudaki düşüncesinin zemini oluşturmuştur.²²⁴ *Fezâilü's-sahâbe* isimli eserinin büyük bir bölümünde Hulefâ-yi Râşidîn'in faziletinden bahseden Ahmed b. Hanbel, onların üstünlüklerini hilâfet sırasına uygun bir biçimde zikrederek hilâfet sıralamasının aynı zamanda üs-

²²⁰ Hâkim, *Ma'rife* I, 24.

²²¹ a.mlf., a.y.

²²² a.mlf., a.y.

²²³ a.mlf., a.y.

²²⁴ Bkz. Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, s. 41.

tünlük sıralaması olarak düşündüğünü göstermiştir.²²⁵ Muhaddis Nesâî (v. 303/915) de aynı adı taşıyan kitabında ilk dört halîfenin faziletini hilâfet sırasına riayet ederek zikretmiş, peşinden de Ehl-i beyt, Hz. Hamza, aşere-i mübeşşere, muhâcir, ensar, ezvâc-ı tâhirâtın faziletlerine yer verip, kendisinin sahâbe tasnifini ortaya koymuştur.²²⁶

Hâkim en-Nîsâbûrî'den sonra zikredilen fezâilü's-sahâbeye dair tabakalara baktığımızda da önceki dönemlerde ortaya konulanlara yakın tasniflerin oluşturulduğunu görürüz.

İbnü's-Salâh, İbn Sa'd'dan²²⁷ mülhem bir şekilde ashâbın tabakaları konusunda farklı görüşler bulunmakla beraber genel olarak ilk Müslümanlar arasında yer almış olmak, hicrete katılmak ve belli başlı gazvelerde yer almayı fazilet sebebi saymıştır. O, Ebû Mansûr Bağdâdî et-Temimî'nin (v. 429/1037) görüşüne atıf yaparak sahâbenin en faziletliilerini sıralarken Hulefâ-yi Râşidîn, daha sonra aşere-i mübeşşereden geri kalan altı kişi, Bedir'e iştirak edenler, Uhud'a katılanlar, Rıdvân Biatı'nda yer alanlar ve her iki kibleye doğru namaz kılanları zikreder.²²⁸ İbnü's-Salâh, Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'in sırasıyla ashâbın en faziletlisi olduğunu kesin bir biçimde ifade etmiştir.²²⁹

İbn Hacer (v. 852/1449) de Hâkim'in tasnifine uygun bir şekilde sahâbeyi fazilet hususunda on iki tabakaya ayırmıştır. Yapmış olduğu tasnife göre fazilet mertebesinde sırasıyla Hulefâ-yi Râşidîn gibi Mekke'de müslüman olanlar, daha sonra Dâru'n-Nedve'deki istişarelere katılanlar, Habeşistana hicret edenler, Birinci Akabe Biatı'na katılanlar, İkinci Akabe Biatı'nda bulunanlar, Hz. Peygamber Kuba'da iken hicret edenler, Bedir Ashâbı, Bedir Savaşı ile Hudeybiye Antlaşması arasında hicret edenler, Rıdvân Biatı'na katılanlar, Hudeybiye ile Mekke'nin fethi arasında hicret

²²⁵ Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü's-sahâbe*, I, 65-728.

²²⁶ Bkz. Nesâî, *Fezâilü's-sahâbe*, s. 1-87.

²²⁷ Bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III,6, III, 419, IV, 5.

²²⁸ Bkz. İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 403.

²²⁹ Bkz. a.mlf., *a.g.e.*, s. 401.

edenler, Mekke'nin fethinde müslüman olanlar, Fetih günü ve Vedâ haccı sırasında Hz. Peygamber'i gören bebek ve çocuklar yer almıştır.²³⁰

Suyûtî (v. 911/1505) ise konuyla ilgili onlu bir taksime gitmiştir. Onun sahâbe faziletine dair yapmış olduğu sıralama ise şu şekildedir: Mekke'de müslüman olanlar, Dârü'n-Nedve'ye katılanlar, Habeşistan'a hicret edenler, iki Akabe Biatı'na katılanlar, Kuba'ya ilk hicret edenler, Bedir'e iştirak edenler, Bedir Savaşı'ndan sonra hicret edenler, Rıdvan Biatı'nda yer alanlar, Mekke fethedildiği zaman müslüman olanlar ve Resûlullah (s.a.v.)'i gören çocuklar.²³¹

Şevkânî (v. 1250/1834) *Derrü's-sahâbe fî menâkibi'l-karâbeti ve's-sahâbe* isimli eserinde fezâilü's-sahâbe tabakasına aşere-i mübeşşere ile başlamış, aşere-i mübeşşeredeki sıralamanın ilkleri arasında da sırasıyla ilk dört halife yer almıştır.²³²

Hâkim en-Nîsâbûrî'nin zikri geçen âlimlerden ayrıldığı en kayda değer kısım, Hz. Ali'nin, Resûlullah (s.a.v.)'e ilk iman eden kişi olması meselesidir.²³³ Buradaki ayrılıklar keskin olmayıp, kısmî görüş farklılıklarından ibarettir.

İbnü's-Salâh, selevin cumhûrunun Hz. Osman'ı, Hz. Ali'ye takdim ettiğini, Kûfelilerin ise Hz. Ali'yi, Hz. Osman'a fazilet itibariyle öncelediğini söylemiş, arkasından Ehl-i sünnet ve Ehl-i hadise göre Hz. Osman'ın, Hz. Ali'den fazilet bakımından daha önde olduğunu belirtmiştir.²³⁴

Suyûtî (v. 911/1505) de Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'in icmâ ile sahâbenin en faziletli iki ismi olduğunu belirtmiş, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin fazileti konusunda iki farklı kavil (görüş) olduğunu beyan etmiştir.²³⁵ Dolayısıyla Hz. Osman'ın mı yoksa Hz. Ali'nin mi daha üstün olduğu konusunda ulemâ arasında ortak bir kanaat hâsıl olmadığı için, Hâkim'in tercihini Hz. Ali'den yana kullanmasından Ehl-i sünnetin konuya bakışı ile Hâkim'in fikri arasında derin farklılıkların olmadığı söylenebilir.

²³⁰ Bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 83.

²³¹ Suyûtî, *Elfiye*, I, 112.

²³² Bkz. Şevkânî, *Derrü's-sahâbe*, s. 127-231.

²³³ Hâkim, *Ma'rife*, I, 22.

²³⁴ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 401.

²³⁵ Suyûtî, *a.y.*

Hâkim'in sahâbe tabakâtına dair yapmış olduğu tasnif ise orijinal olup, bu tasnifin burada görüşlerine yer verilen ve verilmeyen âlimlerin sahâbenin faziletine yönelik görüşlerine bir referans olduğundan bahsedilebilir.²³⁶ Dolayısıyla sahâbenin faziletine ilişkin taksimatta Hâkim'in görüşlerinin diğer âlimlerden çok da farklı olmadığını söylemek yerinde olacaktır.

D. MÜSTEDREK'TE HÂKİM'İN SAHÂBE TASNİFİ

Hâkim en-Nîsâbûrî'nin daha önce *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs* 'te zikrettiği sahâbe tasnifine yakın bir taksim de *Müstedrek*'te mevcuttur. O, eserinde sahâbenin faziletine ilişkin hadislere “Kitâbü Ma'rifeti's-Sahâbe” bölümünde geniş bir şekilde yer vermiştir.

Bu bölümde sırasıyla Hz. Ebûbekir,²³⁷ Ömer,²³⁸ Osman²³⁹ ve Ali'nin²⁴⁰ (r.anhüm) faziletine ilişkin rivayetlere yer verilmesi, âlimlerin Hulefâ-yi Râşidîn'in hilâfet sıralamasının aynı zamanda onların fazilet sıralaması olduğuna dair görüşlerinin Hâkim'de de aynıyla bulunduğu izlenimi uyandırmaktadır. Kitapta yine sırasıyla Ehl-i beyt, Kureyş kabîlesi, muhâcir, Bedir Ashabı ve ensarın faziletiyle alakalı rivayetler yer almaktadır.²⁴¹ Ayrıca Hâkim'in, Hz. Âişe ile ilgili rivayetlere de geniş bir biçimde yer verdiği görülmektedir.²⁴²

Hâkim'in *Müstedrek*'te sahâbe fazileti ile ilgili takip ettiği usûlün genel itibarıyla kendisinden önceki muhaddisler ile ayniyet arz ettiğini ifade etmek yerinde olacaktır. Buhârî (v. 256/870),²⁴³ Müslim (v. 261/875)²⁴⁴ ve Tirmizî (v. 279/892)²⁴⁵ gibi meşhur musanniflerin eserlerine baktığımızda onların sahâbîlerin faziletlerine ilişkin tasniflerinde hemen hemen aynı usûlü görmekteyiz.

²³⁶ Meselâ bkz. İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 401-402; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 83; Suyûtî, *Elfiye*, I, 112.

²³⁷ Hâkim, *Müstedrek*, III, 64-86.

²³⁸ a.mlf., *a.g.e.*, III, 86-101.

²³⁹ a.mlf., *a.g.e.*, III, 101-115.

²⁴⁰ a.mlf., *a.g.e.*, III, 116-157.

²⁴¹ a.mlf., *a.g.e.*, IV, 82-88.

²⁴² a.mlf., *a.g.e.*, IV, 5- 15.

²⁴³ Bkz. Buhârî, *Kitâbu Ashâbi'n-Nebî*, V, 2-30.

²⁴⁴ Bkz. Müslim, *Kitâbu Fezâili's-Sahâbe*, IV, 1854-1973.

²⁴⁵ Bkz. Tirmizî, *Menâkıb*, VI, 5-229.

Hâkim'in *Müstedrek*'teki fezâilü's-sahâbe sıralamasında rivayetleri zikrederken sahâbîlerle ilgili herhangi bir açıklaması bulunmamaktadır. Ancak onun bilhassa ilk üç halîfe ile ilgili rivayetleri sahâbe yaklaşımını göstermesi bakımından dikkat çekici olup konumuza dair önemli ipuçları vermektedir. Çalışmamızın ilerleyen kısımlarında bu konu detayıyla işlenecektir.²⁴⁶

E. DEĞERLENDİRME

Hâkim *Ma'rife*'de teorisini verdiği sahâbe tabakâtını sanki *Müstedrek*'inde pratik olarak işlemiştir. Hâkim en-Nisâbûrî fezâilü's-sahâbe konusunda hakkaniyetli, ilmî, kendine has güzel bir tasnif meydana getirmiştir. Fazilet sıralaması hususunda Hâkim'in baz aldığı kriterler: İslâm'a giriş sırası, Hz. Peygamber'in zor zamanlarında yanında olmak, savaşlarda cesaret göstermek, mal infak etmek, hicret etmek, ensar olmak gibi genel kabul gören hususiyetlerdir.

Her insan İslâm'a hizmet ettiği ölçüde kıymetlendirildiğinden Hâkim'in yaklaşımı da imanın sınandığı zor zamanlarda sergilenen davranışlar üzerinden olmuştur. Kimi zaman açıklıkla, kimi zaman canla, kimi zaman malla imtihan edilen sahâbîlerin örnek davranışları sahâbe tasnifi üzerinden sonraki nesillere aktarılmıştır. Hâkim en-Nisâbûrî'nin yapmış olduğu tasnif kendisinden sonra gelen âlimler tarafından da benimsenmiş ve kabul görmüştür.²⁴⁷

II. MÜSTEDREK'TE SAHÂBE'YE DAİR HADİSLER

Hâkim'in *Müstedrek*'inde fezâilü's-sahâbeye dair geniş bir bölüm ayırmış ve bu bölümde onların üstünlüğü zikreden rivayetlere yer vermiştir. Bu rivayetlerden ilk üç halîfe ile ilgili olanlar Hâkim'e yönelik Şîlik ithamı açısından ayrı bir önemi haizdir.

A. EHL-İ BEYT DIŞINDA HADİSLER

Hâkim en-Nisâbûrî hakkında Şîlik ithamına geçmeden önce *Müstedrek*'te ilk üç halîfenin faziletiyle ilgili rivayetlere yer vermesi sahâbe algısını ortaya koyması bakımından önemlidir. Zira herhangi bir kimse hakkındaki bir iddiayı açıklığa kavuş-

²⁴⁶ Bkz. *Bu Tez*, s. 55-62.

²⁴⁷ Meselâ bkz. İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, I, 298-299; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 83.

turmak için o kişinin eserlerine ve beyanlarına öncelikli olarak itibar etmek gerekir ki o konudaki en sahîh bilgilere ulaşabilme imkânı ortaya çıksın. Biz de burada öncelikli olarak onun ilk üç halîfeye yönelik *Müstedrek*'te yer vermiş olduğu hadislere temas edeceğiz.

1. Hz. Ebûbekir

Hz. Ebûbekir'e (v.13/634) ilişkin rivayetlere *Müstedrek*'in "Kitâbü Ma'rifeti's-Sahâbe" bölümünde ilk sırada yer verilmektedir. Hz. Ebûbekir'in, sahâbe faziletine dair hadislerin sıralandığı bir babta ilk sırada zikredilmesi Hâkim'in bu konudaki görüşünü yansıtmaktadır. Bu bölümde Hz. Ebûbekir'in faziletine ilişkin toplam 66 rivayet zikredilmiştir.²⁴⁸

Hâkim'in, Hz. Ebûbekir'in faziletine ilişkin rivayetlerinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in kendisiyle alakalı farklı övgülerine yer verilmiştir. Bunlardan biri; "***Kim ateşten âzâd edilmiş birine bakmak isterse Ebûbekir'e baksın***" hadisidir.²⁴⁹

Yine Hz. Ali'nin; "*Allah, Ebûbekir (r.a.)'in ismini gökten siddik olarak indirdi*" şeklindeki mevkûf hadis de Hâkim'in *Müstedrek*'inde yer almaktadır.²⁵⁰ Bu ifadenin Hz. Ali'den sâdir olması konumuz açısından ayrı bir önemi hâizdir.

Ayrıca Hz. Ebûbekir'in "siddik" sıfatına nâiliyetine vesile olan İsrâ²⁵¹ ve Mi'rac²⁵² hâdisesi sonrası yaşananlar da ilgili babta zikredilmektedir. Buna göre Resûlullah (s.a.v.) Mi'rac'dan döndükten sonra sabah olunca insanların bir kısmı bu olayın hak olduğuna iman etmiş, kimisi ise inkar cihetine gitmişti. Müşriklerden bir grup, o sırada henüz olayı duymayan Hz. Ebûbekir'in yanına varıp, arkadaşının (Hz. Peygamber) gece Beyt-i Makdis'e gittiği iddiasında bulunduğunu ve kendisinin bu konu hakkındaki düşüncesinin ne olduğunu sordu. Hz. Ebûbekir, Peygamber

²⁴⁸ Hâkim, *Müstedrek*, III, 64-86.

²⁴⁹ a.mlf., *a.g.e.*, III, 64.

²⁵⁰ a.mlf., *a.g.e.*, III, 65.

²⁵¹ İsrâ: Kelime manası "gece yürüşü"dür. İstilahî olarak Hz. Peygamber'in Kâbe'nin yakınında bir yerde uyurken, gece Allah tarafından Kudüs'e götürülüşünü ifade eden bir olaydır (Fîrûzâbâdî, *Kâmûs*, I, 1294). Kur'ân'da 17. sûreye bu ad verilmiştir.

²⁵² Mi'rac: Sözlük anlamı "merdiven"dir. Terim olarak ise, Resûlullah (s.a.v.)'in Kudüs'te Mescid-i Aksâ'dan semaya yükseltilip Allah Teâlâ ile mahiyetini insanların bilemeyeceği şekilde görüşmesini ifade eden kavramdır (İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I, 198). Mi'rac hâdisesinin hadis kaynaklarında geçtiği yerler için bkz. Buhârî, *Bed'ül-Halk*, 6; Müslim, *İmân*, 74, Nesâî, *Salât*, 1.

(s.a.v.)'in bu sözü söylediğini müşriklere teyit ettirdikten sonra; “Eğer bunu söylemişse o muhakkak doğrudur” demiştir. Şaşkına dönen müşrikler, Hz. Peygamber'in gece Beyt-i Makdis'e gidip sabah olmadan dönmesini mi tasdik ettiğini sorduklarında da Hz. Ebûbekir onları eli boş gönderecek; “Evet. Vallahi, ben onu bundan daha uzak (garip) olanında, gecenin veya gündüzün herhangi bir saatinde kendisine semâdan haber geldiğini bana haber verdiğinde tasdik edip duruyorum” cevabını vermiş ve bundan sonra “sıddîk” lakabını almıştır.²⁵³

Hâkim, Hz. Ebûbekir'in faziletine dair tâbiîn âlimlerinden Saîd b. Müseyyeb'in (v. 94/713) şu sözlerine yer verir: “Ebûbekir'in Peygamber (s.a.v.)'in yanındaki durumu vezir gibi idi. O (s.a.v.), tüm işlerinde Ebûbekir'e danışırdu. Hz. Ebûbekir İslâm'a girenlerin ikincisi idi; mağarada²⁵⁴ ikinci idi; Bedir günü gölgelikte ikinci idi; kabirde ikinci idi. Hz. Peygamber hiç kimseyi onun önüne geçirmemiştir.”²⁵⁵

Bir başka rivayette ise Resûlullah'a kendisine ilk kimin tâbî olduğu sorulduğunda; “**Bir köle (Zeyd b. Hârise) ve bir hür (Hz. Ebûbekir)**” ifadesine yer verilir.²⁵⁶ Hz. Peygamber'in nezdinde Hz. Ebûbekir'in kıymetini vurgulayan, Hz. Ömer'e ait şu ifade de dikkat çekicidir: “Ebûbekir bizim efendimiz, en hayırlımız ve Resûlullah (s.a.v.)'e en sevgili olanımızdı.”²⁵⁷

Resûlullah (s.a.v.)'in vefatından sonra ensardan bir grup Hz. Ömer'e muhâcirlerden bir emir ve ensardan da bir emir seçilmesi teklifinde bulunmuştur. Bunun üzerine Hz. Ömer, ensara Ebûbekir (r.a.)'ın Hz. Peygamber'in emriyle insanlara imamlık yaptığını²⁵⁸ hatırlatmış ve kimin kendisini Hz. Ebûbekir'den önde görebileceğini sorarak orada bulunan ensarı düşüncesinden vazgeçirmiştir.²⁵⁹

²⁵³ Hâkim, *Müstedrek*, III, 65.

²⁵⁴ Resûlullah (s.a.v.) ile Hz. Ebûbekir'in hicret esnasında dinlendikleri ve müşriklere yakalanmaktan son anda kurtuldukları Sevr Mağarası. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tevbe (9), 40; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 228.

²⁵⁵ Hâkim, *a.g.e.*, III, 66.

²⁵⁶ a.mlf., *a.g.e.*, III, 68.

²⁵⁷ a.mlf., *a.g.e.*, III, 69.

²⁵⁸ Hz. Ebûbekir'in, Resûlullah (s.a.v.)'in emriyle insanlara imamlık yaptığını ilişkin rivayet için bkz. Ahmed b. Hanbel, I, 106.

²⁵⁹ Hâkim, *a.g.e.*, III, 70.

Hız. Ebûbekir'in fedakârlığına ilişkin zikredilen bir başka rivayete göre, Mekte müşrikleri Resûlullah (s.a.v.)'i kendinden geçip, bayılana kadar darbetmişken, Hız. Ebûbekir olaya müdâhale etmiş ve bir yandan da Mümin Sûresi 28. âyetinde geçen; **“Rabb'im Allah'tır dediği için bir adamı öldürecek misiniz?”** cümlelerini okumuştur.²⁶⁰

Yine Resûlullah (s.a.v.)'e, Hız. Ebûbekir'i kendisinden sonra halîfe tayin etmesi istendiğinde O, halîfe olarak tayin ederse Ebûbekir (r.a.)'ı Allah'ın emirleri konusunda güçlü bir şekilde bulacağını ifade etmiştir. Bu rivayet de Allah'ın emirlerini yerine getirme hususunda Hız. Ebûbekir'in titizliğinin Resûlullah (s.a.v.) tarafından medh ve tasdiğiyle ona duyduğu itimadın bir göstergesi olmuştur.²⁶¹

Müstedrek'te zikredilen bir diğer rivayette Peygamber (s.a.v.), Hız. Ebûbekir'in fedâkarlığına ilişkin şöyle buyurmuştur: **“Allah, Ebûbekir'e merhamet etsin. Beni kıızıyla (Hız. Âişe) evlendirdi ve hicret yurdunda beni himâye etti.”**²⁶²

Ayrıca Resûlullah (s.a.v.) cennet ile ilgili anlatımlarda bulunduğu bir hadisinde Ebûbekir (r.a.)'ın ümmetinden cennete ilk girecek kişi olduğunu söylemiştir.²⁶³

Hilâfet konusu ile ilgili olarak ise şu rivayete yer verilmiştir: **“Benden sonra Ebûbekir ve Ömer'e tâbi olun.”**²⁶⁴

Hız. Ebûbekir'in nâil olacağı lütuflardan bahsedilen *Müstedrek*'teki bir hadiste Hız. Peygamber ona; **“Allah sana en büyük hoşnutluğu verecek”** demiştir. İnsanlardan bazıları da en büyük hoşnutluğun ne olduğunu sorunca Resûlullah (s.a.v.); **“Allah kullarına âhirette umûmî olarak tecellî edecek, Ebûbekir'e husûsî olarak tecellî edecektir”**²⁶⁵ buyurmuştur.

²⁶⁰ Hâkim, *Müstedrek*, III, 70.

²⁶¹ a.mlf., *a.g.e.*, III, 73.

²⁶² a.mlf., *a.g.e.*, III, 76.

²⁶³ a.mlf., *a.g.e.*, III, 77.

²⁶⁴ a.mlf., *a.g.e.*, III, 79.

²⁶⁵ a.mlf., *a.g.e.*, III, 83.

Yine Hz. Âişe'den hilâfet konusu ile ilgili olarak naklonulan; “Eğer Resûlullah (s.a.v.) yerine bir halef bıraksaydı, Ebûbekir ve Ömer’i bırakırdı”²⁶⁶ mevkûf hadisi de dikkat çekicidir.

2. Hz. Ömer

Müstedrek’in “Kitâbü Ma’rifeti’s-Sahâbe” bölümündeki Hz. Ömer (v. 23/644) ile ilgili rivayetler de kayda değer bir yekün tutmaktadır. Hilâfet sıralamasına uygun bir şekilde Hz. Ebûbekir’in faziletlerinin hemen peşinde zikredilen Hz. Ömer’le ilgili toplam 47 rivayet bulunmaktadır.²⁶⁷

Çok farklı husûsiyetleri ve faziletleri bulunan Hz. Ömer’in müslüman olması,²⁶⁸ İslâm’ın güçlenmesi açısından Hz. Peygamber’in çokça istediği bir durumdu. Bununla ilgili Hâkim, meşhur olan şu rivayeti nakleder: “**Allah’ım! İslâm dinini Ömer b. Hattâb veya Ebû Cehil’den hangisini daha çok seviyorsan onunla güçlendir.**”²⁶⁹ Hz. Ömer’in müslüman oluşuyla meleklerin birbirlerini müjdeledikleri de bu meyanda *Müstedrek*’te yer alan bir başka rivayettir.²⁷⁰ Müşrikler ise Hz. Ömer’in İslâm’a girmesiyle müslümanların kendilerinden intikamlarını aldıklarını ifade etmişlerdir.²⁷¹

Buna ilaveten Hz. Ömer’in müslüman oluşu ile İslâm’ın ve müslümanların güçlenip, psikolojik olarak üstünlük sağlamasına yönelik Abdullah b. Mes’ûdun ifâdesi de dikkat çekicidir: “*Ömer müslüman oluncaya kadar Kâbe’de açıktan namaz kılamıyorduk.*”²⁷²

Müstedrek’te Hz. Ömer’in faziletine ilişkin yer alan, bir başka rivayet ise şöyledir: “**Hakk’ın kıyâmet günü kucaklaşacağı ilk kişi Ömer’dir; Hakk’ın kıyâmet günü ilk tokalaşacağı kişi Ömer’dir; elinden tutup cennete götüreceği ilk kişi de Ömer b. Hattâb’tır.**”²⁷³

²⁶⁶ Hâkim, *Müstedrek*, III, 70.

²⁶⁷ a.mlf., *a.g.e.*, III, 86-101.

²⁶⁸ Hz. Ömer’in müslüman oluşu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Sa’d, *et-Tabakât*, III, 267-270.

²⁶⁹ Hâkim, *a.g.e.*, III, 89.

²⁷⁰ a.mlf., *a.g.e.*, III, 90.

²⁷¹ a.mlf., *a.g.e.*, III, 91.

²⁷² a.mlf., *a.g.e.*, III, 90.

²⁷³ a.mlf., *a.g.e.*, III, 90.

Yine Hz. Ömer'in üstün makamını belirten bir rivayette Hz. Peygamber; **“Benden sonra peygamber gelecek olsaydı o muhakkak Ömer olurdu”** buyurmuştur.²⁷⁴ Müstedrek'te zikredilen Hz. Ömer'in bir diğer üstün vasfı ise ilmidir.²⁷⁵ Farklı vesilelerle Hz. Peygamber'in methettiği bu durum müslümanlar için bilinen bir husustur. Abdullah b. Mesûd (r.a.) bu konuyla ilgili; **“Ömer'in ilmi ile insanların ilmi bir kefeye konulsa Ömer'in ilmi ağır basar”**²⁷⁶ demiştir.

Müstedrek'teki bir rivayete göre Ömer (r.a.), Hz. Ebûbekir için bir gün; **“Ey Resûlullah'tan sonra insanların en hayırlısı!”** hitâbında bulunca, Hz. Ebûbekir; **“Sen böyle söylesen de ben Hz. Peygamber'i ‘Güneş, Ömer'den daha hayırlı bir adamın üstüne doğmamıştır’ derken işittim”** demiştir.²⁷⁷

Abdullah b. Mes'ûd (r.a.)'ın, Hz. Ömer hakkındaki şu ifadesi de dikkat çekicidir: **“İnsanların en ferâsetlisi üçtür: Yûsuf (a.s.)'a bakıp, karısına “Ona değer ver ve güzel bak”**²⁷⁸ **diyen Mısır azîzi, Mûsâ (a.s.)'ı görüp, babasına (Hz. Şuayb) “Babacığım! Onu ücretle (çoban) tut.”**²⁷⁹ **diyen kadın ve Ömer (r.a.)'ı yerine halîfe bıraktığı zaman Ebûbekir (r.a.)”**²⁸⁰

Başka bir rivayette ise Hz. Ömer ölüm döşeginde iken İbn Abbas (v. 68/687) onun yanına girmiş ve ona; **“Ey müminlerin emîri! Seni cennetle müjdeliyorum. İnsanlar küfürdeyken sen İslâm'a girdin; O'nu yalnız bıraktıklarında Resûlullah (s.a.v.) ile cihad ettin; Hz. Peygamber vefat ettiğinde senden razı idi; iki kişi dışında halîfeliğinde hiç kimse ihtilafa düşmedi; şehid olarak vefat ediyorsun.”** Hz. Ömer; **“Bu söylediklerini bana tekrarla der”** ve İbn Abbas (r.a.) da tekrarlar. Bunun üzerine Hz. Ömer; **“Kendisinden başka hiçbir ilah olmayan Allah'a yemin ederim ki; yeryü-**

²⁷⁴ Hâkim, *Müstedrek*, III, 92. Rivayetin zikredildiği hadis kaynakları için bkz. Ahmed b. Hanbel, I, 347; Tirmizî, *Menâkıb*, 18; Taberâni, *el-Mu'cemü'l-kebir*, XVII, 180.

²⁷⁵ Hz. Ömer'in ilmî üstünlüğü ve görüşüne uygun olarak inen âyetler için bkz. Atmaca, Gökhan, Hz. Ömer'in Kur'ân'a Yaklaşımı, *SÜİFD*, sy. 21, s. 51, Sakarya, 1431/2010.

²⁷⁶ Hâkim, *a.g.e.*, III, 92

²⁷⁷ a.mlf., *a.g.e.*, III, 96. Aynı rivayet farklı tarihlerle Hz. Ebûbekir için de nakledilmiştir. Bu rivayetlerle ilgili bkz. Ahmed b. Hanbel, I, 423.

²⁷⁸ Yusuf (12), 21.

²⁷⁹ Kasas (28), 26.

²⁸⁰ Hâkim, *a.g.e.*, III, 92.

zündeki her şey benim olsa, mahşerde kurtulmak için onu fidye olarak verirdim”²⁸¹ şeklinde karşılık verir.

Eserde yer alan şu rivayette dikkat çekicidir. Hz. Ali, vefatından sonra kefenlenmiş bir halde iken Hz. Ömer’in yanına gelir ve ona; “Allah sana rahmet etsin. Sahifesiyle (amel defteri) Allah’ın huzuruna gitmek isteyeceğim bu kefenlenmiş kişiden başka kimse yoktur”²⁸² der.

3. Hz. Osman

Hz. Osman’ın (v. 35/656) faziletiyle ilgili rivayetler *Müstedrek*’in “Kitâbü Ma’rifeti’s-Sahâbe” bölümünde Ebûbekir ve Ömer (r.anhümâ)’nın ardından üçüncü sırada zikredilir. Bu bölümde Hz. Osman’la ilgili 44 rivayet bulunmaktadır.²⁸³

Hz. Osman’a ilişkin rivayetlerden birinde Mescid-i Nebî inşâ edilirken ilk taşı Hz. Peygamber’in, ikinci taşı Hz. Ebûbekir’in, üçüncü taşı da Hz. Osman’ın taşıdığı zikredilir. Bunun üzerine Hz. Âişe, Resûlullah (s.a.v.)’e “*Bunların sana nasıl yardım ettiğini görmüyor musun?*” dediği zaman Hz. Peygamber; “*Ey Âişe! Bunlar benden sonraki halîfelerdir*” buyurmuştur.²⁸⁴

Câbir b. Abdullah’ın (v. 78/697) rivayetine göre içlerinde Ebûbekir, Ömer, Osman, Ali, Talha b. Ubeydullah, Abdurrahman b. Avf, Sa’d b. Ebî Vakkâs’ın (r.anhüm) yer aldığı muhâcirlerden bir grup İbn Haşfe’nin evinde bulunurken Resûlullah (s.a.v.); “*Herkes kalksın ve dengiyle otursun*” demiştir. Daha sonra Peygamber (s.a.v.) kalkıp Hz. Osman’la kucaklaşmış ve; “*Sen benim dünyada ve ahirette dostumsun*” buyurmuştur.²⁸⁵

Yine Sehl b. Sa’d’ın rivayetine göre bir adam Hz. Peygamber’e; “*Cennette şimşek var mı?*” diye sorar. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.); “*Evet. Nefsimi kudre-*

²⁸¹ Hâkim, *Müstedrek*, III, 98.

²⁸² a.mlf., *a.g.e.*, III, 100.

²⁸³ a.mlf., *a.g.e.*, III, 101-115.

²⁸⁴ a.mlf., *a.g.e.*, III, 103.

²⁸⁵ a.mlf., *a.g.e.*, III, 104.

tiyle elinde tutana yemin olsun ki, muhakkak Osman bir köşkten diğerine geçerken cennet ona parlayacak”²⁸⁶ buyurur.

Başka bir hadiste Ebû Hüreyre (r.a.) Hz. Osman’ın evi muhâsara altında iken²⁸⁷ Hz. Peygamber’in şöyle dediğini rivayet eder: **“İleride onunla ilgili fitne ve ayrılık olacak.”** Sahâbenin bu durumda ne yapılması gerektiği sorusuna ise Resûlullah (s.a.v.), Hz. Osman’ı işaret ederek; **“Emir ve arkadaşlarından ayrılmanız”²⁸⁸ şeklinde cevap verir.**

Müstedrek’te yer alan Abdurrahman b. Semure’nin rivayetine göre Hz. Osman Ceyşu’l-Üsre’yi²⁸⁹ teçhiz ettiği²⁹⁰ zaman Resûlullah’ın kucağına bin dînâr boşaltmış, bunun üzerine Hz. Peygamber; **“Osman bundan sonra ne yapsa ona zarar vermez”** buyurmuştur.²⁹¹

İbn Ömer’in (v. 73/692) rivayetine göre ise Hz. Osman sabah uyanınca insanlarla konuşmuş ve şöyle demişti: **“Bu gece rüyamda Resûlullah’ı (s.a.v.) gördüm. Bana; ‘Ey Osman! Bizim yanımızda iftar yap’ dedi.”** Hz. Osman oruçlu olarak sabahladığı o gün şehid edilmiştir.²⁹²

Müstedrek’te İbn Abbas’tan (v. 678/687) rivayet edilen bir hâdiseye göre sahâbîlerin oturduğu bir esnada Resûlullah (s.a.v.), Hz. Osman’a doğru yönelip, yaklaştıktan sonra; **“Ey Osman! Bakara Sûresi’ni okurken öleceksin; kanın ‘Onlara karşı Allah sana yeter. O hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir’²⁹³ âyetinin üzerine düşecek. Sen kıyâmet günü her yalnız bırakılanın emiri olarak dirileceksin.**

²⁸⁶ Hâkim, *Müstedrek*, III, 105.

²⁸⁷ Halife Hz. Osman’ın evi, çoğunluğu Mısır’dan gelmiş olan isyancılar tarafından kuşatılmış aç susuz bırakılmıştı. O, oruçlu olduğu ve Kur’ân okuduğu bir anda şehid edilmişti. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, III, 1047- 1050, Zehebî, *Siyer*, II, 479-480.

²⁸⁸ Hâkim, *a.y.*

²⁸⁹ Ceyşu’l-Üsre (Güçlük Ordusu) Tebuk Seferi’ne katılan ordu için kullanılmış bir kavramdır. Kuraklık, sıcak hava, düşman gücü ve mesafenin uzaklığı gibi sebeplerden seferin denk geldiği zamana “Sâatü’l-Üsre”(Güçlük Zamanı) denilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Tevbe (9) 117; Tayâlisî, *Müsned*, I, 80; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 360; Ahmed b. Hanbel, I, 344.

²⁹⁰ Rivayete göre Hz. Osman bu seferde ordu için bin dinar ile bin deve ve yetmiş at vermişti (İbn Hişâm, *Sire*, II, 518; Diyarbekrî, *Târihu’l-hamîs*, II, 123).

²⁹¹ Hâkim, *a.g.e.*, III, 110.

²⁹² a.mlf., *a.y.*

²⁹³ Bakara (2), 137.

Doğu ve batının ehli sana gıpta eder ve Rebîa ve Mudar (kabileleri) adedince (kişiyeye) şefaata edeceksin” buyurmuştur.²⁹⁴

Ebû Hüreyre'nin (v. 57/678) Hz. Osman'la ilgili şu sözü de *Müstedrek*'te yer almıştır: “*Osman, Nebî (s.a.v.)'den cenneti gerçek bir sözle iki defa satın almıştır. Maüne kuyusunu kazdırdığı ve Ceyşü'l-Üsre'yi teçhiz ettiği zaman.*”²⁹⁵

B. EHL-İ BEYT'E DAİR HADİSLER

Müstedrek'in “Kitâbü Ma'rifeti's-Sahâbe” bölümünde bulunan ilk üç halîfeye dair bazı hadisleri zikrettikten sonra mukayese yapmak açısından Ehl-i beyte yönelik bazı rivayetler aktarmak yerinde olacaktır. Bu noktada tartışma konusu edilen bir takım hadislere yer verilecektir.

1. Ehl-i Beyt

Hâkim, *Müstedrek*'te Hz. Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin'i (r.anhüm) kapsayacak şekilde Ehl-i beyt ile ilgili 16 hadis rivayet etmiştir. Rivayetlerin odak noktasını Hz. Peygamber'in Ahzâb Sûresi'nin 33. âyetinin inmesi üzerine Hz. Ali, Fâtıma ve Haseneyn'i (r.anhüm) kast edecek şekilde buyurduğu; “***Allah'ım! Bunlar benim Ehl-i beytimdir***” hadisi teşkil etmektedir.²⁹⁶

Müstedrek'teki bir başka rivayete göre ise Resûlullah (s.a.v.), Hz. Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin (r.anhüm)'e bakmış ve onlara; “***Ben sizinle savaşan kimselerle savaş halindeyim, sizinle barış içinde olan kimselerle barış halindeyim.***” buyurmuştur.²⁹⁷ Benzer bir başka hadiste ise; “***Nefsimi kudretiyle elinde tutana yemin ederim ki, Allah'ın ateşe sokacağı kimseden başkası Ehl-i beyte buğz etmez.***”²⁹⁸ buyrulmuştur.

Senedinde vâhî²⁹⁹ olmakla nitelenen Mufaddal b. Sâlih'in bulunduğu *Müstedrek*'teki “Sefine Hadisi”³⁰⁰ olarak bilinen rivayet ise şu şekildedir: “***Dikkat***

²⁹⁴ Hâkim, *Müstedrek*, III, 110.

²⁹⁵ a.mlf., *a.g.e.*, III, 115.

²⁹⁶ a.mlf., *a.g.e.*, III, 158.

²⁹⁷ a.mlf., *a.g.e.*, III, 161.

²⁹⁸ a.mlf., *a.g.e.*, III, 162.

²⁹⁹ Vâhî: Herhangi bir sebepten ötürü illetli olan hadis mânasındadır. Kavram “vâhin bi merreh” olarak kullanıldığı zaman ise rivayeti değer ifade etmeyen ve kendisinden hadis alınmayan râvî mânası kastedilir (Hâkim, *Ma'rife*, I, 112, Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, I, 409).

edin! Sizin için Ehl-i beytimin misâli, Nûh kavminin gemisinin misâli gibidir. Kim ona binerse kurtulur, kim de ondan geri kalırsa boğulur.³⁰¹

2. Hz. Ali

Hz. Ali'nin faziletine ilişkin rivayetler *Müstedrek*'te önemli bir yer teşkil eder. İlk üç halîfenin ardından zikredilen rivayetlerin sayısı 132'dir.³⁰² Bu rakam dikkat çekicidir. Zira Hz. Ebûbekir, Ömer ve Osman (r.anhüm)'e dair rivayetlerin sayısının toplamı 157'dir.

Bu hadislerin birinde Muâviye b. Ebî Süfyân, Sa'd b. Ebî Vakkâs'a Hz. Ali'ye sövmekten neden imtina ettiğini sorunca Sa'd (r.a.); Ahzâb Sûresi'nin 33. âyetinin ardından Hz. Peygamber'in onu ve diğerlerini hırkasının altına alıp; ***"Rabbim! Bunlar benim Ehl-i beytimdir"*** demesi, Hz. Peygamber'in Tebük Savaşı'nda Hz. Ali'yi Medine'de vekili olarak bıraktığında Ali (r.a.)'ın bu duruma üzülmeye üzerine; ***"Sen Harun'un Musa yanındaki pozisyonu gibi benim yanımda olmak istemez misin?"*** buyurması ve Hayber'in fethi öncesi ***"Sancağı öyle birine vereceğim ki Allah ve Resûl'ü onu sever"*** diyerek Hz. Ali'nin üstün mevkiine dikkat çektiği ifadelerinden ötürü böyle bir şey yapamayacağını söyler.³⁰³ Bu rivayetin Müslim'in (v. 261/875) hadis kabul şartlarına muvâfik olduğu belirtilmiştir.³⁰⁴

Müstedrek'te yer alan dikkat çekici rivayetlerden biri de "Gadîr-i Hum"³⁰⁵ meselesi ile ilgili olandır. Buna göre Hz. Peygamber Vedâ Haccı dönüşü Gadîr-i Hum denilen mevkiye konaklamış ve "Sekaleyn Hadisi" diye de bilinen şu meşhur sözlerini söylemiştir: ***"Siz birinizden daha büyük iki ağır sekaleyn (emanet) bırakıyorum: Allah'ın kitabı ve Ehl-i beytim. Bakın bakalım, onlara karşı bana nasıl halîfelik edeceksiniz. Havz-ı Kevser'e gelinceye kadar o ikisi birbirinden ay-***

³⁰⁰ Söz konusu hadis Şia hadis kültürü içinde önemli bir yere sahiptir. İlgili rivayet Şeyh Sadûk (*Uyûnu ahbâri'r-rızâ*, I, 30) tarafından da nakledilmiştir.

³⁰¹ Hâkim, *Müstedrek*, III, 163; İbnü'l-Mulakkın, *Muhtasarü Telhîsi'z-Zehebî*, III, 1553.

³⁰² a.mlf., *a.g.e.*, III, 116-158.

³⁰³ a.mlf., *a.g.e.*, III, 132.

³⁰⁴ İbnü'l-Mulakkın, *Muhtasar*, III, 1295.

³⁰⁵ Gadîr-i Hum: Mekke ile Medine yolu üzerinde "Hum" denilen yerdeki göletin ismidir. Hacıların ihrama giriş noktalarından biri olan Cuhfe'ye iki mil uzakta yer almaktadır. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 389, 111; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, V, 230, 231.

rılmayacak. Allah benim mevlâmdır, ben de her mü'minin mevlâsıyım.” Ardından Hz. Ali'nin elini tutmuş ve *“Ben kimin mevlâsı isem bu da (Ali) onun velîsidir*

*Allah'ım, ona dost olana dost, ona düşman olana da düşman ol!”*³⁰⁶ buyurmuştur. Rivayet muhtelif bazı hadis kaynaklarında da yer almaktadır.³⁰⁷ Buhârî (v. 256/869) ve diğer bazı âlimler de tabakât ve terâcim kitaplarında bu hâdiseye yer vermişlerdir.³⁰⁸

Müstedrek'te yer alan dikkat çekici bir başka hadise göre ise Resûlullâh (s.a.v.), Hz. Ali'yle alakalı şöyle buyurmuştur: *“Allah bana Ali ile ilgili üç şey vahyetti: O müslümanların efendisi, müttakilerin imamı ve beyaz yüzlülerin komutanıdır.”*³⁰⁹ Zehebî (v. 748/1348) bu rivayetin yorumunda onun münker³¹⁰ olduğunu ve Şia'nın aşırı firkalarının uydurmalarına benzediğini söylemiş, rivayette zikredilen

³⁰⁶ Hâkim, *Müstedrek*, III, 118. Vâkıa genel olarak gerçekleşmiş kabul edilmekle beraber burada geçen velî ve mevlâ kelimlerine farklı anlamlar yüklenmesi konuyu tartışmalı hale getirmiştir. Bilhassa Şia bu olayın, *“Ey Peygamber! Rabb'inden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan, O'nun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan korur. Şüphesiz Allah, kâfirler topluluğunu hidâyete erdirmeyecektir”* (Mâide, (5), 67) âyetinin nüzülü üzerine gerçekleştiğini söylese de müfessirlerin çoğunluğuna göre âyet daha önce ve farklı bir sebebe binâen inmiştir (Tûsî, *Tıbyân*, III, 588; Tabersî, *Mecmau'l-beyân*, III, 313-314). O da Yahudi ve Hristiyanların Resûlullah (s.a.v.)'e zarar veremeyeceğidir (Matürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, III, 556-557; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, X, 467; Razî, *Mefâtihu'l-ğayb*, XII, 399-400; Fığlalı, “Gadir-i Hum” md., *DİA*, XIII, 279). Tirmizî (v. 279/892) ise olayın gerçekleşme sebebi olarak şunu zikreder: Resûlullah (s.a.v.) bir sefere ordunun başında Ali b. Ebû Tâlib (r.a.)'ı gönderir. Dönüşte bazı sahâbîler Hz. Ali'den şikâyetçi olurlar. Bunun üzerine Hz. Peygamber; *“Ali'den ne istiyorsunuz? Ben Ali'denim, o da bendendir. O benden sonra her mü'minin velîsidir”* buyurur (Tirmizî, *Menâkıb*, 20). Bir başka rivayette de *“(O), her müminin velîsidir”* dediği yer almıştır. Sözlükte “velî” ve “mevlâ” kelimeleri dost, yardımcı, topluluk anlamına gelir. Aslında buradaki “velî” kelimesi hem Kur'ân'da hem de farklı hadislerde “dost” mânasında kullanılmaktadır. Allah Teâlâ: *“Allah, iman edenlerin dostudur”* (Bakara (2), 257) buyurmaktadır. Benzeri bir başka rivayette ise Büreyde (r.a.) şunları söylemektedir: *“Ali ile birlikte Yemen'e gittim. Onun bazı kusurlarını gördüm. Geldiğimde durumu Resûlullah'a (s.a.v.) anlattım. Hz. Peygamber'in (yüzünün) değiştiğini gördüm. Buyurdu ki: “Ey Büreyde! Ben müminlere kendilerinden daha öncelikli değil miyim?” Evet, Allah'ın Resûlü dedim. Dedi ki: Ben kimin mevlâsı isem Ali'de onun mevlâsıdır”* (İbn Kesîr, *es-Sîre*, IV, 415-416.) Konuyla ilgili bir makâle için bkz. (Sofuoğlu, Cemal, Gadir-i Hum Meselesi, *AÜİFD*, XXVI, s. 1, Ankara, 1403/1983). Bu rivayete göre Hz. Peygamber'in konuya dair buradaki ifadelerinin sebebi, Hz. Ali ile ilgili şikâyetler ve hoşnutsuzluklara karşı ona destek olmak, ileride meydana gelebilecek sıkıntılara karşı bunun önüne geçmek içindir.

³⁰⁷ Bkz. Tayâlisî, *Müsned*, I, 130; Ahmed b. Hanbel, II, 71; Müslim, *Fezâilü's-sahâbe*, 36; İbn Mâce, *Mukaddime*, 11.

³⁰⁸ Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, I, 375; İbn Abdilberr, *el-İstiâb*, III, 1099; Hatîb, *Târih*, IX, 221; İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, XIV, 196.

³⁰⁹ Hâkim, *a.g.e.*, III, 135.

³¹⁰ Münker: Zayıf râvînin sika râviye aykırı olarak rivayet ettiği hadis. Râvînin rivayetinde teferrüd ettiği, başka bir tarikten desteklenmeyen hadis mânasında da kullanılır (İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, IV, 175; İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, I, 80; İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 674-675).

sıfatların ancak Hz. Peygamber'in özelliği olabileceğini, Hz. Ali'nin sıfatı olmadığını belirtmiştir.³¹¹ Elbânî (v.1420/1999) de rivayetin uydurma olduğunu söylemiştir.³¹²

Müstedrek'teki tartışma konusu başka bir rivayet ise İbn Abbas'ın (v. 68/687) şu sözleridir: *“Ali’de dört özellik vardır ki hiçbir kimsede yoktur: O, Resûlullah (s.a.v.) ile namaz kılan ilk Arap’tır, O her orduda sancaktardı. Huneyn günü Hz. Peygamber’le birlikte sabretti ve o, Resûlullah (s.a.v.)’ı yıkayıp, kabrine defnetti.”*³¹³ Zehebî, senette yer alan Zekeriya b. Yahya el-Vakâr'ın müttehem (yalanla itham edilmiş) olduğunu belirtmiştir.³¹⁴ İbn Teymiyye (v. 728/1328) de senette yalancılıkla maruf olan râvîlerin yer aldığını söylemiştir.³¹⁵ Nitekim bu hadis senedindeki Ebû Nuaym Dırâr b. Surad³¹⁶ sebebiyle tenkite uğramıştır ve Zehebî tarafından uydurma kabul edilmiştir.³¹⁷

Diğer bir rivayet ise Resûlullâh (s.a.v.)'in, Hz. Ali'ye söylediği iddia edilen; *“Ey Ali! Sen benden sonra ümmetime ihtilâfa düştükleri şeyleri açıklayacaksın”* hadisidir.³¹⁸ Zehebî bu ifadenin de Dırâr'ın uydurması olduğunu söylemiştir.³¹⁹

Zehebî'nin (v. 748/1348) isnadını münker³²⁰ olarak nitelediği başka bir rivayete göre Resûl-i Ekrem (s.a.v.) Hz. Ali'ye şöyle demiştir: *“Ey Ali! Benden ayrılan ancak Allah'tan ayrılmış olur, kim de senden ayrılırsa ancak benden ayrılmış olur.”*³²¹

Müstedrek'te yer alan bir başka rivayette ise Peygamber (s.a.v.); *“Ben Âdem-oğlu'nun efendisiyim, Ali de Arapların efendisidir”* buyurur.³²² Zehebî, senetteki İbn Alvân'ın hadis uydurmakla tanınan biri olması sebebiyle rivayetin uydurma ol-

³¹¹ Hâkim, *Müstedrek*, III, 135 (Zehebî'nin ta'liki).

³¹² Elbânî, *Silsile*, I, 528.

³¹³ Hâkim, *a.g.e.*, III, 120.

³¹⁴ a.mlf., *a.g.e.*, III, 135.

³¹⁵ İbn Teymiyye, *Minhâc*, V, 64.

³¹⁶ İbn Ebû Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 465; Nevevî, *Tehzîb*, I, 250'de Yahya b. Maîn'den yaptığı nakille Ebû Nuaym'ın “kezzâb” yani çok yalan söyleyen olduğunu belirtmiştir.

³¹⁷ Hâkim, *a.g.e.*, III, 132. (Zehebî'nin ta'liki); Elbânî, *a.g.e.*, X, 515.

³¹⁸ a.mlf., *a.y.*

³¹⁹ Zehebî, *Mevzûât*, s. 1.

³²⁰ a.mlf., *a.y.* (Zehebî'nin ta'liki).

³²¹ a.mlf., *a.y.*

³²² a.mlf., *a.g.e.*, III, 133.

duğuna hükmetmiştir.³²³ Sehâvî (v. 902/1497), hadisin, farklı senedlerle desteklendiğini ifade etmiştir.³²⁴ Elbânî de rivayetin uydurma olduğu görüşündedir.³²⁵

Eserdeki meşhur bir rivayette ise Hz. Peygamber'in; **"Ben ilmin şehriyim, Ali de onun kapısıdır. Kim ilim isterse kapıya girmelidir"**³²⁶ buyurduğu yer almıştır. Bu rivayete Taberânî'nin (v. 360/971) *el-Mu'cemü'l-kebîr*'inde de rastlıyoruz.³²⁷ Hadis, Tirmizî'nin *Sünen*'inde; **"Ben hikmet eviyim. Ali de onun kapısıdır"**³²⁸ şeklinde rivayet edilmiştir. Ebûbekir İbnü'l-Arabî (v. 543/1148) zikredilen bu rivayetin bâtıl olduğunu söylemiştir.³²⁹ İbn Teymiyye de söz konusu rivayetin uydurma olduğunu, bunun ancak bir zındığın veya câhilin iftirası olabileceğini söylemiştir.³³⁰ Elbânî'nin görüşü de hadisin mevzû olduğu yönündedir.³³¹

Zehebî'nin zayıf ve münker olmakla nitelediği³³² başka bir rivayet ise şu şekildedir: **"Ey Ali! Sen dünyada da efendisiz, ahirette de. Senin dostun benim dostumdur, benim dostum ise Allah'ın dostudur. Senin düşmanın benim düşmanımdır, benim düşmanım ise Allah'ın düşmanıdır. Benden sonra sana düşman olana yazıklar olsun."**³³³ Aynı rivayete Ahmed b. Hanbel (v. 241/855)³³⁴ ve Ebû Nuaym el-İsfehânî³³⁵ de (v. 430/1080) yer vermişlerdir Yahya b. Maîn'in (v. 233/848) yalanladığı rivayeti³³⁶, İbnü'l-Kayserânî³³⁷ (v. 507/1113) bilinen meşhur bir hikaye olarak nitelemiştir. Bûsîrî (v. 840/1436), hadisin Ahmed b. Menî' tarafından çok zayıf bir isnadla rivayet edildiğini söylemiş, Hâkim'in bu rivayetini onun şahidi olarak belirtmiştir.³³⁸

³²³ Hâkim, *Müstedrek*, III, 134 (Zehebî'nin ta'liki).

³²⁴ Sehâvî, *Mekâsîd*, I, 395.

³²⁵ Elbânî, *Silsile*, X, 511.

³²⁶ Hâkim, *a.g.e.*, III, 138.

³²⁷ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, II, 65.

³²⁸ Tirmizî, *Menâkıb*, 20.

³²⁹ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, III, 86.

³³⁰ İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, IV, 410.

³³¹ Elbânî, *a.g.e.*, VI, 519.

³³² Hâkim, *a.y.* (Zehebî'nin ta'liki).

³³³ a.mlf., *a.y.*

³³⁴ Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü's-sahâbe*, II, 642.

³³⁵ Ebû Nuaym, *Hilye*, II, 42.

³³⁶ Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, I, 337.

³³⁷ İbnü'l-Kayserânî, *Zahîretü'l-huffâz*, II, 781.

³³⁸ Bûsîrî, *İthâfü'l-hiyere*, VII, 234.

Zehebî'nin uydurma olduğunu söylediği³³⁹ *Müstedrek*'te yer alan diğer bir rivayet ise şu şekildedir: **“Her kim hayatım gibi yaşamak ve ölümüm gibi vefat etmek isterse, Ali'yi veli edinsin. Çünkü o, kimseyi hidayetten çıkarmaz ve kimseyi de dalâlete sokmaz.”**³⁴⁰ Ebû Nuaym bu rivayeti garîb³⁴¹ olarak nitelemişken,³⁴² Elbânî mevzû olarak değerlendirmiştir.³⁴³

Müstedrek'te Hz. Ali'nin faziletine ilişkin yer alan bir başka rivayete göre ise Ebû Zer (r.a.) şöyle demiştir: **“Münafıkları Allah ve Resûlü'nün emirlerine karşı çıkmalarından, namazdan geri kalmalarından ve Ali b. Ebî Tâlib'e buğzetmelerinden tanırđık.”**³⁴⁴ Aynı rivayete Ahmed b. Hanbel³⁴⁵ ve Taberânî de³⁴⁶ eserlerinde yer verirler. Zehebî, senette bulunan İshak b. Büşr el-Kâhilî'nin müttehem bi'l-kizb (yalan söylemekle itham edilen) olduğunu söylemiştir.³⁴⁷ Heysemî (v. 807/1405) rivayetin tüm tarîklerinin zayıf olduğu görüşündedir.³⁴⁸

Hz. Ali ile alakalı Peygamber (s.a.v.)'e isnad edilen bir diğer rivayet ise şöyledir: **“Bu (Ali) iyilerin imamı ve kötülerin kâtilidir. Kim ona yardım ederse yardım olunmuş ve kim onu aşağılarsa alçalmıştır.”**³⁴⁹ Bu hadise Ali el-Müttakî de (v. 975/1567) eserinde yer verir.³⁵⁰ Zehebî senetteki Ahmed b. Abdullah b. Yezid el-Harrânî'nin kezzâb (çok yalan söyleyen), hadisin ise uydurma olduğu kanaatindedir.³⁵¹ İbnü'l-Cevzî (v. 597/1201) de bu rivayete *Mevzûât*'ında yer vermiştir.³⁵²

Müstedrek'te yer alan bir diğer rivayete göre Hz. Fâtıma, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e gelir ve kendisini fakir ve hiçbir malı olmayan Ali b. Ebû Tâlib ile evlendirdiğini söyler. Bunun üzerine Resûlullâh (s.a.v.); **“Ey Fâtıma! Allah azze ve cellenin yeryüzü ehlinin durumuna vâkıf olup biri baban, öbürü de kocan olan iki**

³³⁹ Hâkim, *Müstedrek*, III, 139 (Zehebî'nin ta'likî).

³⁴⁰ a.mlf., a.y.

³⁴¹ Garîb Hadis: Ravinin rivayetinde teferrüd ettiği hadise denir (İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, I, 270).

³⁴² Ebû Nuaym, *Hilye*, I, 86.

³⁴³ Elbânî, *a.g.e.*, II, 298.

³⁴⁴ Hâkim, a.y.

³⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü's-sahâbe*, II, 671.

³⁴⁶ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, III, 328.

³⁴⁷ Hâkim, a.y. (Zehebî'nin ta'likî).

³⁴⁸ Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, IX, 133.

³⁴⁹ Hâkim, *a.g.e.*, III, 140.

³⁵⁰ Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-ummâl*, XI, 602.

³⁵¹ Hâkim, a.y. (Zehebî'nin ta'likî).

³⁵² İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, I, 353.

adamı da seçmesine râzı olmaz mısın?” buyurur.³⁵³ Benzer bir rivayete Ahmed b. Hanbel,³⁵⁴ Taberânî³⁵⁵ ve Ebû Nuaym³⁵⁶ da eserlerinde yer vermişlerdir. Zehebî bu rivayetin uydurma ve aslının olmadığını ifade etmiştir.³⁵⁷ Elbânî de Zehebî ile aynı görüştedir.³⁵⁸

Yine *Müstedrek*'te Hz. Ali'ye isnad edilen bir cümle şu şekildedir: “*Allah'ın Resûlü (s.a.v.) uyarıcı, ben ise eriştirenim.*”³⁵⁹ İbn Teymiyye³⁶⁰ Zehebî³⁶¹ ve Elbânî hadisi mevzû olarak nitelemiştir.³⁶²

Hâkim'in şiddetle tenkite uğradığı rivayetlerin başında ise “hadîsü't-tayr” olarak da bilinen rivayet gelir. Buna göre Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in sofrasına bir gün kızartılmış bir kuş konulur ve Hz. Peygamber de; “**Allah'ım! En sevdiğin kulunu gönder de bu kuşu onunla birlikte yiyeyim**” diye dua eder. Bunun üzerine Hz. Ali gelir.³⁶³ Aynı rivayete Tirmizî,³⁶⁴ Nesâî,³⁶⁵ Taberânî,³⁶⁶ ve Hatîb et-Tebrîzî,³⁶⁷ eserlerinde yer vermişlerdir. İbnü'l-Cevzî, hadisi nakleden İbn Umâre'nin bu rivayetinde teferrüd ettiğini belirtmiştir.³⁶⁸ Elbânî rivayeti “münker”³⁶⁹ olarak nitelemiştir.³⁷⁰ İbn Kesîr ise hadisin farklı vecihlerini yorum yapmaksızın zikretmiştir.³⁷¹ *Sünen-i Tirmizî* şârihi Mübârekfûrî (v. 1354/1935) de rivayetin birçok tarifinin olduğu görüşündedir.³⁷²

³⁵³ Hâkim, *Müstedrek*, III, 140 (Zehebî'nin ta'liki).

³⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü's-sahâbe*, II, 764.

³⁵⁵ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, XXII, 416.

³⁵⁶ Ebû Nuaym, *Hilye*, II, 42.

³⁵⁷ Hâkim, *a.y.* (Zehebî'nin ta'liki).

³⁵⁸ Elbânî, *Silsile*, X, 530.

³⁵⁹ Hâkim, *a.g.e.*, III, 140.

³⁶⁰ İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünne*, VII, 139.

³⁶¹ Hâkim, *a.y.* (Zehebî'nin ta'liki).

³⁶² Elbânî, *a.g.e.*, X, 535.

³⁶³ Hâkim, *a.g.e.*, III, 141.

³⁶⁴ Tirmizî, *Menâkıb*, 20 (Tirmizî rivayeti garîb olarak nitelemiştir).

³⁶⁵ Nesâî, *Menâkıb*, 5.

³⁶⁶ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, VII, 82.

³⁶⁷ Hatîb et-Tebrîzî, *Mişkâtü'l-mesâbih*, III, 1721.

³⁶⁸ İbnü'l-Cevzî, *İlel*, I, 226.

³⁶⁹ Münker: Adalet ve zabt yönünden zayıf bir ravinin sika râvîlere muhalif olarak rivayet ettiği ve bu rivayetinde tek kaldığı hadis (Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, I, 276).

³⁷⁰ Elbânî, *a.g.e.*, XIV, 173.

³⁷¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, XI, 81-83.

³⁷² Mübârekfûrî, *Tuhfetu'l-ahvezî*, X, 154.

Tayr Hadisi'nin *Müstedrek* 'te yer aldığını duyduğu zaman Dârekutnî'nin imalı bir şekilde "*Sahîhayn'e kuş hadisiyle istidrak edilir!*" dediği ve bu söz ulaşınca da Hâkim'in rivayeti eserinden çıkardığı nakledilmektedir.³⁷³

İbnü'l-Kayserânî'nin söz konusu rivayetle ilgili şöyle dediği rivayet edilir: "*Tüm tarikleri bâtil ve illetlidir. Kûfe'nin güvenilir râvileri tarafından gelmektedir. Hâkim'in durumu şu ikisinden biri olmaktadır: Ya sahîh konusunda bilgisi yok ki bu durumda onun sözüne itibar edilmez; veya sahîhin ne olduğunu bilmesine rağmen bunu söylüyor ki bu durumda o inatçı, yalancı ve hilebazın tekidir.*"³⁷⁴ Zehebî, Hâkim'in rivayet ettiği Tayr Hadisi hakkında şöyle demektedir: "*Ben uzun bir zaman Hâkim'in Müstedrek kitabına bu Tayr Hadisi'ni çekinerek almış olabileceğini düşündüm. Ancak onun eserini dikkatli bir şekilde inceleyince gördüm ki, çok sayıda mevzû hadis var. Onların yanında bu Tayr Hadisi çok hafif kalır.*"³⁷⁵ İbn Teymiyye ve Zehebî, Hâkim'e bir mecliste hadîsü't-tayr'ın sorulduğunu ve Hâkim'in de hadisin sahîh olmadığını söylediğini nakletmişlerdir.³⁷⁶ Halîfe el-Kevârî (d. 1360/1941) de Tayr Hadisi'nin sıhhatine ilişkin bir eser telif etmiştir.³⁷⁷

Müstedrek'teki bir başka rivayete göre Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in, Hz. Ali'ye; "*Ey Ali! Ne mutlu seni sevene ve seni doğrulayana! Vay haline sana düşmanlık edip, seni yalanlayana!*" dediği ifade edilmiştir.³⁷⁸ Aynı rivayete Ahmed b. Hanbel de eserinde yer vermiştir.³⁷⁹ Zehebî bu rivayette zayıf râvilerin olduğunu söylemiştir.³⁸⁰ Heysemî râvilerden Ali b. Hazevver'in metrûk olduğunu ifade etmiştir.³⁸¹

Diğer bir rivayete göre ise Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "*Havz'ın (Kevser) başına ilk geçecek olanınız, ilk iman edeniniz Ali b. Ebû Tâlib'tir.*"³⁸² İbn

³⁷³ İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l-Mütenâhiye*, I, 233-234.

³⁷⁴ a.mlf., *a.g.e.*, I, 233-234.

³⁷⁵ Hâkim, *Müstedrek*, III, 141 (Zehebî'nin ta'likî).

³⁷⁶ İbn Teymiyye, *Minhâc*, VII, 372; Zehebî, *Siyer*, XII, 573.

³⁷⁷ Halîfe el-Kevârî, *Cüz'ün fihî tahrîcü Hadisi't-Tayr*, Riyad, 1431/2012.

³⁷⁸ Hâkim, *a.g.e.*, III, 145.

³⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü's-sahâbe*, II, 680.

³⁸⁰ Hâkim, *a.y.* (Zehebî'nin ta'likî).

³⁸¹ Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, IX, 132.

³⁸² Hâkim, *a.g.e.*, III, 147.

Abdilberr (v. 463/1071) rivayetin merfû olduğunu ifade etmiştir.³⁸³ Zehebî ise rivayeti çok zayıf olarak nitelemiştir.³⁸⁴

Müstedrek'teki bir başka rivayete göre ise Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin (v. 49/669), Hz. Ömer'in halîfeliği döneminde şöyle bir söz söylediği iddiası yer alır: “*Resûlullah (s.a.v.), Ali'ye yemininden dönenleri, ayrılanları ve dinden dönenleri öldürmesini emretti.*”³⁸⁵ Zehebî rivayetin mevzû olduğu kanaatindedir.³⁸⁶

Hz. Ali'nin faziletine dair *Müstedrek*'te yer alan garip rivayetlerden biri ise şöyledir: “*Ali'ye bakmak ibadettir.*”³⁸⁷

İbnü'l-Cevzî,³⁸⁸ Zehebî,³⁸⁹ Şevkânî³⁹⁰ ve Elbânî³⁹¹ rivayetin uydurma olduğu konusunda ittifak halindedirler.

3. Hz. Fâtıma

Müstedrek'te Menâkıb-ı Ali'den sonra Hz. Fâtıma'nın (v. 11/632) faziletine dair 48 rivayet yer almaktadır.³⁹²

Hz. Fâtıma ile alakalı *Müstedrek*'teki rivayetlerden en çok dikkati çekenler şunlardır: “*Cennete ilk girecek olanlar ben, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin'dir.*” Sahâbîler; “*Onları sevenler de (girecekler mi)?*” diye sorunca Hz. Peygamber; “*Arkalarından (girecekler)*”³⁹³ buyurmuştur. Zehebî (v. 748/1348) bu rivayetin “münker” olduğunu söylemiştir.³⁹⁴ Bir başka rivayette ise Resûlullah (s.a.v.)'in Hz. Fâtıma'nın kıyamet günü kendisinin önünde dirileceğini buyurduğu yer almıştır.³⁹⁵ Zehebî bu rivayeti de mevzû olarak değerlendirmektedir.³⁹⁶

³⁸³ İbn Abdilberr, *el-İstiâb*, III, 1091.

³⁸⁴ Hâkim, *Müstedrek*, III, 147 (Zehebî'nin ta'liki).

³⁸⁵ a.mlf., *a.g.e.*, III, 150.

³⁸⁶ a.mlf., *a.y.* (Zehebî'nin ta'liki).

³⁸⁷ a.mlf., *a.g.e.*, III, 152.

³⁸⁸ İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, I, 17.

³⁸⁹ Hâkim, *a.g.e.*, III, 152 (Zehebî'nin ta'liki).

³⁹⁰ Şevkânî, *el-Fevâidü'l-mecmûa*, I, 359.

³⁹¹ Elbânî, *Silsile*, X, 239.

³⁹² Hâkim, *a.g.e.*, III, 164-179.

³⁹³ a.mlf., *a.g.e.*, III, 164.

³⁹⁴ Zehebî, *Mevzûât*, 9.

³⁹⁵ Hâkim, *a.g.e.*, III, 166.

³⁹⁶ Zehebî, *a.g.e.*, 10.

Müstedrek'te Fâtıma (r.anhâ) ile ilgili Hz. Peygamber'e isnad edilen bir diğer rivayet ise şu şekildedir: **“Kıyamet günü bir münâdî perde arkasından şöyle seslenir: “Ey topluluk! Fâtıma binti Muhammed (s.a.v.) geçene kadar gözlerinizi kapayın.”**³⁹⁷ Rivayet Hanefî fakihlerden Zerendî'nin (v.750/1350) eserinde de yer almaktadır.³⁹⁸ İbnü'l-Cevzî³⁹⁹ ve Zehebî⁴⁰⁰ bu rivayeti uydurma kabul etmişlerdir.

Müstedrek'teki bir diğer rivayette ise Resûlullah (s.a.v.)'in Hz. Fâtıma'ya şöyle dediği yer almıştır: **“Şüphesiz Allah'ın öfkesi senin öfkendedir ve O'nun rızası senin rızadadır.”**⁴⁰¹ Ahmed b. Amr b. Dahhâk (v.287/900)⁴⁰² ve Ali el-Müttakî de rivayeti zikredenler arasındadır.⁴⁰³ Zehebî râvîlerden Hüseyin b. Zeyd'in münker hadis rivayet etmekle maruf olduğunu ifade etmiş,⁴⁰⁴ İbn Teymiyye de rivayetin mevzû olduğuna hükmetmiştir.⁴⁰⁵

Müstedrek'te Hz. Fâtıma'ya ilişkin farklı bir rivayet de kadınlar arasında onun Hz. Peygamber'in en sevdiği kişi olduğuna yöneliktir.⁴⁰⁶ Aynı rivayet farklı vecihlerle Nesâî,⁴⁰⁷ Tirmizî,⁴⁰⁸ Taberânî⁴⁰⁹ ve Heysemî⁴¹⁰ tarafından da zikredilmiştir. Bazı hadis âlimleri, rivayetin senedinde yer alan Cemi' b. Âmir'in yalan söylemekle meşhur bir şahıs olduğunu bildirmişlerdir.⁴¹¹

Hz. Fâtıma'yla ilgili farklı bir rivayet ise şu şekildedir; **“Mi`rac'a götürüldüğüm gece, Cebrâil -aleyhissalâtu vesselâm- bir cennet ayvasını bana getirdi, ben onu yedim ve Hatice, Fâtıma'ya hamile kaldı. O zamandan beri her ne vakit cennet kokusunu arzulasam Fâtıma'yı koklarım.”**⁴¹² Zehebî rivayeti Müslim b. İsa es-

³⁹⁷ Hâkim, *Müstedrek*, III, 166.

³⁹⁸ *Nazmu Dürrer*, 182.

³⁹⁹ İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, I, 423.

⁴⁰⁰ Zehebî, *Mevzûât*, 11.

⁴⁰¹ Hâkim, *a.g.e.*, III, 167.

⁴⁰² Ahmed b. Amr b. Dahhâk, *el-Âhâd ve'l-mesânî*, V, 363.

⁴⁰³ Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-'ummâl*, XII, 111.

⁴⁰⁴ Hâkim, *a.g.e.*, III, 167 (Zehebî'nin ta'likî).

⁴⁰⁵ İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünne*, IV, 248.

⁴⁰⁶ Hâkim, *a.y.*

⁴⁰⁷ Nesâî, *Menâkıb*, 80.

⁴⁰⁸ Tirmizî, *Menâkıb*, 61

⁴⁰⁹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, XXII, 22.

⁴¹⁰ Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, IX, 403.

⁴¹¹ Hâkim, *a.y.* (Zehebî'nin ta'likî); Elbânî, *Silsile*, XII, 187.

⁴¹² a.mlf., *a.g.e.*, III, 169.

Saffâr'ın uydurduğunu belirtmiştir.⁴¹³ Elbânî de rivayetin uydurma olduğu kanaatinde-
dedir.⁴¹⁴

Hiz. Fâtîma'nın menâkıbına dair *Müstedrek*'te yer alan bir başka rivayet ise şöyledir: **“Ben ağacın kökü, Fâtîma dalları, Ali gövdesi, Hasan ve Hüseyin meyve-
leri, sevenlerimiz ise yapraklarıdır.”**⁴¹⁵ Zehebî rivayetin muhtemelen Ebû Abdilgânî'nin uydurması olduğunu belirtmiştir.⁴¹⁶ İbnü'l-Cevzî'nin kanaati de hadi-
sin mevzû olduğu yönündedir.⁴¹⁷

Enes b. Mâlik'in annesi Ümmü Süleym'e isnad edilen, Hiz. Fâtîmâ'nın dolu-
nay gecesindeki aya benzetildiği ve Resûlullah (s.a.v.)'e en çok benzeyen kişi oldu-
ğuna yönelik *Müstedrek* hadisleri⁴¹⁸ de Zehebî tarafından uydurma kabul edilmiş-
tir.⁴¹⁹

4. Hiz. Hasan ve Hüseyin

Müstedrek'te Resûlullah (s.a.v.)'in torunları Hiz. Hasan (v. 49/669) ve Hiz. Hü-
seyin'in (v. 61/680) faziletiyle ilgili toplam 60 rivayet yer almaktadır.⁴²⁰ Bilindiği
üzere her ikisi de Hiz. Peygamber'in muhabbetine ve yakın ilgisine mazhar olmuş,
müslümanlar da onları daima saygı ve hürmetle anmışlardır.⁴²¹

Meselâ *Müstedrek*'te Hasan ve Hüseyin (r.anhümâ) ile ilgili rivayetlerden bi-
rinde şöyle buyrulmaktadır: **“Fâtîma'nın iki oğlu dışında her anne çocuğunun
kendisine bağlandığı asabesi (baba tarafından akrabası) vardır. Ben o ikisinin veli-
si ve asabesiyim.”**⁴²² Zehebî hadisin sahîh olmadığını ifade etmiştir.⁴²³

⁴¹³ Hâkim, *Müstedrek*, III, 169.

⁴¹⁴ Elbânî, *a.g.e.*, XI, 47.

⁴¹⁵ Hâkim, *a.g.e.*, III, 174.

⁴¹⁶ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, IV, 237.

⁴¹⁷ İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, II, 5.

⁴¹⁸ Hâkim, *a.g.e.*, III, 176.

⁴¹⁹ a.mlf., *a.y.* (Zehebî'nin ta'lîki).

⁴²⁰ a.mlf., *a.g.e.*, III, 179-198.

⁴²¹ Müslümanların Hiz. Hasan ve Hüseyin'e duyduğu muhabbete vesile olan hadislerden biri de şu
şekildedir: **“O ikisi benim dünyadaki reyhanlarımdır”** (Buhârî, *Fezâil*, 24).

⁴²² Hâkim, *a.g.e.*, III, 179.

⁴²³ a.mlf., *a.y.* (Zehebî'nin ta'lîki).

Hasan ve Hüseyin (r.anhümâ) ile ilgili *Müstedrek*'te yer alan başka bir rivayet de şu şekildedir: **“Hasan ve Hüseyin benim çocuklarımdır. Kim onları severse, beni sevmiş olur. Kim beni severse, Allah da onu sever. Allah da kimi severse onu cennete sokar. Kim o ikisini öfkelenendirirse, beni öfkelenendirmiş olur. Beni öfkelenendiren de Allah'ı öfkelenendirmiş olur. Allah'ı öfkelenendireni ise O (Allah) cehenneme sokar.”**⁴²⁴ Zehebî hadisin münker olduğunu beyan etmiştir.⁴²⁵

Diğer bir rivayet ise şöyledir: **“Hasan ve Hüseyin Cennet gençlerinin efendileridir. Babaları da o ikisinden daha hayırlıdır.”**⁴²⁶ Hatib el-Bağdâdî, Yahya b. Maîn'den (v. 233/848) yaptığı nakille hadisin bâtil olduğunu söylemiştir.⁴²⁷ Râvilerden Ma'la b. Abdurrahman'ın metrûk⁴²⁸ ve rivayetlerinde genelde teferrüd eden birisi olduğu belirtilmiştir.⁴²⁹

Yine Hz. Hasan'la ilgili bir rivayette, Ebû Hüreyre (r.a.), o sıralar küçük bir çocuk olan Hz. Hasan'ın yanına gelip, Resûlullah (s.a.v.)'i onun karnını öperken gördüğünü söyleyip, kendisinin de öpmesi için ondan karnını açmasını istemesi yer almıştır. Hasan da karnını açar ve Ebû Hüreyre (r.a.) onu öper.⁴³⁰

Müstedrek'te yer alan Hz. Hasan'ın Uhud'dan iki buçuk sene sonra (5/627) dünyaya geldiğini belirten rivayet⁴³¹ bazı tarihçilerin bu konudaki görüşlerinin hilâfî-nadır. Zira bir kısım tarihçiler Hz. Hasan'ın doğum tarihini hicretten üç sene sonra (3/625) olarak kabul etmektedirler.⁴³²

Ezan konusu ile ilgili bir rivayette ise; **“Cebrâil'in ezanı ikişer ikişer Resûlullah'a okuduğu, Hz. Peygamber'in de Hasan'a (r.a.) öğrettiği ve onun da halîfeliği sırasında ezanı bu şekilde okuduğu belirtilmektedir.”**⁴³³ Hadisin

⁴²⁴ Hâkim, *Müstedrek*, III, 181.

⁴²⁵ a.mlf., a.y. (Zehebî'nin ta'lîki).

⁴²⁶ Tirmizî, *Menâkıb*, 31; Hâkim, a.g.e., III, 182.

⁴²⁷ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, IX, 231.

⁴²⁸ Hâkim, a.g.e., III, 182 (Zehebî'nin ta'lîki).

⁴²⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, VIII, 104.

⁴³⁰ Hâkim, a.g.e., III, 184.

⁴³¹ a.mlf., a.g.e., III, 185.

⁴³² Meselâ bkz. İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, I, 383-384.

⁴³³ Hâkim, a.g.e., III, 187.

râvilerinden Nuh b. Derrâc'ın çok yalan söylemekle tanınan bir kişi olduğu zikredilmiştir.⁴³⁴

Hasan b. Ali (r.a.)'a isnad edilen bir başka rivayete göre de Hz. Peygamber, kendisine secdeye varmadan önce şu duayı okumasını öğretmiştir: **“Allah’ım! Hidayet ettiklerinin arasında bana da hidayet et, afiyet verdiklerinin arasında bana da afiyet ver, sahip çıktıklarının arasında bana da sahip çık. Bana verdiklerine bereket ver. Beni kaza ve kaderin şerrinden koru. Sen hükmedersin, kimse sana hükmedemez. Arka çıktığın zelil olmaz. Rabbimiz! Mübarek ve yücesin.”**⁴³⁵ Şâfiî mezhebinde sabah namazının farzının ikinci rekatında rükûdan kalkınca okunan bu duanın⁴³⁶ Hz. Hasan’a öğretildiğine dair hadise farklı tarîklerle Abdurrezzâk es-San’ânî (v. 211/826),⁴³⁷ İbn Ebî Şeybe (v. 235/849),⁴³⁸ Ahmed b. Hanbel (v. 241/855),⁴³⁹ Dârimî (v. 255/869)⁴⁴⁰ ve İbn Mâce (v. 273/887)⁴⁴¹ eserlerinde yer vermişlerdir. Zehebî ise bu rivayeti zayıf olarak nitelemektedir.⁴⁴²

Hz. Hasan'ın, babası Ali (r.a.) vefat ettiğinde (41/663) irad ettiği söylenen hutbe *Müstedrek*'te yer almaktadır: *“Ey insanlar! Bu gece kendinden öncekilerin onu geçemediği, sonrakilerinse yetişemeyeceği bir kişi öldürüldü. Zamanında Hz. Peygamber onu savaflara gönderirdi. Bu sırada Cebrâil (a.s.) onun sağında Mikâil (a.s.) ise solunda bulunurdu. O gittiği yerlerden Allahü Teâlâ fethi (onun) elleriyle müyesser kılmadıkça dönmezdi.”* Daha sonra Kur’ân-ı Kerîm’den birçok âyetler okuyan Hz. Hasan sözlerine şöyle devam etti: *“Beni bilen bilir, bilmeyen bilsin ki ben Ali'nin oğlu Hasan'ım. Ben Peygamber (s.a.v.)'in oğluyum. Ben müjdeleyici ve korkutucu olanın torunuyum. Ben Peygamber (s.a.v.)'in torunuyum. Kendisinin izniyle insanları Allah (c.c.)'ye çağırmanın torunuyum. Ben pırıl pırıl parlayan kandilin torunuyum. Âlemlere rahmet olarak gönderilen zatın torunuyum. Ben Allah Teâlâ'nın üzerlerinden her türlü kin ve pislîği gidererek kendilerini tertemiz kıldığı Ehl-i beyttenim. Ben sevgileri ve*

⁴³⁴ Hâkim, *Müstedrek*, III, 187.

⁴³⁵ a.mlf., *a.g.e.*, III, 188.

⁴³⁶ Nevevî, *el-Mecmû'*, III, 492-493.

⁴³⁷ Abdürrezzak, *Musannef*, III, 108.

⁴³⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 95.

⁴³⁹ Ahmed b. Hanbel, II, 343.

⁴⁴⁰ Darîmî, *Salât*, 216.

⁴⁴¹ İbn Mâce, *İkâmetü's-salât*, 117.

⁴⁴² Hâkim, *a.y.* (Zehebî'nin ta'liki).

dostlukları Allah (c.c.) tarafından tüm müslümanlara farz kılınan ailedenim. Allah Teâlâ bu hususta Peygamber (s.a.v.)'e indirdiği kitabında; **“Ey Resûlüm de ki: ‘Tebliğime karşılık sizden, akrabalarımı sevmenizden başka hiç bir ücret istemiyorum’⁴⁴³ buyurmuştur.”⁴⁴⁴** Zehebî rivayetin sahih olmadığını belirtmiştir.⁴⁴⁵

Müstedrek'te Hz. Hasan ile ilgili bir diğer rivayetse şu şekildedir: *“Hasan b. Ali'yi uyuduğu sırada gözlerinin arasında **“De ki; O Allah birdir”⁴⁴⁶ yazdığını (rüyamda) gördüm. Rüyayı Saîd b. Müseyyeb'e anlatınca cevabı; ‘Rüyan doğruysa ecelin gelmiş demektir’ oldu.⁴⁴⁷** Zehebî rivayetin zayıf olduğunu söylemiştir.⁴⁴⁸*

Hz. Hüseyin'in şehadetine ilişkin bir rivayet ise şöyledir: Ümmü'l-Fazl Resulullah (s.a.v.)'in yanına gelerek *“Ey Allah'ın Resûlü, dün kötü bir rüya gördüm”* dedi. Peygamber (s.a.v.) ne gördüğünü sorunca, Ümmü'l-Fazl; *“Çok kötü bir rüya gördüm. Sanki senin bedeninden bir parça kesilip benim eteğime bırakılıyordu”* diye anlattığında Hz. Peygamber; ***“Çok iyi bir rüya görmüşsün. İnşaallah kızım Fâtıma yakında bir erkek çocuğu dünyaya getirecek ve o çocuk da senin eteğinde büyüyecek (sen onun dadısı olacaksın)”*** dedi. Böyle de oldu. Fâtıma, Hüseyin (r.a.)'ı dünyaya getirdi ve onun dadılık iftiharını bana verdiler. Bir gün Hüseyin'i Resûlullah (s.a.v.)'in yanına götürdüm ve onun kucığına verdim. Aniden Hz. Peygamber'in yüzünü diğer tarafa çevirerek ağladığını gördüm. *“Ya Resûlallâh! Annem-babam sana feda olsun; size ne oldu?”* diye sorduğumda; şöyle buyurdu: ***“Cebrâil şimdi yanıma gelerek, ümmetimin bu çocuğumu öldüreceğini bana haber verdi. Cebrâil'e; ‘Bu çocuğumu mu (öldürecekler)?’ diye sorduğumda, ‘Evet’ dedi. Daha sonra Hüseyin'in öldürüleceği yerden kan renginde bir avuç toprak bana getirdi”⁴⁴⁹*** buyurdu. Bu rivayete Ahmed b. Hanbel,⁴⁵⁰ İbn Hibbân,⁴⁵¹ Taberânî,⁴⁵² İbn Kesir⁴⁵³ ve Ali el-

⁴⁴³ Şûrâ (42), 23.

⁴⁴⁴ Hâkim, *Müstedrek*, III, 188.

⁴⁴⁵ a.mlf., a.y. (Zehebî'nin ta'liki).

⁴⁴⁶ İhlâs (112), 1.

⁴⁴⁷ Hâkim, a.g.e., III, 193.

⁴⁴⁸ a.mlf., a.y. (Zehebî'nin ta'liki).

⁴⁴⁹ a.mlf, a.g.e., III, 194.

⁴⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, IV, 336-337.

⁴⁵¹ İbn Hibbân, *Sahîh*, XV, 142.

⁴⁵² Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 108.

⁴⁵³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 230.

Kârî (v. 1014/1065)⁴⁵⁴ eserlerinde yer vermişlerdir. Zehebî rivayeti munkatı ve zayıf olarak yorumlamıştır.⁴⁵⁵ Elbânî de hadisinin senedini zayıf olarak değerlendirmiştir.⁴⁵⁶

İbn Abbas (r.a.)'a dayandırılan bir rivayet ise *Müstedrek*'te şöyle yer almıştır. “*Ehl-i beyt (sayıca) fazla olduğu halde Hüseyin b. Ali'nin Tafta*⁴⁵⁷ (Kerbelâ) öldürüleceğine şüphe etmedik.”⁴⁵⁸ Zehebî bu hadisin senedinde yer alan Haccâc b. Nasîr'in metrûk⁴⁵⁹ olduğunu söylemiştir.⁴⁶⁰ İbn Adî de onu zayıf bir râvi olarak nitelendirmiştir.⁴⁶¹ Bir başka rivayete göre ise Resûlullah (s.a.v.), Hz. Fâtıma'ya; Hüseyin (r.a.)'ın saçını (gümüş ile) tartmasını, onun ağırlığınca da gümüş tasadduk etmesini ve akıka kurbanının bir ayağını (budunu) ebeye vermesini söyler.⁴⁶² Rivayete Beyhakî de *Sünen*'inde yer verir.⁴⁶³ Zehebî⁴⁶⁴ ve Elbânî⁴⁶⁵ bu rivayetin sahih olmadığını söyler.

C. DEĞERLENDİRME

Hâkim en-Nisâbûrî fezâilü's-sahâbe bahsine *Müstedrek*'te önemli bir yer ayırmıştır. Klasik anlayışa uygun bir biçimde bu bölüme ilk üç İslâm halîfesinin faziletleriyle ilgili rivayetleri sırasıyla zikrederek başlamıştır.

Hadis kabul şartlarında mütesâhil olduğu ifade edilen Hâkim'in⁴⁶⁶ sahâbenin fazileti bağlamında rivayet ettiği hadisler de âlimler tarafından dikkatli ve titiz bir şekilde değerlendirmeye tâbi tutulmuştur.

Müstedrek'in “Kitabü Ma'rifeti's-Sahâbe” bölümü incelendiğinde göze çarpan hususlardan ilki Hâkim'in, ilk üç halîfenin fazileti ile ilgili daha meşhûr hadisleri rivayet ederken, genel olarak Ehl-i beyt –özelde de Hz. Ali ile ilgili- rivayetleri zik-

⁴⁵⁴ Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtih*, IX, 3986.

⁴⁵⁵ Hâkim, *Müstedrek*, III, 194.

⁴⁵⁶ Elbânî, *Silsile*, III, 159.

⁴⁵⁷ Hz. Hüseyin'in oradaki şehâdeti nedeniyle bilhassa Şiiler tarafından kutsal kabul edilen, Irak'ta bir şehir (Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, IV, 445).

⁴⁵⁸ Hâkim, *a.g.e.*, III, 197.

⁴⁵⁹ Yalancılık, fîsk, gaflet, çokça vehimde bulunmak vb. sebeplerle itham edilen râvilerin güvenilir kabul edilen rivayetleri için kullanılan bir hadis ıstılâhıdır (Suyûtî, *Elfiye*, I, 22). İbn Hacer metrûk hadisi cerh sebepleri arasında ikinci sırada zikretmiştir (*Nuhbetü'l-fiker*, IV, 723).

⁴⁶⁰ Hâkim, *a.y.* (Zehebî'nin ta'liki).

⁴⁶¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 531.

⁴⁶² Hâkim, *a.g.e.*, III, 197.

⁴⁶³ Beyhakî, *Sünen*, IX, 504.

⁴⁶⁴ Hâkim, *a.y.* (Zehebî'nin ta'liki).

⁴⁶⁵ Elbânî, *a.g.e.*, VIII, 347.

⁴⁶⁶ Nevevî, *el-Mecmû'*, VII, 64; Zeylai, *Nasbü'r-râye*, I, 360; Zehebî, *Mizân*, III, 608; Suyûtî, *Tedribü'r-râvi*, I, 111.

rederken teferrüd etmiş olmasıdır. Bu durum münekkîd âlimlerce eleştiri konusu yapılmış ve birçok rivayet merdûd kabul edilmiştir. Dolayısıyla Ehl-i beyt ile alakalı bazı rivayetlerdeki sorunun odak noktası, hadis uydurmakla maruf kişilerden rivayetlerin alınmasıdır.⁴⁶⁷

Hâkim'in bilhassa Ehl-i beyte dair rivayet ettiği meşhur bazı hadislerin -diğer temel hadis kaynaklarında geçmesine rağmen- âlimler tarafından tenkide tâbi tutulmuş olması,⁴⁶⁸ Hâkim'in kendilerinden rivayette bulunduğu bu kişilerin hadis kabul şartları açısından güvenilir olmadığına işaret etmektedir. Bunun yanında Hâkim'in rivayet ettiği hadislerden eleştiri konusu yapıp reddedilen rivayetler, Ehl-i beyte ilişkin olanlarla sınırlı değildir. *Müstedrek*'teki ilk üç halîfenin faziletiyle ilgili birçok hadis hakkında menfî yorumlar yapılmıştır.⁴⁶⁹

Aşağıdaki tabloda mukayeseye imkan vermek açısından *Müstedrek*'te ilk üç halîfe ile Ehl-i beytin faziletine dair rivayetlerin yekününe dair bir istatistik sunulmuştur:

<i>Müstedrek</i>'te Faziletlerine Dair Rivayet Bulunan Bazı Sahâbîler	Rivayet Sayısı
Hz. Ebûbekir	66
Hz. Ömer	47
Hz. Osman	44
TOPLAM	157
Ehl-i beyt	16
Hz. Ali	132
Hz. Fâtıma	48
Hz. Hasan ve Hüseyin	60
TOPLAM	256

⁴⁶⁷ *Müstedrek*'te rivayetleri bulunup da mevzû nakletmekle bilinen bazı kişiler için bkz. Ebû Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dil*, IV, 465; Hâkim, *a.g.e.*, III, 135 (Zehebî'nin ta'likleri); Nevevî, *Tehzib*, I, 250; İbn Teymiyye, *Minhâc*, V, 64.

⁴⁶⁸ Bkz. *Bu Tez*, s. 62-76.

⁴⁶⁹ Meselâ bkz. Hâkim, *a.g.e.*, III, 64-67, 71-74, 75-78, 90-91, 103-104 (Zehebî'nin ta'likleri).

Bu tabloda da görüldüğü üzere Hâkim ilk üç halîfeye dair 157 hadis *Müstedrek*'ine almışken, Ehl-i beyt ve mensuplarına yönelik toplam 256 hadise eserinde yer vermiştir. Bu da onlara daha çok rağbet ettiğine delil teşkil etmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÜSTEDREK'TEKİ SAHÂBEYE YÖNELİK HADİSLER
BAĞLAMINDA HÂKİM'E YÖNELİK ŞİLİK İTHAMI

I. HULEFÂ-Yİ RÂŞİDÎN'E DAİR HADİSLERİN

DEĞERLENDİRİLMESİ

Elde edilen veriler Hâkim'in ilk üç halifenin menâkıbına ilişkin kayda değer bir biçimde rivayet naklettiğini göstermektedir. Bu durum onun sahâbeye dönük algısını ortaya koymak açısından önemlidir.

A. HZ. EBÛBEKİR'E DAİR HADİSLER

Hâkim en-Nisâbûrî *Müstedrek*'te fezâilü's-sahâbe konusuna geniş biçimde yer vermiştir. Bu hususta en önde zikredilen şahıslar Hz. Peygamber'e en zor zamanlarında arka çıkan başta Hz. Ebûbekir, Ömer, Osman ve Ali (r.anhüm) gibi sahâbîler olmuştur.⁴⁷⁰

Hz. Ebûbekir ile ilgili rivayetlere bakacak olursak ilk göze çarpan husus onun fazilet sıralamasında en üstte zikredilmiş olmasıdır.⁴⁷¹ Şekle dair bu tasnif Hâkim'in sahâbe algısını anlamamız açısından önemlidir. Zira Hâkim de diğer muhaddisler gibi sahâbe faziletine ilişkin rivayetleri zikrederken, yaptığı sıralamayla zihnindeki sahâbe algısını ortaya koymuştur.⁴⁷²

Müstedrek'te Hz. Ebûbekir'in faziletine dair pek çok rivayet bulunmaktadır. Bunlar arasında; "siddîk" lakabını almasına vesile olan İsrâ ve Mi'rac dönüşü gösterdiği sadâkat,⁴⁷³ Hz. Peygamber'in kendisinden sonra ona uyulmasına dair rivayet⁴⁷⁴ ile Allah Teâlâ'nın ahirette kendisine hususi olarak tecelli edeceğine yönelik hadis yer almaktadır.⁴⁷⁵ Ebûbekir (r.a.) ile alakalı rivayetlerin ortak noktasını kendisinin tüm varlığını İslâm'a adanmış olması ve her zaman Resûlullah (s.a.v.)'in yanında bulunması teşkil etmektedir. Bu tarihi hakikat ve Hz. Ebûbekir'in diğer sahâbîlere olan üstünlüğü, Hâkim'in onunla ilgili rivayetlere hatırı sayılır miktarda yer vermesine sebep olmuştur.

⁴⁷⁰ Hâkim, *Müstedrek*, III, 64-115. Bu sıralamaya hadis tasnif geleneğinde bilhassa ale'r-ricâle dayalı musanef eserlerde her zaman riayet edilmiştir. Meselâ bkz. Ahmed b. Hanbel, I, 177-562.

⁴⁷¹ Hâkim, *a.g.e.*, III, 64.

⁴⁷² *Kütüb-i Sitte* musannifleri eserlerinde sahâbe faziletine dair hadislerle Fezâilü's-sahâbe bölümünde yer verirler. Buhârî, *Fezâilü's-sahâbe*; Müslim, *Fezâilü's-sahâbe*; İbn Mâce, *Fezâilü's-sahâbe*, Tirmizî, *Kitâbü'l-menâkıb* bölümlerinde konuyu ele alırken, Ebû Dâvûd ve Nesâi ise bu konuda müstakil bir bölüm oluşturmamıştır.

⁴⁷³ Hâkim, *a.g.e.*, III, 65

⁴⁷⁴ a.mlf., *a.g.e.*, III, 79.

⁴⁷⁵ a.mlf., *a.g.e.*, III, 83.

Müslümanların ortak değerlerinden ve ulularından sayılan Resûlullah (s.a.v.)'in mağara arkadaşı Hz. Ebûbekir,⁴⁷⁶ Hâkim en-Nîsâbûri tarafından da hem fazilet sıralamasının en üst noktasında zikredilmiş hem de hakkında övgü dolu rivayetlere yer verilmiştir.⁴⁷⁷ Dolayısıyla söz konusu rivayetler, müellifin Ebûbekir (r.a.)'a duyduğu muhabbeti göstermesi açısından önemlidir.

B. HZ. ÖMER'E DAİR HADİSLER

Hz. Ömer de kendisiyle İslâm'ın güçlendiği⁴⁷⁸ müstesna şahsiyetlerden birisidir. Hâkim, müslümanların kendisini daima hayırla yâd ettiği, Hz. Peygamber'in sayısız övgüsüne mazhar olan,⁴⁷⁹ cesareti,⁴⁸⁰ adaleti⁴⁸¹ ve mesuliyetli devlet adamı hüviyetiyle sonraki nesillere örnek teşkil eden Hz. Ömer'le ilgili rivayetleri Hz. Ebûbekir'in hemen akabinde zikrederek Ömer (r.a.) ile ilgili kanaatini izhar etmiştir.⁴⁸² Bahsi geçen rivayetler arasında Hz. Peygamber'in Ömer (r.a.)'a olan husûsi duaları,⁴⁸³ kendisinden sonra bir peygamber gelseydi bunun Ömer olacağına ilişkin rivayet⁴⁸⁴ ve Hz. Ali'nin, Ömer (r.a.)'a dair övgülerini⁴⁸⁵ de içeren dikkat çekici haberler yer almaktadır. Söz konusu rivayetler Hâkim'in, Ömer (r.a.)'a olan muhabbetini göstermektedir.⁴⁸⁶

C. HZ. OSMAN'A DAİR HADİSLER

Hz. Osman ile alakalı rivayetler de kendisinden önce iki halife ile aynı karakteri taşımaktadır. Ahlakı,⁴⁸⁷ cömertliği,⁴⁸⁸ Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in iki kızını da onunla evlendirecek kadar ona güvenmesi ve netice olarak şehîd bir İslâm halifesi olarak vefat etmesi müslümanlar nezdinde her zaman saygı ve hürmetle anılmasına

⁴⁷⁶ Tevbe (9), 40. Sevr Mağarası'ndaki Hz. Peygamber'in yanındaki kişinin Ebûbekir olduğuna dair bkz. İbn Hişam, *es-Sîre*, I, 485. Ayrıca bkz. Taberî, *Câmiü'l-beyân*, XI, 466.

⁴⁷⁷ Hz. Ebûbekir'in faziletine ilişkin rivayetler için bkz. *Bu Tez*, 55-58.

⁴⁷⁸ Buhârî, *Fezâilü's-sahâbe*, 6.

⁴⁷⁹ Meselâ bkz. Tirmizî, *Menâkıb*, 18.

⁴⁸⁰ Buhârî, *a.y.*

⁴⁸¹ Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, s. 265-267.

⁴⁸² Hâkim, *Müstedrek*, III, 86-101.

⁴⁸³ a.mlf., *a.g.e.*, III, 89.

⁴⁸⁴ a.mlf., *a.g.e.*, III, 92.

⁴⁸⁵ a.mlf., *a.g.e.*, III, 100.

⁴⁸⁶ Hz. Ömer'in faziletine ilişkin *Müstedrek*'teki rivayetler için bkz. *Bu Tez*, 58-60.

⁴⁸⁷ Müslim, *Fezâilü's-sahâbe*, 3.

⁴⁸⁸ Buhârî, *Fezâilü's-sahâbe*, 7.

vesile olmuştur. Hâkim de bu hassasiyeti sergilemiş ve Hz. Osman'a dair rivayetleri *Müstedrek*'inde geniş bir şekilde zikretmiştir.⁴⁸⁹ Hâkim'in, Hz. Osman'la ilgili rivayetleri arasında onun müslümanlar için yapmış olduğu büyük maddi yardımlar sebebiyle Hz. Peygamber'in ona yönelik müjdeleri,⁴⁹⁰ hilâfeti esnasında kendisine tâbi olunması⁴⁹¹ gibi hadisler yer almaktadır. Bu sebeple Hâkim'in, Osman b. Affân (r.a.)'a karşı sevgisi net biçimde anlaşılmaktadır.⁴⁹²

D. DEĞERLENDİRME

İlk üç halîfe ile ilgili *Müstedrek*'teki hadisleri değerlendirdikten sonra karşılaştırmaya imkan vermek açısından bazı Şîî âlimlerin sahâbe hakkındaki görüşlerine yer vereceğiz.

Şia'nın en mûteber hadis kaynaklarının başında gelen Küleynî (v. 329/941), *el-Kâfi*'sinde Hasan b. Ali (r.a.)'a dayandırdığı bir rivayette Hz. Âişe'yi, Allah, Resûl (s.a.v.) ve Ehl-i beyt düşmanı olmakla itham etmiştir.⁴⁹³

Şii âlimlerden Nimetullâh Cezâirî (v. 1112/1701) Ehl-i beyte zulmeden herkesin lanete müstehak olduğunu, lanet edicilerin bu lanetlerinden ötürü sevap kazanacaklarını ifade ettikten sonra Allah Teâlâ'nın, Hz. Peygamber'e kendisinden sonraki halîfelerin makamlarını gaspedenlerin, kızını mirasından alıkoyanların azaplarında zalimlerin ortakları olduğunu söyleyerek dolaylı yoldan sözü Hz. Ebûbekir ve Ömer (r.anhümâ)'ya getirmiştir.⁴⁹⁴

Şii müfessirlerden Hasan en-Necefi (v. 1266/1849) ise tefsirinde Peygamber (s.a.v.)'den sonra Sakîfetü Benî Saîde'de⁴⁹⁵ insanlardan Selmân-ı Fârisî, Ebû Zer el-

⁴⁸⁹ Hâkim, *Müstedrek*, III, 101-115.

⁴⁹⁰ a.mlf., *a.g.e.*, III, 105.

⁴⁹¹ a.mlf., *a.y.*

⁴⁹² Hz. Osman'ın faziletine ilişkin *Müstedrek*'te yer alan rivayetler için bkz. *Bu Tez*, 60-62.

⁴⁹³ Küleynî, *el-Kâfi*, I, 300.

⁴⁹⁴ *Envârü'n-nu'mâniyye*, I, 108-109.

⁴⁹⁵ Hz. Peygamber'in vefatından sonra Saîdeoğulları Çardağı'nda toplanan ensar Sa'd b. Ubâde'yi halîfe olarak tayin etmek istemişlerdi. Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'in araya girmesiyle bu durumun önüne geçilmiştir Bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 390.

Ğıfârî, Mikdâd b. Esved ve Ammâr b. Yâsir hariç kalan tümünün irtidad ettiğini ifade etmiştir.⁴⁹⁶

Son dönem Şii âlimlerinden Şerafeddîn Mûsevî (v. 1377/1958) de eserinde Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'in hataya düştüğünü iddia ettiği konularla ilgili uzun bahislere yer vermiştir.⁴⁹⁷

1979 İran Devrimi'nin siyasî ve dinî lideri Humeynî (v. 1409/1989) *Keşfü'l-esrâr*'ında "Ebûbekir'in Kur'ân Nassına Muhalefetleri" isimli bir başlık açmış,⁴⁹⁸ bu başlık altında Ebubekir (r.a.)'ın Hz. Fâtıma'ya Fedek arazisini vermemesi⁴⁹⁹ ve zekâtтан müellefe-i kulûba verilen payı Hz. Ömer'in "emri" ile kaldırması⁵⁰⁰ gibi hususları işlemiştir. Aynı başlığı Ömer (r.a.) için de açan Humeynî,⁵⁰¹ mut'a nikahını ilga etmesi,⁵⁰² hilâfeti esnasında üç talakla boşamayı üç boşama kabul etmesi,⁵⁰³ Resûlullah (s.a.v.) ölüm hastalığında iken insanlara nasihat makamında bir şeyler yazdırmak istediğinde, Hz. Ömer'in Peygamber (s.a.v.)'i yormamak için bu durumu engellemesi (Kirtâs Olayı)⁵⁰⁴ gibi hususları gerekçe göstererek Ömer (r.a.)'ı itham etmiştir.

Hâkim en-Nîsâbüri ise ilk üç halîfeye, sahabenin faziletine ilişkin taksimâtında en üst sırada yer vermiş,⁵⁰⁵ böylelikle kendi nezdinde onları konumlandırdığı yeri ifade etmiştir. Bunun yanında Hâkim, *Müstedrek*'teki "Kitâbü Ma'rifeti's-Sahâbe" bölümünde sahâbenin faziletleriyle alakalı rivayetlere ilk üç halîfeninkileri zikrederek başlamıştır.⁵⁰⁶ Bu durum Şia'nın sahâbenin geneliyle ilgili yukarıda zikredilen menfî görüşlerinin hilâfına Hâkim'in sahâbeye -özellikle de ilk üç halîfeye- karşı muhabbet beslediğini ve bunu eserlerine de yansıttığını göstermektedir.

⁴⁹⁶ *Cevâhirü'l-keîâm*, XXI, 347.

⁴⁹⁷ *en-Nas ve'l-İctihâd*, 9-198.

⁴⁹⁸ Humeynî, *Keşfü'l-esrâr*, s. 122.

⁴⁹⁹ a.mlf., *a.g.e.*, s. 123.

⁵⁰⁰ a.mlf., *a.y.*

⁵⁰¹ a.mlf., *a.g.e.* s. 124.

⁵⁰² a.mlf., *a.g.e.*, s. 125.

⁵⁰³ a.mlf., *a.y.*

⁵⁰⁴ a.mlf., *a.g.e.*, 125-126.

⁵⁰⁵ Hâkim, *Ma'rife*, I, 22.

⁵⁰⁶ a.mlf., *Müstedrek*, III, 64-101.

II. EHL-İ BEYT'E DAİR HADİSLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Hâkim en-Nisâbüri, *Müstedrek*'te ehl-i beyt ve Hz. Ali'nin fezâiline dair rivayetlere ciddi manâda yer ayırmış ve bu husus sebebiyle zaman zaman tenkide uğramıştır. Söz konusu rivayetlerin sıhhatine ilişkin istatistiksel veriler konu hakkındaki değerlendirmeleri netleştirmeye yardımcı olacaktır.

A. HZ. ALİ'YE DAİR HADİSLER

Müstedrek'te menâkıbı en çok rivayet edilen sahâbî Hz. Ali'dir. Küçük yaşından itibaren Resûlullah (s.a.v.)'in terbiyesinde ve himayesinde yetişen, Hz. Peygamber'in kızı Fâtıma'yla evlendirdiği, ümmetine uyulması gerekli biri olarak zikrettiği,⁵⁰⁷ hikmet sahibi oluşu ve cesareti⁵⁰⁸ ile müminlere ilham kaynağı olan Hz. Ali, ümmetin her zaman ortak değeri ve paydası olmuştur. Ne var ki, Hâkim'in hakkında çok fazla sayıda hadis naklettiği Hz. Ali ile ilgili rivayetlerden pek çoğu şiddetli tenkide uğramıştır.

Ali (r.a.)'ın faziletine ilişkin 132 rivayetten 45'i Zehebî tarafından metnindeki veya senedindeki bir kusur sebebiyle mevzû, münker, zayıf, vâhî, kezzâb gibi cerhe delalet eden lafızlardan biriyle tenkit edilmiştir.⁵⁰⁹ Söz konusu rivayetlerden bir kısmı diğer âlimler tarafından da tenkit edilirken, bir kısmı ise farklı hadis kaynaklarından şevâhidi bulunan hadislerdir.⁵¹⁰

Hâkim en-Nisâbüri *Marifetü ulûmi'l-hadis*'te teorik olarak,⁵¹¹ *Müstedrek*'te ise pratik olarak yansıttığı fezâilü's-sahâbe sıralamasına göre⁵¹² her ne kadar ilk üç halîfeyi Hz. Ali'den önce zikretse de, *Müstedrek*'teki Hz. Ali ile ilgili rivayetlerin fazlalığı Hâkim'in, Ali b. Ebî Tâlib'e karşı husûsi bir sevgisi olduğu izlenimini vermektedir.

⁵⁰⁷ Müslim, *Fezailü's-sahâbe*, 4.

⁵⁰⁸ Buhârî, *Fezailü's-sahâbe*, 8.

⁵⁰⁹ Hâkim, *Müstedrek*, III, 116-158 (Zehebî'nin ta'likleri).

⁵¹⁰ Bkz. *Bu Tez*, s. 63-70.

⁵¹¹ Hâkim, *Ma'rife*, I, 22-23.

⁵¹² a.mlf., *a.g.e.*, III, 64-116.

B. HZ. FÂTİMA'YA DAİR HADİSLER

Hz. Peygamber'in; "*cennet kadınlarının efendisi*",⁵¹³ "*kendisinden bir parça ve onu öfkelen direnin kendisini öfkelen direceği*"⁵¹⁴ gibi övgülerde bulunduğu Hz. Fâtıma hakkında çok sayıda rivayet bulunmaktadır.

Bu konuda *Müstedrek*'te yer alan 48 rivayetten 17'si eserdeki hadisler üzerine çalışması bulunan Zehebî tarafından farklı gerekçelerle kusurlu kabul edilmiştir.⁵¹⁵

Müstedrek'teki Fâtıma (r.anhâ) ile ilgili tenkit edilen rivayetlerin bir kısmı bazı hadis âlimlerince de uydurma kabul edilirken,⁵¹⁶ diğer bir kısmı ise bazı muhaddislerin eserlerinde kendilerine yer bulmuştur.⁵¹⁷

C. HZ. HASAN VE HZ. HÜSEYİN'E DAİR HADİSLER

Resûlullah (s.a.v.)'in hakkında; "*Allah'ım! Ben onları seviyorum, Sen de onları sev*"⁵¹⁸ ve "*O ikisi benim dünyadaki reyhanımdır*"⁵¹⁹ buyurduğu, Hasan ve Hüseyin (r.anhümâ)'ya her zaman kendilerine olan sevgisini izhar ederek bunu da müminlere tavsiye ettiği⁵²⁰ Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e ilişkin rivayetler *Müstedrek*'te çokça yer almaktadır. Hz. Peygamber'in her ikisine duyduğu sevgi müminlerin de gönüllerine işlemiş, bilhassa Hz. Hüseyin'in şehâdeti etrafında çok geniş bir edebî kültür oluşmuştur.⁵²¹

Müstedrek'te toplam 60 rivayetin bulunduğu "*Fezâilü Haseneyn*" konusundaki hadislerden 21'i Zehebî tarafından farklı gerekçelerle taz'îf edilmiş veya mevzû addedilmiştir. Söz konusu rivayetlerden bazıları diğer muhaddislerce zikredilirken, bir kısmı da muhtelif âlimler tarafından kusurlu kabul edilmiştir.⁵²²

⁵¹³ Buhârî, *Fezâilü's-sahâbe*, 27.

⁵¹⁴ a.mlf., a.y. ; Müslim, *Fezâilü's-sahâbe*, 15.

⁵¹⁵ Hâkim, *Müstedrek*, III, 164-179 (Zehebî'nin ta'likleri).

⁵¹⁶ Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, I, 17; Elbânî, *Silsile*, X, 239.

⁵¹⁷ Tirmizî, *Menâkıb*, 61; Nesâî, *Menâkıb*, 80; Ayrıca bkz. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XXII, 22; Beyhakî, *Sünen*, VI, 489 Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, XI, 235; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-ummâl*, XII, 111.

⁵¹⁸ Buhârî, *Fezâilü's-sahâbe*, 22.

⁵¹⁹ a.mlf., a.y.

⁵²⁰ a.mlf., *Edeb*, 18.

⁵²¹ Bkz. Güngör, "Maktel-i Hüseyin" md., *DİA*, XVII, 456-457.

⁵²² Abdurrezzak, *Musanef*, III, 108; Darîmî, *Salât*, 216; İbn Adî, *el-Kâmil*, VIII, 104; Elbânî, a.g.e., VIII, 347.

D. DEĞERLENDİRME

Bilindiği üzere Şîîler'in mezheplerinin en önemli esaslarından biri Hz. Ali ve Ehl-i beyttir. Şîîler'in Ehl-i beyt üzerinden ideolojilerini tahkim etme çabası neticesinde zamanla İslâm'ın ana damarından kopuşları gerçekleşmiştir. Onlar kendi ideolojilerinin haklılığını ispat etmek için bu uğurda hadis uydurmaktan da geri durmamışlardır.⁵²³

Tüm bunlar göz önüne alındığında Şîî hadis kaynaklarında geçen Hz. Ali'ye itaatin farz olduğu, insanlar için Hz. Peygamber'den sonra bir hüccet olduğu⁵²⁴ tarzındaki rivayetler Ehl-i beyt ve Ali (r.anhüm)'ün Şia nezdindeki konumunu daha da belirginleştirmektedir. Onlar Hz. Ali ve Ehl-i beytin takipçileri olmalarından dolayı Allah tarafından bağışlanacaklarını iddia etmişlerdir.⁵²⁵

Şia'nın Hz. Peygamber'e atfettiği bir ifadeye göre; **“Hz. Ali, Resûlullah (s.a.v.)'in kökü olduğu ağacın dalı, Hasan ve Hüseyin bu ağacın meyvesi ve onların Şia'sı (yardımcıları) ise yapraklarıdır.”**⁵²⁶

Ehl-i beyt mensupları bağlamında kendisinden sonra uyulması gereken kişiler sorulduğunda, Hz. Peygamber'in şu isimleri zikrettiği Şia kaynaklarında zikredilir: **“Âl-i Ali, Âl-i Ca'fer, Âl-i Akîl ve Âl-i Abbas.”**⁵²⁷ Bu rivayet Ehl-i beytin Şia nezdindeki konumunu göstermesi açısından önemlidir.

Hâkim en-Nîsâbûrî'nin Ehl-i beyt ile ilgili rivayetlerine bakıldığında *Müstedrek*'te önemli bir yer teşkil ettiği görülmektedir. Hâkim'in Ehl-i beyte ilişkin rivayetleri arasında diğer hadis kaynaklarında yer alan; Gadîr-i Hum⁵²⁸, **O (Ali) benden sonra her mü'minin velîsidir**⁵²⁹ ve **“Ben ilmin şehriyim. Ali de onun kapısıdır”**⁵³⁰ gibi hadisler bulunmaktadır. Bunun yanında **“O (Ali) Müslümanların efen-**

⁵²³ Pâkistânî, *eş-Şia ve Ehlü'l-beyt*, s. 23.

⁵²⁴ Küleynî, *el-Kâfî*, I, 169.

⁵²⁵ Erdebîlî, *Mecma'u'l-fâide*, II, 514.

⁵²⁶ Askerî, *Ali ve'l-vasiyye*, s. 432.

⁵²⁷ Meclisî, *Bihârü'l-envâr*, XXV, 237.

⁵²⁸ Tayâlisî, *Müsned*, I, 130; Ahmed b. Hanbel, II, 71; Müslim, *Fezâilü's-sahâbe*, 36; İbn Mâce, *Mukaddime*, 11; Hâkim, *Müstedrek*, III, 118.

⁵²⁹ Tirmizî, *Menâkıb*, 20; Hâkim, *Müstedrek*, 119.

⁵³⁰ Tirmizî, *a.y.*, Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, II, 65; Hâkim, *a.g.e.*, III, 138.

*disi, müttakîlerin imamı ve beyaz yüzlülerin komutanıdır*⁵³¹ ve “*Ali’ye bakmak ibadettir*”⁵³² gibi ciddi tenkitlere yol açan⁵³³ rivayetlere de Hâkim eserinde yer vermiştir. Bu rivayetlerden bir kısmı diğer hadis kaynaklarında geçmektedir.⁵³⁴

Hâkim, Ehl-i beyt ile ilgili bazı rivayetlerinde ifrata düşse de Şia’nın kendi ideolojisini tahkim etme gayretinde olduğu gibi bir uğraşı ve hedefi olmamıştır. Değerlendirmemize göre burada söz konusu olan husus, Ehl-i beyt muhabbetinin Hâkim’i onlara ilişkin rivayetleri daha fazla nakletmeye sevkettiği ve bunu yaparken ciddi bir tesâhüle düştüğü yönündedir.

III. HÂKİM’E YÖNELİK ŞİİLİK İTHAMI

Hâkim en-Nîsâbûrî farklı birtakım mülâhazalarla âlimler tarafından tenkide tabi tutulmuştur. Tenkit sebeplerinden birisi de özelde Hz. Ali, genelde Ehl-i beyt ile ilgili rivayetlerde ifrata düştüğü noktasındadır. Bu durum kendisinin kimileri tarafından Şîleşme(teşeyyu‘) ile ithamına sebep olmuştur.

A. HÂKİM’İ ŞİİLİKLE İTHAM EDEN ÂLİMLER

Hâkim en Nîsâbûrî, Hz. Ali’nin faziletine dair *Müstedrek*’te yer verdiği bazı rivayetler ve bir takım gerekçelerle çeşitli âlimler tarafından Şîî olmakla itham edilmiştir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Hâkim’in Şîî olduğunu söyleyen ilk kişi Hatîb el-Bağdâdî (v. 463/1071)’dir. Hatîb, Hâkim’in Şia fırkasının görüşlerini benimseyen birisi (تشیيع) olduğunu söylemiş,⁵³⁵ aynı zamanda onun “hadîsü’t-tayr” ve “mevlâ hadîsi” gibi Şeyhân’ın hadis kabul şartlarına uyduğunu zannedip kitabına aldığı hadis-

⁵³¹ Hâkim, *Müstedrek*, III, 135. Rivayetin sıhhatine ilişkin değerlendirmeler için bkz. Hâkim, *a.y.* (Zehebî’nin ta’likleri); Elbânî, *Silsile*, I, 528.

⁵³² Hâkim, *a.g.e.*, III, 152. Hadisin sıhhati ile ilgili değerlendirmeler için bkz. (İbnü’l-Cevzî, *Mevzûât*, I, 17).

⁵³³ Hâkim, *a.y.* (Zehebî’nin ta’liki); İbnü’l-Cevzî, *a.g.e.*, I, 17; Şevkânî, *el-Fevâidü’l-Mecmûa*, I, 359; Elbânî, *a.g.e.*, X, 239.

⁵³⁴ Bkz. *Bu Tez*, s. 59-65.

⁵³⁵ Dihlevî, Hatîb’in Hâkim’i Şiiliğe meyletmekle itham etmesinin anlamının bazı âlimler tarafından Hâkim’in Hz. Ali’yi, Hz. Osman’a takdim etmesi olarak anlaşıldığını ifade etmiştir (*Bustânü’l-muhaddisîn*, s. 103).

ler bulunduğunu, bu sebeple de hadis âlimlerinin Hâkim'in sözüne itibar etmediğini belirtmiştir.⁵³⁶

Şair, mutasavvıf ve âlim Ebû İsmail Abdullah b. Muhammed el-Herevî (v. 481/1089) de Hâkim'in koyu bir Şîi olduğu görüşündedir. İbn Tâhir (v. 448/1057), kendisine Hâkim en-Nîsâbûrî'yi sorduğunda; “*Hadiste güvenilirdir, aşâğılık bir Râfizîdir*” demiştir. İbn Tâhir ise Herevî'ye cevaben; “*O taassup derecesinde bâtında Şîidir. Zâhirde ise takdim (fazilet) ve hilâfet sıralaması hususunda (ehl-i sünnete bağlıdır. Muâviye ve ailesi hakkında menfi düşünceleri var ve bunu dışa vurmuştur*” demiştir. Zehebî ise konu hakkında şöyle demiştir: “*Allah insaftı sever. O Râfizî değil, sadece Şîi'dir.*”⁵³⁷

Bu hususta çokça dile getirilen konulardan biri de Hâkim en-Nîsâbûrî'nin, tecsim görüşünü savunmasıyla bilinen Kerrâmiyye Mezhebi⁵³⁸ mensupları tarafından ev hapsinde tutulup, minberine gitmesi engellendiği bir zaman diliminde gerçekleşmiştir. Muhaddis Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî (v. 412/1021) ev hapsinden kurtulması için Hz. Muâviye lehine bir hadis rivayet etmesini söyleyince Hâkim, onun faziletine dair hadis rivayet etmenin içinden gelmediğini belirtmiştir. Hâkim bunun sonucunda dayak yemesine rağmen tutumunu değiştirmemiştir.⁵³⁹ İbn Teymiyye ise Hâkim'in Hz. Muâviye'nin menâkıbına dair sahih bir hadis olmadığı için nakilde bulunmamasını inandırıcı bulmayıp Hâkim'in günümüze ulaşmayan *Erbaûn* isimli eserinde ilim ehli nezdinde zayıf ve mevzû addedilen pek çok hadis rivayet ettiğini söylemiştir.⁵⁴⁰ Eleştiriler göz önüne alındığında Hz. Muâviye ile ilgili rivayetlere eserinde yer vermeyişinin rivayetlerin sıhhat durumlarından ziyade Hâkim'in, Hz. Muâviye'ye bakış açısıyla irtibatlandırıldığı anlaşılmaktadır.⁵⁴¹

Şafîî fakihlerinden Sem'ânî (v. 489/1096)⁵⁴² ve hadis âlimi Ebû Tâhir el-Kayserânî (v. 507/1114)⁵⁴³ Hâkim'in Şia'nın görüşlerini benimsediğini ifade etmiştir.

⁵³⁶ Hatîb, *Târih*, III, 94.

⁵³⁷ Zehebî, *Mizân*, III, 608; *Siyer*, XII, 576.

⁵³⁸ Abdülkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, s. 203.

⁵³⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 355; İbn Teymiyye, *Minhâc*, VII, 373; Zehebî, *Siyer*, XII, 577.

⁵⁴⁰ İbn Teymiyye, *a.g.e.*, a.y.

⁵⁴¹ Yıldırım, “el-Hâkim en-Neysâbûrî'nin Şiilikle İtham Edilmesi”, *AÜİFD*, c. 57, sy. 1, s. 67, Ankara, 1437/2016.

⁵⁴² Sem'ânî, *Ensâb*, I, 433.

İbnü'l-Cevzî (v. 597/1201) de Hâkim'in büyük bir hadis âlimi olduğunu ve Şeyhân'ı (Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer) sevmesine rağmen bir Şîî olduğunu belirtmiştir.⁵⁴⁴ İbn Kesîr ise Hâkim en-Nîsâbûrî'nin Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehid edilişi münasebetiyle okuduğu mersiye⁵⁴⁵ naklederek Şîîliği bağlamında zikretmiştir.

İbn Teymiyye (v. 728/1328) Tayr Hadisi'ni ilim sahiplerinden hiç kimsenin tashih etmediği mevzû rivayetlerden biri olduğunu belirtmiş ve Hâkim'i Şîî olmakla itham etmiştir.⁵⁴⁶ Hâkim'in, Muâviye b. Ebî Süfyân lehine hadis rivayet etmemesi onun bu konudaki delilidir. Nesâî, Hâkim ve İbn Abdilberr'i aynı kategoride değerlendiren İbn Teymiyye zikri geçen âlimlerin Şîîliğinin Hz. Ali'yi, Ebûbekir ve Ömer'e (r.anhümâ) üstün sayacak dereceye ulaşmadığını söylemiştir.⁵⁴⁷

Hâkim'in İshak b. Râhûye'den naklen şöyle dediği de rivayet edilir: “*Resûlullâh (s.a.v.)'den Muâviye b. Ebî Süfyân'ın faziletine dair sahîh bir şey sâdır olmamıştır.*”⁵⁴⁸

Hadis hâfızı Mizzî (v. 742/1341) de *Tehzîbü'l-Kemâl*'de Hâkim'i Râfîzî olmakla itham etmiştir.⁵⁴⁹

⁵⁴³ Zehebi, *Siyer*, XII, 577; *Mizân*, III, 613.

⁵⁴⁴ İbnü'l-Cevzî, *Gâyetü'n-Nihâye*, II, 184-185.

⁵⁴⁵ İbn Kesir, *el-Bidâye*, VI, 233; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VI, 448. Söz konusu mersiye şu şekildedir:

جاءوا برأسك يا ابن بنت محمد متزمتا بدمائه ترميلا

فكأنما بك يا ابن بنت محمد قتلوا جهارا عامدين رسولا

قتلوك عطشاننا ولم يترقبوا في قتلك التنزيل والتأويلا

ويكبرون بأن قتلنا وإنما قتلوا بك التكبير والتهليلة

Söz konusu mersiye'nin tercümesi şu şekildedir:

Ey Muhammed'in (s.a.v.) kızının oğlu

Başını kanlar içerisinde getirdiler

Bu işle ey Muhammed'in (s.a.v.) kızının oğlu

Sanki alenen bir resûlü öldürdüler

Seni susuz olarak katlettiler

Katlinde ne Kur'an'a ne te'vile değer vermediler

Öldürüldün diye tekbir getiriyorlar

Aslında seni katletmekle te'vili ve tekbiri öldürdüler

⁵⁴⁶ İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünne*, VII, 371-372.

⁵⁴⁷ a.mlf., *a.g.e.*, VII, 373.

⁵⁴⁸ İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, II, 24.

Hâkim ile ilgili bir başka dikkat çekici iddiayı ise Zehebî dile getirmiştir. Onun “tanınmış bir Şîî” olduğunu söyleyen Zehebî’nin aktardığına göre Hâkim, “Ali vasîdir” demiştir.⁵⁵⁰ Fakat Hâkim’in eserlerinde bunu söylediğine dair bir emareye rastlamadık.

Tâceddin es-Sübkî (v.773/1372) Hz. Fâtıma’nın fezâiline dair Hâkim tarafından bir cüz telif edilmesinin de Şîîlikle itham olunmasına sebep olduğunu ifade etmiştir.⁵⁵¹

Zeydî-Selefi âlimlerden İbnü’l-Vezîr (v. 840/1436) de Hâkim en-Nisâbûrî’nin Şia fırkasına mensubiyetini “*Muhaddisler Hâkim’in Şîî olduğunu bilmekle beraber onun hadis imamlarından biri olduğu hususunda ittifak halindedirler*” sözleriyle dile getirmiştir.⁵⁵²

Hadis âlimi ve hâfızı İbn Hacer el-Askalânî (v. 852/1449), Hâkim’in tanınmış bir Şîî olduğunu söylemiştir.⁵⁵³

Hadis âlimlerinden Irâkî (v. 806/1404) de Hâkim’in tesâhül sebebinin Şîî taassubu olabileceğini ifade etmiştir.⁵⁵⁴

Netice itibariyle Hâkim en-Nisâbûrî’nin Şîîlik ile ithamına vesile olan sebepleri iki başlık altında mütalaa edebiliriz:

1) Hz. Ali’nin hilâfeti sırasında kendisiyle ters düşen Muâviye b. Ebî Süfyan ve Amr b. el-Âs gibi bazı sahâbîlerin faziletine dair hadislere *Müstedrek*’inde yer vermemesi;

2) Şîî olma şüphesini uyandıran; “*Ben ilmin şehriyim, Ali de onun kapısıdır. Kim ilim isterse kapıya girmelidir*”⁵⁵⁵, “*Ali’ye bakmak ibadettir*”⁵⁵⁶ ve hadîsü’t-tayr⁵⁵⁷ gibi rivâyetleri *Müstedrek*’ine almış olmasıdır.⁵⁵⁸

⁵⁴⁹ Mizzî, *Tehzîbü’l-kemâl*, IX, 519.

⁵⁵⁰ Zehebî, *Mizân*, III, 613.

⁵⁵¹ Sübkî, *Tabakât*, IV, 166.

⁵⁵² İbnü’l-Vezîr, *er-Ravzü’l-bâsim*, s. 237.

⁵⁵³ İbn Hacer, *Lisânül-Mizân*, V, 233.

⁵⁵⁴ Irâkî, *Fethu’l-muğîs*, I, 54.

⁵⁵⁵ Hâkim, *Müstedrek*, III, 138.

B. HÂKİM'İN ŞİİLİĞİNİ REDDEDEN ÂLİMLER

Hâkim en-Nisâbüri'nin Şiilikle ithamını reddeden ve bunun Hâkim'e yapılmış bir haksızlık olduğunu ifade eden âlimlerin başında Şâfiî fakihî ve biyografi yazarı Tâceddin es-Sübkî (v.771/1370) gelir.

Sübkî, *et-Tabakâtü's-Şâfiîyyeti'l-kübrâ* isimli eserinde bu hususa dair müstakil bir başlık açmış ve konuyu açıklığa kavuşturmaya çalışmıştır. Ona yönelik Şiî ithamının arka planında Hz. Ali'yi diğer sahâbîlere takdim etme meselesi yattığını söyleyen Sübkî,⁵⁵⁹ Hâkim'in sahabeye ta'n etmesinin söz konusu olmadığını belirtmiştir.⁵⁶⁰ O, Hâkim hakkında Şiî ithamında bulunan Ebû İsmail'in İbn Tâhir'e söylediklerinin⁵⁶¹ aralarındaki itikadî görüş farklılıklarından kaynaklandığını ifade etmiştir.⁵⁶²

Sübkî, onun kendilerinden ders aldığı ve sohbetinde bulunduğu hocaların Ehl-i sünnetin büyüklerinden olduğunu, zira onun hocalarından Ebûbekir b. Fûrek (v. 406/1015), Ebû Sehl es-Su'lûkî (v. 402/1011) ve Ebûbekir b. İshak ed-Dabbî (v. ?) gibi âlimlerin ne Râfizîlik ne de Şiilikle itham olunmadığını söylemiştir. Sübkî, ne *Müstedrek*'te ne de Hâkim'in bir başka eserinde Şiî olduğunu gösteren bir görüşe rastlamadığını belirtmiş, herhangi bir delil olmaksızın Hâkim'in Şiilikle ithamının hayret verici bir durum olduğunu ifade ederek, onda Şiiliğin söz konusu olamayacağını belirtmiştir.⁵⁶³

Sübkî, Hâkim'in Şiilikle ithamına sebep olan rivayetlerden hadîsü't-tayr⁵⁶⁴ ile ilgili Dârekutnî'nin tenkiti kendisine ulaşınca rivâyeti *Müstedrek*'inden çıkardığını, *Müstedrek*'in birçok nüshasında bu rivâyetin bulunmadığını, sonradan istinsah edilen metinlerde yer aldığını veya Hâkim'in mevkiine zarar vermek isteyenler tarafından

⁵⁵⁶ Hâkim, *Müstedrek*, III, 152.

⁵⁵⁷ a.mlf., *a.g.e.*, III, 141

⁵⁵⁸ Sa'd b. Abdullah el-Humeyd, *Menâhicü'l-Muhaddisîn*, s. 180.

⁵⁵⁹ Sübkî, *Tabakât*, IV, 161.

⁵⁶⁰ a.mlf., *a.g.e.*, IV, 163.

⁵⁶¹ Zehebî, *Siyer*, XII, 576.

⁵⁶² Sübkî, *a.g.e.*, IV, 163.

⁵⁶³ a.mlf., *a.y.*

⁵⁶⁴ Hâkim, *a.g.e.*, III, 141; Tirmizî, *Menâkıb*, 20; Nesaî, *Menâkıb*, 5; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, VII, 82.

kasıtlı bir şekilde esere eklenmiş olabileceğini ifade etmiştir.⁵⁶⁵ Sübkî, Hz. Ali ile ilgili ifrata varacak derecede rivayetlere ulaşmadığını söylese⁵⁶⁶ de bu konudaki bazı hadisler, konunun ehli âlimler tarafından şiddetli bir biçimde tenkit edilmiştir.⁵⁶⁷

Hâkim'e yönelik Şîi iddiasının arkasında Kerrâmiyye⁵⁶⁸ mensuplarının olduğunu ifade eden Sübkî, Hâkim'e ilişkin bu ithamların bir değeri olmadığını ifade etmiştir.⁵⁶⁹

Müstedrek'te yer alan Hz. Fâtıma'nın faziletlerine dair rivayetlerin Hâkim'in Şiîliği'ne delalet ettiğine dair iddialar da Sübkî tarafından yetersiz ve geçersiz kabul edilir. Zira Fâtıma (r.anhâ)'nın fazileti tüm müslümanlar tarafından kabul edilmiş bir hakikattir.⁵⁷⁰

Hâkim'in Hz. Ali'ye bir meyli ve hususi bir muhabbeti olduğunu dile getiren Sübkî yine de onun Ali (r.a.)'ı önceki halîfelere takdim etmediğini söylemiştir. Sübkî, Hâkim'e ait olan ve gördüğünü söylediği *Kitâbü'l-erbain*'de ve *Müstedrek*'te Ebûbekir, Ömer ve Osman (r.anhüm)'ün, Hz. Ali'den önce zikredildiğini ifade ederek Şîi olamayacağını belirtmiştir.⁵⁷¹

Sübkî, *Müstedrek*'te yer alan Hz. Ali'nin faziletine dair Ömer (r.a.)'ın şu ifadelerinin de Hâkim'in Şiîlikle ithamına sebep olabileceğini belirterek ilgili bahsi kapatır:⁵⁷² “Şüphesiz Ali'ye üç özellik verilmiştir ki o hasletlerden birinin bende olması kırmızı develere sahip olmaktan daha sevimlidir.” Sahâbiler; “Ey Müminlerin emiri! Nedir onlar?” diye sorunca Hz. Ömer şu cevabı vermiştir: “O, Peygamber (s.a.v.)'in kızı Fâtıma ile evlendi. Mescidde Resûlullah (s.a.v.) ile beraber oturdu. O'na helal olan şeyler Ali için de helaldi. Hayber'de sancak (ondaydı).”⁵⁷³

⁵⁶⁵ Sübkî, *Tabakât*, IV, 163, 169.

⁵⁶⁶ a.mlf., *a.g.e.*, IV, 165.

⁵⁶⁷ Bkz. *Bu Tez*, s. 64-70.

⁵⁶⁸ Muhammed b. Kerrâm (v. 255/869)'ın liderliğinde Horasan ve Nisâbûr bölgesinde kurulmuş, teccim görüşünü savunması, nebî ve resûl terimlerine farklı anlamlar yüklemesi ile bilinen, Hz. Ali ve Muâviye'nin aynı anda iki meşru halîfe olduğu gibi görüşleri savunan fırka (Bağdâdî, *el-Fark* s. 203-204, 210, 211).

⁵⁶⁹ Sübkî, *a.y.*.

⁵⁷⁰ a.mlf., *a.y.*

⁵⁷¹ a.mlf., *a.g.e.*, IV, 167.

⁵⁷² a.mlf., *a.g.e.*, IV, 163.

⁵⁷³ Hâkim, *Müstedrek*, III, 135.

Hanbelî âlimlerden Muhammed b. Ahmed Sâlim es-Sefârîni (v. 1188/1774) *Levâihu'l-envâr*'nda Hâkim en-Nîsâbûrî'nin amelde Şâfiî olduğunu ve hadis hafızlarının büyükleri arasında yer aldığını belirtmiştir.⁵⁷⁴

Son dönem Şâfiî âlimlerinden Yahya el-Muallimî el-Yemânî (v. 1386/1966) de Hâkim'i bu konuda tebrie edenlerdendir. Zâhid el-Kevserî'nin (v. 1371/1952) *Te'nîbü'l-Hatîb*'indeki fikhî konulara reddiye mahiyetinde yazdığı *et-Tenkîl li mâ verede fi te'nîbi'l-Kevserî mine'l-ebâtîl* adlı eserinde Yemânî bu konuyu ele almış ve eğer Hâkim'de teşeyyü' söz konusuysa bunun ancak çok hafif bir düzeyde olabileceğini belirtmiştir. Yemânî re'y ehlinin de onun Şiîliğine dair hiçbir bilgiye sahip olmadığını söylemiştir.⁵⁷⁵ Yine kendisinin Hâkim en-Nîsâbûrî'nin Şiîliğine dair herhangi bir bilgisi olmadığını söyleyip, onun genel olarak sahâbe ile alakalı rivayetlere karşı bir tesâhülü olduğunu belirterek konu hakkındaki bakış açısını ortaya koymuştur.⁵⁷⁶ Hâkim en-Nîsâbûrî *Müstedrek*'te Dua Bölümü'nün başında, Buhârî ve Müslim'de yer almayan haberleri Abdurrahman b. Mehdî'nin (v. 198/814) hadisleri kabuldeki şartlarına göre rivayet edeceğini bildirdikten sonra ondan naklettiği şu ifadeler de Yemânî'nin sözlerini tasdik eder mahiyettedir: “*Bize, Peygamber (s.a.v.)'den; helâl, haram ve ahkâma dair bir haber rivayet edildiğinde senedlerde titiz davrandık, seneddeki râvileri tenkid ettik. Ancak amellerin faziletleri, sevap, ukûbât, mübahlar ve dualar gibi konulardaki rivayetlerde ise senedlerde müsâmahakâr davrandık.*”⁵⁷⁷

Muasır âlimlerden Abdurrahman Âdem Ali, İmâm Şâtîbî'ye (v. 790/1388) dair telîf ettiği eserinde Hâkim'in amelde Şâfiî olduğunu söylemiştir.⁵⁷⁸

⁵⁷⁴ *Levâihü'l-envâr*, I, 143.

⁵⁷⁵ Yemânî, *Tenkîl*, s. 689.

⁵⁷⁶ a.mlf., a.y.

⁵⁷⁷ Hâkim, *Müstedrek*, I, 666.

⁵⁷⁸ Abdurrahman Âdem Ali, *el-İmâm eş-Şâtîbî*, s. 461.

C. DEĞERLENDİRME

Hâkim en-Nisâbûrî, hadis ilminde usûlünün farklı sahalarında önemli eserler telif ve tasnif eden âlimlerden birisidir. Hakkındaki Şîi iddiasının açıklığa kavuşturulması bu bakımdan önem arz etmektedir.

Hâkim'in bu ithama maruz kalmasının en önemli gerekçelerinden birisi Hz. Ali hakkındaki rivayetlerde aşırı gittiği meselesidir. Hz. Ali sahip olduğu faziletleri sebebiyle müslümanların ortak değeri olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla onun sevgisi her müslüman için geçerli bir durumdur. Bununla birlikte *Müstedrek*'te Hz. Ali'nin faziletine dair çok sayıda zayıf veya uydurma rivayet bulunmaktadır.

Diğer sahâbîlere nazaran Hz. Ali hakkındaki uydurma rivayetlerin çok daha fazla olması da Hâkim adına dikkat çekici bir durumdur. Şia'nın ilk hadis uydurma faaliyetine girişen ve uydurduğu rivayetlerin Ehl-i beyt ağırlıklı⁵⁷⁹ bir fırka olduğu düşünülünce, Hâkim'in bu rivayetlerin doğrudan veya dolaylı olarak tesiri altında kaldığı söylenebilir. Fakat Hâkim sadece Hz. Ali'nin değil, ilk üç halîfenin menâkıbına dair rivayetler sebebiyle de tenkide tabi tutulmuştur.⁵⁸⁰ Ayrıca o, sevap, amellerin faziletleri vb. konularla ilgili rivayetlerin râvilerinde müsâmahakâr davranışını bizzat kendisi söylemiştir.⁵⁸¹ Bu da Hâkim'in bu rivayetleri genel olarak kendi içerisinde bir mantıkla rivayet ettiğini göstermektedir.

Elde edilen veriler değerlendirildiğinde Hâkim'in iyi bir Hz. Ali taraftarı olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu taraftarlık daha çok fazîlet ve menâkıb cihetinde kalmış, Gulât-ı Şia'da⁵⁸² olduğu gibi aşırı boyutlara ulaşmamıştır. Bunun yanında Hâkim'in Şia'nın itikadî esaslarından olan imâmet, Mehdî el-Muntazar, on iki imamın masumiyeti, vs. gibi hususlardan herhangi birini -dolaylı da olsa- savunduğuna dair bir ifadesine ulaşmış değiliz.

⁵⁷⁹ Sibâî, *es-Sünne ve mekânâtühâ fi't-teşrîi'l-İslâmî*, s. 228.

⁵⁸⁰ Meselâ bkz. Hâkim, *Müstedrek*, III, 67, 73, 90, 93, 103, 104 (Zehebî'nin ta'likleri).

⁵⁸¹ Hâkim, *Müstedrek*, I, 666.

⁵⁸² Aşırı görüşlere sahip Şia fırkaları ile ilgili bir kavramdır. Bihassa teccim görüşüne sahip Kerrâmiyye vb. Şia alt fırkaları için kullanılır (Bağdâdî, *el-Fark*, s.203). İlk dönem Gulât-ı Şia'sı için bkz. Buckley "The Early Shiite Ghulâh", Çev: Mehmet Atalan, *FÜİFD*, c. 10, sy. 2, s. 137-159, Elazığ, 1426/2005.

Her ne kadar *Müstedrek*'te Hz. Ali ile ilgili rivayetler sayısal olarak fazla da olsa onun, ne *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*'teki sahâbe tabakâtında ne de *Müstedrek*'teki fezâil bahsinde ilk dört halifenin hilâfet sıralamasından taviz verdiği görülür.

Hâkim'in Hz. Ali'ye karşı husûsi bir sevgi ve alaka beslediği açıktır. Fakat bunun Hâkim'i Şîi olmakla nitelendirebilecek bir durum olup olmadığı konusu oldukça tartışmalıdır. Onun Şîi olduğunu iddia eden âlimlerin bunu daha çok bir savunma psikolojisiyle yaptığı veya tek bir ifadeden yola çıkarak hükümde buldukları söylenebilir. Zira geçmişte Ehl-i beyte özel bir muhabbeti olan birçok kişi Şîilikle itham olunmuştur. Nitekim Abdürrezzâk b. Hemmâm,⁵⁸³ Şâfiî,⁵⁸⁴ Nesâi,⁵⁸⁵ İbn Abdilberr⁵⁸⁶ gibi âlimler tarih boyunca farklı mülahazalarla Şîi olmakla itham edilmişlerdir. Fakat bu ithamlar cumhur tarafından kabul görmediği gibi zikredilen âlimler Ehl-i sünnetin büyüklerinden sayılmışlardır. Bu durum geçmişte Ehl-i beyte yönelik muhabbet izhârının zaman zaman Şîilik olarak telakki edildiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bir şahsın isminin belli bir ideoloji veya fikir ile yan yana zikredilmesi, onun söz konusu fikirlere intisabını kanıtlamaya tek başına delil teşkil etmemektedir. Burada yapılması gereken davranış, insanları hakkında söylenenlerden değil, kendi ifade ve eserlerinden tanımaya çalışmaktır. Bu noktada zanna dayalı olarak hareket edilmemesi de Kur'an'ın bir emridir.⁵⁸⁷

Öte yandan Hâkim'e ilişkin olarak kaynaklarda geçen "Şîi, teşeyyu" gibi kavramların hangi anlamda kullanıldığı da kritik bir önemi hâizdir. Bilindiği üzere teşeyyu, genel itibarıyla hâdis âlimlerince bir cerh sebebi kabul edilmektedir.⁵⁸⁸ Şayet râvi mezhebinin dâisi değilse, el-bidatü's-suğrâ⁵⁸⁹ ile itham olunuyorsa bu durumda onun rivayetleri makbuldür.⁵⁹⁰ Kelimenin Hz. Ali'yi yaratılmışların en üstünü olarak telakki etme, Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'i tekfir etme boyutuna kadar ulaşan

⁵⁸³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 412.

⁵⁸⁴ Beyhakî, *Menâkibü's-Şâfiî*, I, 112-113.

⁵⁸⁵ İbn Teymiyye, *Minhâc*, VII, 373.

⁵⁸⁶ a.mlf., a.y.

⁵⁸⁷ Hucurât (49), 6.

⁵⁸⁸ Meselâ bkz. İbn Hibbân, *es-Sikât II*, 157, Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim*, VII, 467; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, III, 97; İbn Arrâk, *Tenzîhü's-Şerîa*, I, 417.

⁵⁸⁹ Hz. Ali'nin sahâbenin en faziletlisi olduğuna, Cemel ve Sıffin savaşlarında onun isabetli davrandığına inanmak.

⁵⁹⁰ Zehebî, *Mîzân*, I, 5-6.

manâsı ise müteahhirûn dönemine aittir.⁵⁹¹ Hâkim en-Nîsâbûrî'nin Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'e yönelik menfî düşüncesi olması bir yana, onun bu iki sahâbî hakkındaki medih ve övgüleri eserlerinde önemli bir yer teşkil ettiğine göre zikri geçen teşeyyu' ithamı mütekaddimûn devri açısından değerlendirilmelidir. Bu takdirde Hâkim'e yönelik olarak kullanılan bu kavram, Hz. Ali'yi Hz. Osman'a tafdîl etmekle ilgili olmuş olur.⁵⁹² Bu durumda bahsi geçen ifadelerin Hâkim hakkında bir cerh unsuru olarak kullanıldığını söylemek pek mümkün gözükmemektedir. Zira Hâkim en-Nîsâbûrî başta hadis usûlü olmak üzere ehlinin eserlerinden istifade ettiği bir âlim olmuştur. Buna rağmen Hâkim'e yönelik ağır değerlendirmeler, mezhebinin fanatiği olduğu şeklindeki yorumları⁵⁹³ ise yanlı, sübjektif, dönemin siyâsî, dinî ve ictimâî şartlarının bir tezâhürü olarak kabul etmek mümkündür. Kavramların tarihî süreç içerisindeki dönüşümü, kişinin o kavrama yüklediği anlam her devirde farklı olmuş, neticede Hâkim de bu durumdan nasibini almıştır.

Hâkim'in, Ali b. Ebî Tâlib (r.a.) ile ilgili naklettiği rivayetler arasında en çok tenkite tabi tutulduğu hadîsü't-tayr'ı Tirmizî,⁵⁹⁴ Nesâî⁵⁹⁵ ve Taberânî⁵⁹⁶ gibi birçok hadis âlimi nakletmiştir. Hâkim'e Tayr Hadisi nedeniyle iliştirilen Şîlik iddiası aynı gerekçeyle zikredilen âlimlere de uygulandığında bunun ilmî olmaktan uzak ve tekil olaylardan genellemelere ulaşmak gibi yanlış bir sonuca götüreceği açıktır. Bunun yanında Tayr Hadisi'nin tariklerini toplaması⁵⁹⁷ tetkik ve öğrenme amacıyla yapılmış bir faaliyet olabilir. Zira hadisçiler dikkat çekici rivayetlerin tariklerini toplamak için pek çok çalışma yapmışlardır.⁵⁹⁸

Hâkim'in teşeyyu' ile nitelenmesine sebep olan bir diğer iddia da onun Hz. Ali'yi kendisinden önceki üç halîfeye takdim ettiği meselesidir.⁵⁹⁹ Her ne kadar Hâ-

⁵⁹¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 94; Zehebî, *Mîzân*, I, 6; Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 319;

Aşikkutlu, "Teşeyyu'" md., *DİA*, XL, 564.

⁵⁹² İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 94; Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 319.

⁵⁹³ Bkz. Zehebî, *Mîzân*, III, 613.

⁵⁹⁴ Tirmizî, *Menâkıb*, 20.

⁵⁹⁵ Nesâî, *Menâkıb*, 5.

⁵⁹⁶ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, VII, 82.

⁵⁹⁷ Zerkeşî, *en-Nüket*, I, 328.

⁵⁹⁸ Yıldırım, "el-Hâkim en-Neysâbûrî'nin Şîlikle İtham Edilmesi", *AÜİFD*, s. 70. Söz konusu hadis cüzlerine İbn Mende'nin *Cüz'ün fi Âhiri's-Sahâbe Mevten* ve Hatib el-Bağdâdî'nin *Cüz'ü Salâti't-Tesbih*'i örnek verilebilir.

⁵⁹⁹ Sübkî, *Tabakât*, IV, 165.

kim *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*'te ve *Müstedrek*'inde sahâbe faziletine dair bahislerde ilk dört halîfeyi sırasıyla zikretmiş olsa da kendisine yönelik ithamlardan kurtulamamıştır. Ayrıca Hâkim'in herhangi bir eserinde Hz. Ali'yi diğer üç halîfeden üstün tuttuğuna dair bir ifadesine de rastlayamadık.

Bu iddia Hz. Ali'nin, Hz. Osman'a tafdüli ile ilgili olarak doğru kabul edilse bile bu husus akîdevî bir mesele değildir. Süfyan es-Sevrî (161/778),⁶⁰⁰ Yahya b. Said el-Kattân (v. 198/813),⁶⁰¹ ve İbn Huzeyme (v. 311/924)⁶⁰² gibi birçok âlim Hz. Ali'nin Hz. Osman'dan daha üstün olduğu görüşünü savunmuştur. Netice olarak bu husus da yadırganacak bir durum değildir.

Hâkim'in Şîlikle ithamına gerekçe olarak zikredilen diğer bir konu ise Muâviye b. Ebî Süfyan'ın faziletine dair hadis rivayet etmeyişidir.⁶⁰³ Bu durum da hakiki bir teşeyyu' sebebi olarak gözükmemektedir. Aksi takdirde Resûlullah (s.a.v.)'in, Muâviye hakkındaki "**Allah onun karnını doyurmasın**" ifadesini nakleden Müslim'in,⁶⁰⁴ Muâviye b. Ebî Süfyan'ın içki içtiğine dair rivayete eserinde yer veren Ahmed b. Hanbel'in,⁶⁰⁵ İbn Asâkir'in⁶⁰⁶ ve bu hadisin senedinin sahih olduğunu söyleyen Heysemî'nin⁶⁰⁷ de aynı mantığa göre Hâkim'le benzer bir ithama uğraması gerekecektir. Hâkim'i Hz. Muâviye hakkında herhangi bir menfî ifadesi bulunmazken sırf onun menâkıb ve faziletine ilişkin rivayete yer vermediği için Şîi olarak yaftalamak hakkaniyetli bir bakış açısı olmasa gerektir. Ayrıca sıhhatine inanmadığı bir rivayeti Resûlullah (s.a.v.)'e isnad etmekten imtina etmesi bir tenkit sebebi değil, bir muhaddis olarak mesleğine duyduğu saygının ve güvenilirliğinin belirtisidir.⁶⁰⁸ Bunun yanında Hâkim, Hz. Muâviye'yi güvenilir bir sahâbî olarak görmüş olacak ki onun rivayetlerine *Müstedrek*'inde yer vermiştir.⁶⁰⁹ Ancak menâkıbına ilişkin herhangi bir hadis rivayet etmenin içinden gelmediğini bildirmesi meselenin sadece ilgi-

⁶⁰⁰ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 401; İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, IV, 426.

⁶⁰¹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, 16.

⁶⁰² İbnü's-Salâh, *a.y.*; Ebnâsî, *eş-Şeze'l-feyyâh*, I, 507.

⁶⁰³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 355; Zehebî, *Siyer*, XII, 577.

⁶⁰⁴ Müslim, *Birr*, 96.

⁶⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, XVI, 473.

⁶⁰⁶ İbn Asâkir, *Târîh*, XVII, 127.

⁶⁰⁷ Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, V, 42.

⁶⁰⁸ Kandemir, "Hâkim en-Nisâbüri" md., *DİA*, XV, 191.

⁶⁰⁹ Bkz. Hâkim, *Müstedrek*, I, 205, II, 645, III, 603.

li konuda sahih bir rivayet olmamasından kaynaklanmadığını işaret etmektedir. Dolayısıyla Hâkim'in Hz. Ali ile Hz. Muâviye arasında cereyan eden hadiselerde Hz. Ali'den yana tavır koyduğu bariz olsa da kategorik olarak Muâviye b. Ebî Süfyân karşıtı olmadığı da âşikârdır.

Hâkim'in Şîi olarak nitelenmesine sebep olabilecek bir başka durum ise zaman zaman topraklarında bâtinî cereyanların kendisine hareket alanı bulduğu Sâmanî Devleti zamanında Nesâ kadılığı görevini ifa etmesi ve bu devlet adına Büveyhîlere elçi olarak gitmiş olması sayılabilir.⁶¹⁰ Bu iddia da gerçekçi görünmemektedir. Zira Hz. Yusuf'un, Firavun'un devletinde ülke hazinelerinin sorumluluğuna talip olup bu görevi üstlenmesi,⁶¹¹ Hâkim'in ifa ettiği görevde herhangi bir beis olmamasını hatıra getirirse de Hâkim'in vazifesinin hassasiyeti onun tenkit edilmesine yol açmıştır denilebilir. Bu iddianın dillendirilmesine Hâkim'in ömrünün büyük bir kısmını önemli Şîi ilim merkezlerden sayılan Nişâbur'da⁶¹² geçirmiş olması ve olası mezhepsel cereyanlardan etkilenme ihtimali sebep olabilir.

Zehebî'nin Hâkim'e dayandırdığı Hz. Alî'nin vasî olduğuna dair ifade⁶¹³ de Hâkim en-Nîsâbûrî'ye ulaşan sahih bir aslının olmaması sebebiyle bir teşeyyu' sebebi olarak gözükmemektedir.

Hz. Hüseyin'in şehîd edilmesi münasebetiyle okuduğu mersiye'nin "Şîilik" alâmeti olarak zikredilmesi ise gerçekçi bir yaklaşım değildir. Zira Hz. Peygamber'in torunun haksız ve zalimâne bir şekilde katledilmesi bütün Müslümanlar için sarsıcı ve üzüntü verici durumdur. Dolayısıyla Hâkim en-Nîsâbûrî'nin de bu hissiyatı dışa vurması son derece tabiidir.⁶¹⁴

⁶¹⁰ İbn Asâkir, *Tebyîn*, I, 229; Aydın Usta, "Sâmânîler" md., *DİA*, XXXVI, 66.

⁶¹¹ Yusuf (12), 55-56.

⁶¹² Topgül, *Erken Dönem Şîi Ricâl İlmi*, s. 52.

⁶¹³ Zehebî, *Mizân*, III, 608.

⁶¹⁴ Âlimlerin Ehl-i beyt sevgisi sebebiyle zaman zaman takibata uğraması ve ithamlara maruz kalması mütেকaddimûn devrinde dahi görülen bir durumdur. Bu konudaki ithamlardan birisi de İmâm Şâfiî'ye yöneliktir. Hükümete karşı bir ayaklanmada ehl-i beyt bağlularıyla hareket etmekle suçlanan Yemen'den önce Bağdat'a ardından Rakka'ya ayağında demir prangalar varken halifenin huzuruna getirilir ve tutuklanır (Râzî, *Menâkıb*, s. 71; İbn Asâkir, *Târîh*, LI, 299). İmâm'ın şu beyiti, meseleyi neticelendirme ve ifade açısından pek kıymetlidir:

إن كان رفضا حب آل محمد

فليشهد الثقلان أبي رافضي

Zikre değer bir başka husus da Hâkim en-Nîsâbûrî'nin, Hz. Ali'nin hilâfeti esnasında bir takım sıkıntılar yaşadığı muhaliflerinden Zübeyr b. Avvâm⁶¹⁵, Talha b. Ubeydullâh⁶¹⁶ ve Hz. Âişe⁶¹⁷ (r.anhüm)'ün menâkıbına dair rivâyetlere *Müstedrek*'te yer vermiş olmasıdır.

Hâkim en-Nîsâbûrî gibi önemli bir muhaddis Şiilikle itham edilince -tabii olarak- Şia mezhebi tarafından sahiplenilmiştir. Buna rağmen onun ismine mütekaddim Şia tabakât kitaplarında yer verilmemiştir. Nitekim çağdaş Şiî müelliflerinden Ali en-Nemâzî eş-Şâhrûdî, Hâkim'in ilk dönem Şiî tabakât eserlerinde zikredilmediğini ifade etmiştir.⁶¹⁸

Tarih boyunca birçok âlim gerek fikir gerekse ideolojik olarak muarızları tarafından farklı nitelermelere maruz kalmıştır. Bu hususta ölçü hiç şüphesiz hakkında ithamda bulunulananın sözleri ve eserlerine dayanarak, küllî bir bakış açısıyla meseleyi yorumlamak olmalıdır.

Hâkim'in eserleri incelendiğinde içerisinde Hz. Ali sevgisinin ağır bastığı göze çarpmaktadır. Ama bu durum Hâkim'i ilmî olmaktan alıkoymamış, fezâilü's-sahâbe sıralamasında cumhurun görüşüne muvafık olarak hilâfet sıralamasını baz almıştır.

Âl-i Muhammed'i (s.a.v.) sevmek, *Rafizîlikse eğer İnsanlar ve cinler şahid olsun ki ben de Rafizîyim* (Şâfiî, *Dîvân*, s. 74).

⁶¹⁵ Hâkim, *Müstedrek*, III, 411-415.

⁶¹⁶ a.mlf., *a.g.e.*, III, 415-422.

⁶¹⁷ a.mlf., *a.g.e.*, IV, 5-15.

⁶¹⁸ *Müstedrekâtü ilmi ricâli'l-hadîs*, VII, 170-171.

SONUÇ

Hâkim en-Nîsâbûrî müstedrek, hadis usûlü, tarih ve daha birçok disiplinde telifleri bulunan kıymetli bir ilim adamıdır. Tarih boyunca birçok şahsiyet hakkında olduğu gibi kendisi ile ilgili de müsbet ve menfi birçok fikir dile getirilmiştir. Konumuzun ilgilendiren kısmı ise Hâkim hakkındaki Şîî ithamı meselesiydi. Hadis rivayetindeki özellikle de Ehl-i beyt ile ilgili rivayetlerde tesâhülün onun çok ciddi eleştiri ve hücumlara uğramasına sebep olmuştur.

Herhangi bir eserinde Şia'nın akîdevî konularından birisine uygun bir görüşü bulunmayan Hâkim en-Nîsâbûrî'yi sırf Ehl-i beyte duyduğu muhabbet ve Hz. Ali'nin faziletleri konusundaki sıkıntılı bazı rivayetlerden ötürü Şîî olarak nitelendirmek, Hâkim'in fikrî alt yapısını ve ideolojisini göz ardı etmek anlamına gelecektir. Burada yapılması gerekli olan; Hâkim'deki, Hz. Ali sevgisinin ve taraftarlığının onu Ali (r.a.) hakkında -tarihte vuku bulmuş birçok fırkada olduğu gibi- aşırı düşüncelere sevk edip etmediğidir.

Hâkim'in eserine aldığı rivayetlere bakıldığında özellikle Hz. Ali lehine sayısal olarak çok fazla mevzû hadis naklettiği görülür. Bu durum ister istemez bazı âlimler tarafından teşeyyü' alameti sayılmıştır. Zira itikadî farklılaşmaların keskinleştiği, Hâricilik, Şia ve Ehl-i sünnet'in teşekkülünü tamamladığı, zaman zaman dine ait konuların siyasi baskı yapılarak, mihnelere alet edildiği bir dönemde yaşaması Hâkim'i de söz konusu hassasiyet sebebiyle Şîî ithamına maruz bırakmış ve aynı baskıyı bizzat yaşamasına sebep olmuştur.

Fakat tarihe geçmiş önemli bir şahsiyeti, hakkındaki iddialar ve ithamlardan değil, kendi fikir ve düşüncelerinden yola çıkarak tanımak ilme ve ahlaka yakışan bir tutum olacaktır. Burada ne topyekün müdafaa psikolojisiyle hareket etmek ne de Hâkim'in tüm müktesabâtını görmezden gelip, ona belirli bir ideoloji veya fırkanın mensubu muamelesi yapmaya çalışmadan hakkında küllî yorumda bulunmak bir zarurettir.

Hâkim en-Nîsâbûrî'nin Şîîlikle ithamına delil kabul edilen Hz. Muâviye'nin menâkıbına dair hadis rivayet etmemesi, Hz. Hüseyin'in şehid edilmesine ilişkin merisiye okuması, Ehl-i beytin faziletine dair bazı zayıf ve uydurma hadislerle

Müstedrek'te yer vermesi gibi iddialar toptancı bir bakış açısının ürünüdür. Ortaya çıkan tablo şunu ortaya koymaktadır ki; Hâkim ile ilgili “Şîlik” ithamı yayılıp neşv ü nemâ bulunca, bu hususa dayanak teşkil edebilecek her türlü argüman Hâkim'in aleyhinde kullanılmıştır.

Hâkim'in eserleri dikkatle incelendiğinde ulaşılabilecek netice; Hâkim'in Ehl-i beyt ve Hz. Ali sevgisi ağır basan, bununla birlikte sahâbeye karşı muhabbet sahibi, Nişâbûr başta olmak üzere birçok İslâm beldesinde hadis ilminin gelişmesine ve yayılmasına vesile olan, eserlerinden ulemânın istifade ettiği değerli, velûd bir âlim olduğudur. Bütün bunlara rağmen Buhârî ve Müslim'in şartlarına uyan hadisleri toplama gayesiyle yola çıkan Hâkim'in *Müstedrek*'indeki, özellikle de Hz. Ali ile ilgili rivayetlerde gösterdiği tesâhül, onun hadis ilminde elde ettiği haklı mevki ve şöhrete gölge düşürmüştür diyebiliriz.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdülvehhâb, Muhammed b. Abdilvehhâb **Risâletün fi'r-red ale'r-Râfıza**, thk. Nâsır b. Sa'd er-Reşîd, Riyad, 1431/2010.
b. Süleymân et-Temîmî en-Necdî:
- Abdürrezzak b. Hemmâm, b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî: **Musannef (I-X)**, thk. Habîbürrahman el-Azamî, Beyrut, 1403/1983.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî: **Müsned (I-XLIV)**, Şuayb el-Arnaût vd., Beyrut, 1421/2001.
- : **Fezâilü's-sahâbe**, Beyrut, 1403/1983.
- Ali, Abdurrahman Adem: **el-İmâm eş-Şâtıbî**, Riyad, t.s.
- Ali el-Müttakî, Hüsâmeddîn b. Abdilmelik b. Kâdihân: **Kenzü'l-'ümmâl (I-XVI)**, Beyrut, 1401/1981.
- Âsım, Seyyid Ahmed: **Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi (I-VI)**, İstanbul, 1434/2011.
- Askerî, Necmeddîn eş-Şerîf: **Ali ve'l-vasiyye**, Kaifan, 1431/2010.
- Aşikkutlu, Emin "Teşeyyu' md., **DİA**, XL, 564-565, İstanbul, 1432/2011.

- Atan, Abdullah Hikmet: **Dâru'l-Hadislerin Ortaya Çıkışı ve İlk Dönem Dımaşk Dâru'l-Hadisleri (VI-VII. Hicrî Asırlar)**, İstanbul, 1433/2012.
- Atmaca, Gökhan: "Hz. Ömer'in Kur'ân'a Yaklaşımı" **SÜİFD**, sy. 21, s. 185-208, Sakarya, 1431/2010.
- Aydınlı, Abdullah: **Hadis Istılahları Sözlüğü**, İstanbul, 1434/2013.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn **Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî (I-XXV)**, Mahmûd b. Musa b. Ahmed: Beyrut, t.s.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhir **el-Fark beyne'l-fırak ve beyânü'l-fırkatî'n-nâciye minhüm**, Beyrut, 1397/1977.
b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî:
- Bahrânî, Seyyid Hâşim: **el-Burhân fî tefsîri'l-Kur'ân (I-VIII)**, Beyrut, 1427/2006.
- Beyzâvî, Nasirüddîn Ebû Saîd **Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl (I-V)**, thk. (Ebû Muhammed) Abdullah Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlî, Beyrut, b. Ömer b. Muhammed: 1418/1997.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin: **es-Sünenü'l-kebîr**, thk. Mustafa Atâ Abdulkâdir, Beyrut, 1424/2003.
- : **Menâkibü's-Şâfiî**, thk. Seyyid Ahmed Sakar, Kahire, 1390/1970.
- Buckley, Ronald: **"The Early Shiite Ghulah"**, Çev: Mehmet Atalan, **FÜİFD**, c. 10, sy. 2, s. 137-159. Elazığ, 1426/2005.
- Buhârî, Muhammed b İsmâîl: **el-Câmiu's-sahîh**, thk. Muhammed Zehîr b. Nâsır, Beyrut, 1422/2001.

-----:		Târîhu'l-kebîr , Haydarâbâd, t.s.
Bulut,	Halil İbrahim:	İslam Mezhepleri Tarihi , Ankara, 1434/2013.
Bûsîrî,	Ebü'l-Abbas Şihâbüddîn Ahmed b. Ebû Bekr b. İsmâîl:	İthâfü'l-hiyere bi-zevâidi'l-mesânîdi'l-aşere (I-VIII) , thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm, Riyad, 1420/1999.
Cezâirî,	Seyyid Ni'metullâh b. Abdillâh b. Muhammed el-Mûsevî el-Hüseynî el-Cezâirî et-Tüsterî:	el-Envârü'n-nu'mâniyye (I-IV) , Kûfe, 1429/2008.
Çakan,	İsmail Lütî:	Hadis Edebiyatı , İstanbul, 1435/2014.
Dahhâk,	Ahmed b. Amr:	el-Âhâd ve'l-mesânî (I-VI) , Riyad, 1411/1991.
Dârimî,	Ebü Muhammed Abdullah b. Abdirrahman b. el-Fazl:	es-Sünen (I-IV) , thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî, Riyad, 1412/2000.
Dâyînî,	Azîz Reşîd Muhammed:	Tashîhu ehâdîsi'l-Müstedrek beyne'l Hâkim en-Nisâbûrî ve'l-Hâfız ez-Zehebî , Beyrut, 1427/2006.
Dihlevî,	Abdülaziz:	Bustânü'l-muhaddisîn , y.s., t.s.
Diyarbekrî,	Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen:	Târîhu'l-hamîs fî ahvâli enfesi'n-nefis (I-II) , Beyrut, 1431/2010.
Ebnâsî,	İbrahim b. Musa:	eş-Şeze'l-feyyâh min ulûmi İbni's-Salâh (I-II) , Riyad, 1419/1998.
Ebü Hanîfe,	Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh:	el-Fikhü'l-ekber , Abu Dabi, 1419/1999.

Ebû Nuaym,	Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî:	Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ (I-X) , Kahire, 1394/1974.
Ebû Yûsuf,	Ya'kûb b. İbrâhim b. Habîb b. Sa'd el-Kûfi:	el-Harâc , thk. Taha Abdurrauf Sa'd-Sa'd Hasan Muhammed, y.s., t.y.
Ebû Zehy,	Muhammed Muhammed:	el-Hadîs ve'l-muhaddisûn , Kahire, 1378/1958.
Elbânî,	Nâsirüddîn:	Silsiletü'l-ehâdîsi's-sahîha ve şey'ün fikhîhâ ve fevâidihâ (I-VII) : Riyad, 1415/1995.
Erdebîlî,	Ahmed:	Mecma'ü'l-fâide ve'l-burhân fî Şerhi irşâdi'l-ezhân (I-XIV) , Bağdâd, 1403/1983.
Eş'arî,	Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim:	Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfû'l-musallîn , Wiesbaden, 1400/1980.
Feyyâd,	Sa'dî Alî, Hâzim Abdülvehhâb Ârif:	"Tabakâtü's-sahâbe ve't-tâbiîn inde'l-Hâkim en-Nisâbûrî fî kitâbihî Ma'rifeti ulûmi'l- hadîs ve kemmiyetü ecnâsihi", Mecelletü Câmîati'l-Enbâr li'l-ulûmi'l-İslâmiyye , c. 4, sy. 15, s. 113-163, Nisâbûr, 1434/2013.
Fıġlalı,	Ethem Ruhi:	"Gadîr-i Hum" md., DİA , XIII, 279-280, İstanbul, 1416/1996.
Fîrûzâbâdî,	Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed:	el-Kâmûsu'l-muhît , Beyrut, 1426/2005.
Fırâtî,	Ebü Kâsım Fırat b. İbrahim b. Fırat el-Kûfi:	Tefsîru Fırâtî'l-Kûfi , t.s., y.s.
Güngör,	Şeyma:	"Maktel-i Hüseyin" md., DİA , XXVII, 456-457, İstanbul, 1424/2003.

- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed: **Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs**, thk. Seyyid Muazzam Hüseyin, Beyrut, 1397/1977.
- : **el-Müstedrek ale's-Sahîhayn (I-IV)** thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut, 1411/1990.
- : **el-Medhal ilâ Kitâbi'l-İklîl**, thk. Fuâd Abdülmünim Ahmed, İskenderiye, 1431/2010.
- : **Târîhu Nîsâbûr**, Tahran, 1431/2010.
- : **el-Medhal ilâ ma'rifeti's-Sahîhayn**, thk. Fuad Abdülmünim Ahmed, İskenderiye, t.s.
- : **Suâlâtü'l-Hâkim en-Nîsâbûrî li'd-Dârekutnî fi'l-cerh ve't-ta'dîl**, thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir, Riyad, 1404/1984.
- : **Sualâtü Mes'ûd b. Ali es-Sizcî maa es'ileti'l-Bağdâdiyyîn**, thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir, Beyrut, 1408/1988.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebûbekir Ahmed b. Alî b. Sâbit: **Târîhu Bağdâd (I-XVI)**, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut, 1417/1996.
- : **er-Rihle fi talebi'l-hadîs**, thk. Nûreddîn Itr, Beyrut, 1395/1975.
- : **el-Kifâye fi 'ilmi'r-rivâye**, thk. Ebû Abdullah es-Sevrakî-İbrahim Hamdî el-Medenî, Medîne, 1431/2010.
- Hatîb et-Tebrîzî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Alî b. Muhammed: **Mişkâtü'l-Mesâbîh (I-III)**, thk. Muhammed Nâsırüddîn el-Elbânî, Beyrut, 1405/1985.

- Hatiboğlu, İbrahim: “Hâkim en-Nîsâbüri” md., **DİA**, XV, 190-193, İstanbul, 1418/1997.
- : “Ma’rifetü Ulûmi’l-Hadîs” md., **DİA**, XXVIII, 61-62, İstanbul, 1424/2003.
- Heysemî, Ebü’l-Hasen Nûreddîn Alî **Mecm‘au’z-zevâid ve menb‘au’l-fevâid (IX)**, thk. b. Ebî Bekr b. Süleymân: Hüsameddîn el-Kuddûsî, Kahire, 1414/1994.
- : **Keşfü’l-estâr ‘an zevâidi’l-Bezzâr (I-IV)**, thk. Habîbürrahman el-A‘zamî, Beyrut, 1399/1979.
- Humeyd, Sa’d b. Abdullah: **Menâhicü’l-muhaddisîn**, Kahire, t.s.
- Humeynî, Rûhullah Mûsâvî: **Keşfü’l-esrâr**, y.s., t.s.
- Irâkî, Ebü’l-Fazl Zeynüddîn **Fethu’l-muğîs bi şerhi Elfiyeti’l-hadîs (IIV)**, Abdürrahîm b.el-Hüseyn b. Abdirrahmân: Riyad, 1428/2007.
- Isfehânî, Ebü’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed el-Mufaddal: **el-Müfredât fî ğarîbi’l-Kur’ân**, Dımaşk, 1412/1992.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn **el-İstîfâb fî ma’rifeti’l-ashâb (I-IV)**, thk. Ali Yûsuf b. Abdillâh: Muhammed el-Becâvî, Beyrut, 1412/1992.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. **el-Kâmil fî d-duafâi’r-ricâl (I-IX)**, thk. Âdil Adî b. Abdillâh el-Cürcânî: Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavvid, Beyrut, 1418/1997.

- İbn Arrâk, Ebü'l-Hasen Nûriddîn Alî
b. Muhammed b. Alî el-
Kinânî ed-Dımaşkî: **Tenzîhü's-şerâti'l-merfû'a 'ani'l-ahbâri's-
şeni'atil-mevzû'a (I-II)**, thk. Abdülvehhâb
Abdüllatif-Abdullam Muhammed es-Sıddîk el-
Ğumârî, Beyrut, 1399/1979.
- İbn Asâkir, Ebû Muhammed Bahâüddîn
el-Kâsım b. Alî b. el-Hasen
ed-Dımaşkî: **Tebyînü kezibi'l-müfterî fi mâ nusibe ile'l-
Eş'arî**, Beyrut, 1404/1984.
- : **Târîhu Medîneti Dımaşk (I- LXXIV)**, Dımaşk,
1415/1995.
- İbn Ebû Hâtım, Muhammed b. İdrîs
b. Münzir er-Râzî: **el-Cerh ve't-ta'dîl (I-IX)**, Beyrut, 1271/1952.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah
b. Muhammed: **el-Musannef (I-VII)**, thk. Kemal Yûsuf el-Hût,
Riyad, 1409/1989.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn
Ahmed b. Alî b. Mu-
hammed el-Askalânî: **Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî (I-XIII)**: nşr.
Muhibbuddîn el-Hatîb, Beyrut, 1379/1959.
- : **Lisânü'l-mîzân (I-VII)**, Beyrut, 1390/1971.
- : **en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh (I-II)**, thk.
Rebî' b. Hâdî Umeyr el-Medhalî, Medine,
1404/1984.
- : **el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe (I-VIII)**, thk. Âdil
Ahmed Abdülmevcûd Ali, Muhammed Maûd,
Beyrut, 1415/1995.
- : **el-Metâlibü'l-âliye (I-XIX)**, Riyad, 1419/1998.
- : **Nuhbetü'l-fiker fi mustalahi ehl'l-eser (I-IV)**,
Kahire, 1418/1997.

- : **Tehzîbü't-tehzîb (I-XII)**, Haydarâbâd, 1326/1908.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbas Şemsüddîn **Vefeyâtü'l-a'yân (I-VII)**, thk. İhsan Abbas, Ahmed b. Muhammed b. Beyrut, 1414/1994.
İbrâhîm b. Ebî Bekr:
- İbn Hibbân, Muhammed el-Büstî: **es-Sikât (I-IX)**, Haydarâbâd, 1393/1973.
- : **es-Sahîh (I-XVI)**, thk. Şuayb el-Arnaûd, Beyrut, 1414/1993.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdümelik b. Hişam b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî: **es-Sîretü'n-nebeviyye (I-II)**, Kahire, 1375/1955.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İsmâîl el-Kureşî: **el-Bidâye ve'n-nihâye (I-XX)**, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Kâhire, 1424/2003.
- : **Tefsîrû'l-Kur'âni'l-azîm (VI)**, thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin, Beyrut, 1419/1998.
- : **es-Siretü'n-nebeviyye (I-IV)**, thk. Mustafa Abdülvâhid, Beyrut, 1395/1976.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvînî: **es-Sünen (I-II)**, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Kahire, t.s.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî: **Lisânü'l-Arab (I-XV)**, Beyrut, 1403/1994.

- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed
b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşim el-Basrî el-Bağdâdî: **et-Tabakâtü'l-kübrâ (I-VIII)**, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Beyrut, 1410/1990.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbas Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm b. Mecdüddîn Abdisselâm el-Harrânî: **Mecmû'ü Fetâvâ (I-XXXV)**, Medine, 1416/1995.
- : **Minhâcü's-sünneti'n-nebeviyye (VIII)**, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, Riyad, 1406/1986.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî: **Ahkâmü'l-Kur'ân (I-IV)**, Beyrut, 1424/2003.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî: **el-Muntazam fi târihi'l-ümem (I-XIX)**, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ-Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut, 1412/1992.
- : **el-Mevzûât (I-III)**, nşr. Muhammed Abdülmuhsin, Medine, 1386/1966.
- : **el-İlelü'l-mütenâhiye fi'l-ehâdîsi'l-vâhiye (I-II)**, thk. İrşâdülhak el-Eserî, Pakistan, 1401/1981.
- : **Ğâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ (I-III)**, Beyrut, 1351/1932.
- : **ed-Duafâ ve'l-metrûkûn (I-III)**, thk. Abdullah el-Kâdî, Beyrut, 1406/1986.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî: **el-Kâmil fi't-târîh (I-X)**, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmûrî, Beyrut, 1417/1997.

- : **Üsdü'l-ğâbe (I-VII)**, thk. Ali Muhammed Muavvid-Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Beyrut, 1415/1994.
- İbnü'l-Kayserânî, Ebü'l-Fazl: **Zahiretü'l-huffâzi'l-muhrec 'ale'l-hurûf ve'l-Elfâz (I-V)**, Riyad, 1416/1996.
- İbnü'l-Mulakkın, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensarî el-Mısrî: **Muhtasarü Telhîsi'z-Zehebî (I-VIII)**, Riyad, 1411/1991.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şhrezûrî: **Mukaddimetü İbni's-Salâh (Ma'rifetü envâru ulûmi'l-hadîs)**, thk. Abdüllatîf Hemim-Mahir Yasin el-Fahl, Beyrut, 1423/2002.
- İbnü'l-Vezîr, Ebû Abdillâh İzzüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Alî el-Yemânî: **er-Ravzü'l-bâsim muhtasarü'l-'Avâsım ve'l kavâsım (I-II)**, Beyrut, t.s.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsûbî: **İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâidi Müslim (I-VIII)**, thk. Yahya İsmail, İskenderiye, 1419/1998.
- Kandemir, M. Yaşar: "Hâkim en-Nîsâbûrî" md., **DİA**, XV, 190-193, İstanbul, 1417/1997.
- Kâtip, Çelebi: **Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn (I-II)**, Bağdâd, 1361/1942.
- Kârî, Ebü'l-Hasen Nûreddîn Alî b. Sultân Muhammed: **Mirkâtü'l-mefâtîh şerhu Mişkâti'l-Mesâbih (I-IX)**, Beyrut, 1422/2002.

- Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed **er-Risâletü'l-müstetrafe li-beyâni meşhur**
b. Ca'fer b. İdrîs: **kütübi's-sünneti'l-müşerrefe**, thk. Muhammed
Muntasır b. Muhammed ez-Zemzemî, Beyrut,
1421/2000.
- Kevârî, Halîfe: **Cüz'ün fihî tahrîcü Hadîsi't-Tayr**, Riyad,
1433/2012.
- Kummî, Ebü'l-Hasen Ali b. **Tefsîru'l-Kummî (I-II)**, Thk. Tayyib el-Mûsevî el-
İbrahim: Cezaîri, Necef, 1387/1968.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed **el-Câmî' li-ahkâmi'l-Ḳur'ân (I-XX)**, Kahire,
b. Ahmed b. Ebî Bekr b. 1384/1964.
Ferh:
- Kuzudişli, Bekir: **Şîa ve Hadis (Başlangıcından Kütüb-i Erbaa'ya**
Hadis Rivayeti ve İsnad), İstanbul, 1438/2017.
- Küleynî, Ebû Ca'fer Muhammed b. **el-Kâfi fi'l-'ilmi'd-dîn (I-VII)**, Tahran, 1363/1944.
Ya'kûb b. İshâk er-Râzî:
- Malatî, Muhammed b. Ahmed b. **et-Tenbîh ve'r-Red 'alâ Ehli'l-Ehvâi ve'l Bida'**,
Abdurrahman: Kahire, 1431/2010.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh b. Mâlik b. **el-Muvatta' (I-II)**, thk. Muhammed Mustafâ
Ebî Âmir el-Asbahî el- el-A'zamî, Abu Dabi, 1425/2004.
Yemenî:
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. **Te'vîlâtü'l-Kur'ân (I-X)**, thk. Mecdî Baslûm,
Muhammed b. Mahmûd: Beyrut, 1426/2005.
- Ma'zerî, Ebû Abdillâh Muhammed **İkmâlû'l-mu'lim bi fevâidi Müslim (I-VIII)**, thk.
Ali b. Ömer et-Temîmî Yahyâ İsmâîl, Kahire, 1419/1998.
Sıkillî:

Meclisî,	Muhammed Bâkır:	Bihârü'l-envâr (I-CV) , Kum, 1388/1969.
Mizzî,	Ebü'l-Haccâc Cemâleddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf:	Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl (I-XXXV) , Beyrut, 1400/1980.
Mukâtil,	Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî:	Tefsîru Mukâtil b. Süleyman (I-V) , Beyrut, 1423/2002.
Müsevî,	Abdülhüseyn Şerefeddîn el-Âmilî:	en-Nâs ve'l-ictihâd , Kahire, 1429/2008.
Mübârekfûrî,	Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdirrahîm:	Tuhfetü'l-ahvezî şerhu Câmi'i't-Tirmizî (I-X) , Beyrut, t.s.
Müslim,	Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî:	el-Câmiu's-sahîh (I-IV) , thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Beyrut, t.s.
Muzaffer,	Muhammed Rıza:	Akîdetü'l-İmâmiyye , Kum, 1422/2001.
Necefî,	Muhammed Hasan:	Cevâhirü'l-kelâm fî şerhi şerai'i'l-İslâm (I-XLIII) , Beyrut, 1401/1981.
Nesâî,	Ebü Abdirrahmân Ahmed Şuayb b. Alî:	es-Sünen (I-VIII) , thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde, Haleb, 1406/1986.
-----:		Fezâilü's-sahâbe , Beyrut, 1405/1985.
Nevbahtî,	Hasan b. Mûsâ:	Kitâbü Firaki'ş-Şîa , y.s., t.s.
Nevevî,	Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî:	el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb (I-XX) , Dimaşk, t.s.

- :
-----:
Öz, Mustafa: **el-Minhâc şerhu Sahîhî Müslim b. el-Haccâc (I-XVIII)**, Beyrut, t.s.
- :
Pâkistânî, İhsan İlâhî Zahîr: **Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-lugat (I-IV)**, Beyrut, t.s.
- Öz, Mustafa: “Râfîzîler” md., **DİA**, XXXIV, 396-397, İstanbul, 1428/2007.
- Pâkistânî, İhsan İlâhî Zahîr: **eş-Şîa ve Ehlü'l-beyt**, Lahor, 1432/2011.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin: **Mefâtihu'l-ğayb (XXXII)**, Beyrut, 1420/2000.
- :
Saîdî, Abdullâh b. Süleym b. Sellâme: **Menâkıbü'l-İmâmi's-Şâfiî**, Kahire, 1406/1986.
Menhecü'l-Hâkim en-Nîsâbü'rî fî kitâbihî Ma'rifeti ulûmi'l-hadîs, Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, Mekke, 1407/1986. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Sefârînî, Muhammed b. Ahmed b. Sâlim: **Levâihü'l-envâri's-seniyye ve levâkihu'l-efkâri's-seniyye (I-II)**, Riyad, 1415/1994.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahman b. Muhammed: **Mekâsidü'l-hasene**, thk. Muhammed Osman el-Huş, Beyrut, 1405/1985.
- Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî: **el-Ensâb (I-XIII)**, thk. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî, Haydarâbâd, 1382/1962.
- Sibâî, Mustafa: **es-Sünne ve mekânetühâ fi't-teşrî'i'l-İslâmî**, Riyad, t.s.
- Sofuoğlu, Cemal: “Gadir-i Hum Meselesi” **AÜİFD**, sy. 26, s. 461-470, Ankara, 1403/1983.

- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn **Tedrîbü'r-râvi fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî (I-II)**, thk. Abdurrahmân b. Ebî Bekr b Muhammed el-Hudayrî: Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî, Riyad, 1431/2010.
- : **Elfiye**, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir, Beyrut, t.s.
- Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn **Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ (I-X)**, thk. Mahmûd Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi: Muhammed Tanâhî-Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, Kahire, 1413/1993.
- Süleyman, Ebü'l-Hasen Mukâtil: **Tefsîru Mukâtil b. Süleyman (I-V)**, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâme, Beyrut, 1423/2003.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed **el-Müsned**, Beyrut, 1400/1980.
b. İdrîs b. Abbas:
- : **Dîvânü's-Şâfiî**, thk. Mücâhid Mustafa Behcet, Dımaşk, 1420/1999.
- Şâhrûdî, Ali en-Nemâzî: **Müstedrekâtu ilmi ricâli'l-hadîs (I-VIII)**, Kum, 1412/1991.
- Şehristânî, Ebü'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed **el-Milel ve'n-Nihal (I-III)**, Haleb, 1431/2010.
b. Abdilkerim b. Ahmed:
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed **Derrü's-sahâbe fî menâkıbi'l-karâbe ve's-sahâbe**, thk. Hüseyin b. Abdullah el-Ömerî, Dımaşk, 1404/1984.
b. Alî b. Muhammed:
- : **el-Fevâidü'l-mecmûa**, thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî el-Yemânî, Beyrut, t.s.

- Şeyh el-müfîd, Ebû Abdillâh Muhammed Muhammed b. Muhammed En-Nu'mân el-Harisî el-Ukberî: **Evâilü'l-Makâlât**, thk. Şeyh İbrahim el-Ensârî, Mehr, 1413/1992.
- Şeyh Sadûk, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali el-Hüseyn b. Mûsâ b. Bâbeveyh el-Kummî: **Uyûnu Ahbâri'r-Rızâ (I-II)**, thk. Şeyh Hüseyin el-Alemî, y.s., 1404/1984.
- Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin b. hammed b. Muhammed Hüseyin: **el-Mîzân fî tefsîri'l-Kur'ân (I-XXII)**, Beyrut, 1418/1997.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî: **el-Mu'cemü'l-kebîr (XXV)**, thk. Hamdî b. Abdülmecid es-Selefî, Kahire, 1415/1994.
- : **el-Mu'cemü'l-evsat (I-IX)**, Kahire, 1430/2010.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî: **Târîhu'l-rusul ve'l-mülûk (I-XI)**, Beyrut, 1387/1967.
- Tabersî, Ebû Alî Emînüddîn el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl: **Mecma'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân (I-X)**, Beyrut, 1427/2006.
- Tahhân, Ebû Hafs Ahmed b. Mahmûd: **Teysîru Mustalahi'l-hadis**, Riyad, 1425/2004.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd el-Cârûd: **el-Müsned (I-IV)**, Kahire, 1419/1999.
- Tayyâr, Müsâid: www.aljahirah.com/2001/20010722/wo3.htm (erişim: 23 Nisan 2017).

- Tirmizî, Muhammed b. Îsâ: **es-Sünen (I-VI)**, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Mısır, 1395/1975.
- Tûsî, Ebû Ca‘fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî: **et-Tibyân fi tefsîri'l-Kur'an (I-X)**, Beyrut, t.s.
- : **el-Emâlî**, thk. Kısmü'd-dirâsâti'l-İslâmiyye, Müessesetü'l-ba‘se, Kum, 1414/ 1994.
- : **Telhîsu’s-Şâfi (I-IV)**, thk. Seyyid Hüseyin Bahru'l-Ulûm, y.s., t.s.
- Topgül, Muhammed Enes: **Erken Dönem Şîi Ricâl İlmi (Keşşî Örneği)**, İstanbul, 1436/2015.
- Uludağ, Süleyman: “Kuşeyrî” md., **DİA**, XXVI, 473-475, İstanbul, 1423/2002.
- : “Âl-i Abâ” md., **DİA**, II, 306-307, İstanbul, 1409/1989.
- Usta, Aydın: “Samânîler” md., **DİA**, XXXVI, 64-68, İstanbul, 1430/2009.
- Vâdiî, Mukbil b. Hâdî b. Mukbil b. Kâide el-Hemedânî: **Ricâlü'l-Hâkim fi'l-Müstedrek (I-II)**, San'a, 1425/2004.
- Yâkût, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî: **Mu‘cemü'l-büldân (I-VII)**, Beyrut, 1415/1995
- Yemânî, Abdurrahmân b. Yahyâ b. Alî b. Muhammed: **et-Tenkîl li mâ verede fi te'nîbi'l-Kevserî mine'l-ebâtîl**, Dımaşk, 1406/1986.

- Yıldırım, Enbiya “el-Hâkim en-Neysâbûrî’nin Şîlikle İtham Edilmesi”, **AÜİFD**, c. 57, sy.1, s. 57-84, Ankara, 1437/2016.
- Yılmaz, Orhan: “Tathir Ayeti ve Rivayetler Bağlamında Ehl-i Beyt Kavramının Kapsamı”, **GÜİFD**, c. 2, sy. 4, s. 65-74, Gümüşhane, 1434/2013.
- Yücel, Ahmet: **Hadis Tarihi**, İstanbul, 1432/2011.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed: **Siyerü a’lâmi’n-nübelâ (I-XXIII)**, thk. Şuayb el-Arnaûd, Beyrut, 1405/1985.
- : **Mîzânü’l-i’tidâl (I-IV)**, thk. Alî Muhammed Becâvî, Beyrut, 1382/1963.
- : **Mevzûâtü’l-Müstedrek**, 1425/2004, y.s.
- Zemahşerî, Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî: **el-Keşşâf an hakâiki ğavâmizi’t-tenzîl (I-IV)**, Beyrut, 1407/1987.
- Zerendî, Muhammed b. Yûsuf b. Hasan b. Muhammed b. Mahmûd b. Hasan: **Nazmu düreri’s-simtayn fî fezâili’l-Mustafa ve’l-mürtezâ ve’l-butûli ve’s-sıbtayn**, Beyrut, 1377/1958.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısrî el-Minhâcî **en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni’s-Salâh, (I-III)**, Riyad, 1419/1998.
- Zeylaî, Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî b. Mihcen b. Yûnus es-Sûfî el-Bârî: **Nasbu’r-râye li ehâdîsi’l-Hidâye**, thk. Muhammed Avvâme, Cidde, 1418/1997.